

DANSKE STUDIER

UDGIVET AF
AAGE HANSEN OG ERIK DAL

1958

J. H. SCHULTZ FORLAG
KØBENHAVN

INDHOLD

HELGE TOLDBERG: Den danske rimkrønike og folkeviserne	5
FREDERIK NIELSEN: Om Paludan-Müllers dramatiske digt »Venus« ..	46
ASGER NYHOLM: D. G. Monrad i litteraturen	62
C. WASSMANN: Dobbelttydninger og tilpasningsnavne	97

MINDRE BIDRAG

ARCHER TAYLOR: »Svend i Rosengård« og »Edward«	105
IØRN PIØ: En moderne skillingsvise	107
HARRY ANDERSEN: Om <i>sjette, otte og måtte</i>	111
Om <i>da : daa</i>	117
AAGE HANSEN: Om brugen af ordet »subjekt«	120
LOUIS PEDERSEN: Anselmus og Licentiaten	121

ANMELDELSER

ERIK DAL: Studies in Folklore in honor of Stith Thompson	124
Fabula, Zeitschrift für Erzählforschung	125
L. BØDKER: Kurt Ranke: Schleswig-holsteinische Volksmärchen	126
ERIK DAL: L. Bødker m. fl.: Skæmtsomme eventyr – L. Bødker: Indian animal tales	129
Deutsche Volkslieder IV, 1	130
ANDERS BÆKSTED: H. P. Hansen: Syner og Varsler	133
ARTHUR ARNHOLTZ: Andreas Heusler: Deutsche Versgeschichte	134
AAGE HANSEN: Allan Karker: Synonymordbogen	135
CARL ROOS: Erich Kunze: Jacob Grimm und Finnland	140
MOGENS BRØNDSTED: Emil Aarestrups Breve til Christian Petersen – Mellem klassiske Filologer	141
ERIK DAL: Kjeld Galster: Da H. C. Andersen tog Jylland i besiddelse	143

Den danske rimkrønike og folkeviserne

Af HELGE TOLDBERG

I.

1495 udsendte Gotfred af Ghemen som første danske tryk »then danskæ Krønnickæ well offuerseet oc ræth«, men allerede 1477 eller 1478 var en nedertysk oversættelse af rimkrøniken foræret Christiern I. Dermed er det senest mulige affattelsestidspunkt givet, mens forskningen endnu står usikker overfor hvor meget ældre den kan være, selv om de nyeste undersøgelser taler for, at den allerede har eksisteret under Erik af Pommern,¹ så de sidste kongerim er yngre tilføjelser. Mens hverken Ghementrykket eller de bevarede danske håndskriftfragmenter² oplyser noget om forfatteren, præsenterer denne sig i den nedertyske oversættelse som Broder Nigels van Sore. Dette vidnesbyrd er i almindelighed blevet godtaget; kun rimkrønikens to grundigste kendere, N. F. S. Grundtvig og Johs. Brøndum-Nielsen, er gået imod det, ud fra den betragtning at digtet – bl. a. i metrisk henseende – er så heterogent at det kunne tyde på flere forfattere, af hvilke broder Niels er den redaktør som har lagt sidste hånd på værket.

Helt anderledes stiller det sig med folkevisernes ælde og overlevering. Deres ælde vover kun få at bestride, men den sammenhængende overlevering begynder først 1553 med det ældste af adelsvischåndskrifterne, Hjertebogen, og flere af disse er yngre end Vedels Hundredviscebog fra 1591. Det er et genstridigt stof, som af de positive ældre forskere kun Johs. Steenstrup og Henrik Schück³ har advaret mod uden videre at acceptere som gammelt. I vor tid er opfattelserne delte:⁴ på den ene side vil Gustav Albeck⁵ føre sandsynlighedsbevis for at viserne om Erik emunes drab og Blodgildet i Roskilde (DgF nr. 116 og 118) har været til under Valdemarerne og er overført til Island tidlig nok til at være kilder for beslægtede skildringer i Knýtlinga saga, på den anden side regner Karl-Ivar Hildeman⁶ med at talrige historiske viser er produkter af antikvarisk interesse i det 15. årh.; det gælder f. eks. Slaget ved Lena (DgF nr. 136), som han har viet en særskilt undersøgelse.⁷ Forøvrigt bør det nævnes, at også Albeck udtrykkelig anerkender at de af ham benyttede viser er krønikeviser, altså ikke blevet til på folkemunde, sådan som Sv. Grundtvig hævdede for næsten alle visers vedkommende.

Modsætningsforholdet mellem visernes sene overlevering og formodede ælde har været et alvorligt problem for folkeviseforskningen, og man har med energi og interesse registreret de få sikre vidnesbyrd og citater af folkeviser før 1553, hvorefter de troligt er gentaget fra den ene videnskabelige litteraturhistorie til den næste. En undtagelse herfra har dog overensstemmelserne med den danske rimkrønike været. Grundene hertil er flere, og den dybeste rimeligvis usikkerhed m. h. t. prioriteten. Men selv om man regner med den yngst mulige datering af rimkrøniken – 1478 –, og uanset det uopklarede spørgsmål om prioritet, har vi ved sikre overensstemmelser lov at regne med de pågældende visers tilstedeværelse i 2. halvdel af 15. årh. Når der stadig er forskere der følger Steenstrups linje og ved adelsvisebøgernes og flyvebladens tekster altid må holde sig mulighed for pastiche eller sent indlån for øje, må man gribe begærligt efter ethvert gyldigt vidnesbyrd om tilstedeværelse i middelalderen.

Mindst har man gjort ud af det der, i hvert tilfælde for folkeviseforskningen, burde være altoverskyggende: *at vi i rimkrøniken har en relevant variant til en i DgF optaget vise* – DgF nr. 21 (Longobardervisen) genfindes indenfor Snø Sivaldsøns rim (v. 2083–2130), endda i en tekstform som varianten B har mere tilfælles med end med A og C. Idet der henvises til udførligere sammenligning nedenfor, skal vi foreløbig søge årsagen til, at dette siden 1862 erkendte faktum i den grad er holdt i baggrunden i den videnskabelige debat, og søge den hos den skyldige, Sv. Grundtvig.

Skønt søn af vor store rimkrønikekender og -entusiast,⁸ synes Sv. Grundtvig ikke at have beskæftiget sig nævneværdigt med dette værk. Det er næppe for meget sagt, at de to havde delt marken imellem sig: faderen tog sig af det litterære vidnesbyrd om folkeånden i senmiddelalderen, og sønnen tog sig stædigt af hvad de begge var fuldt overbevist om hørte til »paa Folkemunde« (med Sv. Grundtvigs tilbagevendende udtryk). Hver især beherskede de sit felt til fuldkommenhed, men muligheden for berøringspunkter faldt stort set udenfor deres synskres. Dertil kom det romantiske udgangspunkt: den »ægte« folkeviser var folkelig, ikke litterær.⁹

I tillæggene til udgavens første bind bag i DgF III (s. 797 f.) gør Sv. Grundtvig vel afbigt for forsømmelsen ved første tilrettelæggelse, aftrykker Snøs rim efter C.J. Brandts afskrift af K 41, utvivlsomt bedste variant for dette rims vedkommende, og foretager en skematisk parallel-

opstilling af de tre visevarianter og krøniken; og han opgør facit sådan, at trods enkelte forekomster af rim også i de ulige linjer i folkevisen er denne primær i forhold til rimkrøniken:

Sagen stiller sig da for mig saaledes, at det netop er vor Opskrift B med den ejendommelige Form af det fuldtrimende V. 4 og med det af en gammel Skriver indbragte ufolkelige Rim i L. 1 af V. 13, der alt har været til sidst i 15de Aarh. og da har hjulpet Snierimets Forfatter næmt til de bedste Dele af hans Rim; thi det maa man indrømme at netop Fællesversene ere.

Men for Sv. Grundtvig, der var overbevist om grundstammens høje ælde, betød bevidnet tilstedeværelse af en enkelt vise i 15. årh. ikke nær så meget som for vor tids mere skeptiske forskere, der i hvert enkelt tilfælde kræver sikkert eller sandsynligt bevis for at en given vise er ældre end første nedskrift eller tryk. Derfor kunne han i 1876 (DgF IV. 757) bagatellisere Gustav Storms modargument¹⁰ at det var visen der udgik fra rimkrøniken, for Sv. Gr. har »aldrig . . . villet hævde Visen nogen særdeles høj Ælde eller i den se en umiddelbar Overlevering fra Hedenold«. Samtidig med at han fastholder visens prioritet overfor rimkrøniken, gør han dog her en halv indrømmelse, og end mere i fortsættelsen, hvor han – uden at nævne ordet – placerer den som en krønikewise. Måske har han med årene fortrudt, at han ikke ved den noget metafysiske sortering af materialet i adelsvisebøgerne også havde udskilt Longobardervisen som ikke opkommen »paa Folkemunde«.

Storms opfattelse videreførtes 1910 af Brøndum-Nielsen,¹¹ som i Longobardervisens krydsrim fandt tilstrækkeligt bevis for at det var den der var afledt. Men lige siden har spørgsmålet ligget stille og tilsyneladende undgået andre kompetente forskeres opmærksomhed. Det gælder Recke, som¹² i sin liste over værdiløse DgF-numre karakteriserer den som et »Makværk fra Opskrivningstiden«, og Brix, der åbenbart ikke har følt tampen brænde, da han i sin rimkrønikeafhandling¹³ kort før omtalen af berøringen med folkeviserne citerer v. 2099–2106 som prøve på »gode poetiske Træk midt i en jævn Skildring«. Det er så sandt som sagt, en æstetisk vurdering der er værd at mindes ved tekst-sammenligningen nedenfor.

En enkelt gang har Sv. Grundtvig dog af egen drift foretaget en sammenligning, mellem visen og rimet om Margrete (DgF nr. 159 – rimkrønikens Albrekt-afsnit v. 4721 ff.). Efter hans opfattelse har rimkrøniken lånt episoden med hætten fra visen, og omformet Albrekts skældsord i visen om Margrete, *munkedeje*, til *konning brogeløss*. Så

vidt tilslutter Kr. Erslev sig hans opfattelse, men nedvurderer begge tekster rent sagligt, og mener at visen må være yngre end 1448.¹⁴ Derimod betvivler Hildeman¹⁵ afledning, fordi teksterne savner præcise overensstemmelser. I stedet dvæler han ved rimkrønikens lighed med Denske kroneke og Chr. Pedersens danmarkshistorie på modersmålet, som har mere tilfælles med visen end rimkrøniken, og minder om teorien om den tabte danske prosakrønik som overordnet forlæg. Hertil er at sige, at de to yngre teksters nærmere forhold til visen kan skyldes sekundær supplering fra denne, jf. Chr. Pedersens ord om Albrekt, at han fangedes i *en standende striid*, en direkte genkaldelse af C-variantens begyndelseslinje.

Mere end nogen anden forsker har Brøndum-Nielsen betonet »det nære Slægtskab mellem Rimkrøniken og Folkeviserne«.¹⁶ Grundigst har han uddybet det i standardværket *Om Rimkrønikens Sprogform og Tilblivelse* (1930, i det følgende forkortet RS). Efter deres grad kan de påviste berøringer deles i tre grupper: 1) typiske fyldeord (*monne, fuld(-), saare*), 2) stående folkevisevendinger (*Jeg kaste mit acker paa then sandh*), 3) gennemgående stilistisk påvirkning med mulige lån fra bestemte viser. Den første gruppe (RS. 45 ff.) udelades i redegørelsen her, så meget mere som det udtrykkelig påpeges, at fyldeordene er almindelige i senmiddelalderens poesi. Afgørende er derimod de to andre, i særdeleshed den sidste.

I sin udredning af større afsnits stilistiske særart udskiller Brøndum-Nielsen en række rim fra krønikens anden fjerdedel med tydeligt folkevisepræg,¹⁷ »Kongedatter-Eventyrene« (RS. 62 ff.), bl. a. bemærkelsesværdige ved at indeholde samtlige forekomster af verbet *gilje*, den sidste i rimet om Haldan bjerggram. Stilistisk medregnes det følgende rim om Harald hildetand, med en nær verbal overensstemmelse med visen om Slaget ved Lena (DgF nr. 136). Her henviser Brøndum-Nielsen til A-varianten (Svaning II¹⁸) str. 7, men endnu nærmere står den af Brix og Hildeman citerede B (Anna Basse) str. 4:

Rimkr. (Ghemen) v. 1743 f.
Wij lodhe lydhe basoner oc horn,
the sloffue hwer annen som bønder
slaa korn.

DgF 136 B str. 4.
Och ieg will laane dig Engelbredt
med sinne for-gyldenue hornn;
hannd weigger di Vester-gyllandtz mend
som bønder di weigger kornn.

Epitetet i Hagbards *kobe blaa* (v. 1481), der er uden hjemmel i prosaforlæg, opfattes som lån fra den tilsvarende vise (DgF nr. 20,

variant E m. fl.); men tættest falder folkeviseudtrykkene i rimet om Oder og Sigrid (Sivald Hugins søn, v. 1389 ff.). De stammer dog ikke fra nogen enkelt kendt vise, men er øst af visedigtingens faste forråd; det er gjort med en sådan stilsikkerhed at kun konstaterbart prosaforlæg afskærer fra at regne med en i krøniken indlemmet folkevise. Udenfor dette hovedafsnit af krøniken forekommer folkeviseformlerne især i Torkel adelfar-partiet (Gorm Haraldssøn, v. 2147 ff., jf. RS. 72 f.), rimkrønikens højdepunkt i episk fremstilling.

I fortsættelse af disse resultater har Hans Brix (Analyser og Problemer III (1936). 158 ff.) undersøgt muligheden af yderligere konkrete lån, idet han overalt betragter rimkrøniken som den modtagende. Det gælder således skildringen af Bråvallablobadet (v. 1747–50), som han anser for afledt af slutstrofen i Kong Didrik og Holger Danske (DgF nr. 17), uden at tage stilling til Storms teori, at det er Carl V og Christian III der gemmer sig bag navnene.¹⁹ Videre regner Brix med lån fra et par historiske viser, først og fremmest Riber-Ulvs endeligt (DgF nr. 120), også en problematisk tekst af sen overlevering (Tragica), men dog måske middelalderlig oprindelse.²⁰ De tre formodede lån derfra er imidlertid alle militære fagudtryk, og deres værdi står og falder med i hvor gængs anvendelse de har været i 15. årh. På denne baggrund må gøre et *wtbudh* uden videre udskydes. Heller ikke *blide kast* (v. 4971) er videre sikkert at bygge på. Dels findes det i Christiørn I.s rim, altså i en skildring af en samtidig krigshændelse, dels er beundringen for de ny og efter tidens forhold epokegørende våben et fremtrædende træk i periodens episke og historiske litteratur. Da det andet i sammenhængen nævnte våben er *bwsser*, har stedet forøvrigt en tydeligere verbal parallel i Marsk Stig-visen DgF nr. 145 K, som Brix i samme bog (s. 40 f.) betragter Riber-Ulvs endeligt som afledt af; hvis der er tale om lån eller snarere allusion, må det være Marsk Stig-visen der er forbindelse med.

Tilbage står som det ejendommeligste af de fremdragne fællestræk ligheden mellem Ulv-visens str. 8 og krønikens v. 3013 f.: som Riber-Ulv sætter Harald blåtand et stærkt *planckæ werck* (in casu Danevirke) til værn mod angreb. Denne glose synes ellers ikke overleveret i gammeldansk (Kalkars ordbog kender den først fra 1634), og den er ikke hjemlet i Saxokompendiet, som har det sagligt rigtigere *munimentum terreum*. Selv om det også her kan dreje sig om et modeord – sidste skrig i den strategiske teknik, forklares det dog rimeligere som

litterært lån, og her ligger Riber-Ulvs endeligt unægtelig nærmest for – i det mindste indenfor det bevarede materiale.

Brøndum-Nielsens udgangspunkt, at man principielt må forudsætte påvirkning i begge retninger, er også Hildemans i hans analyse af Lena-visen, der sætter forholdet til rimkrøniken i helt nyt perspektiv²¹: De træk i Bråvalla-skildringen der af Brøndum-Nielsen og Brix er opfattet som folkeviselån, og som ikke er motiveret i Saxokompendiet, stemmer med den fra norsk (og færøsk) tradition kendte Rolandsvisen,²² hvis berøring med Lena-visen allerede er fastslået af Sverker Ek, som deraf har sluttet, at Rolandsvisen har været kendt i Sverige i 15. årh.²³ Da vi i denne finder det af Brix fremdragne fællesmotiv i rimkrøniken og Kong Didrik og Holger Danske, røgen af mandebloodet, må de begge have det derfra. I rimkrøniken kan lånet være indirekte, over Lena-visen, hvis nukendte varianter ganske vist savner det, men frembyder en så usikker og ufuldstændig overlevering at det er rimeligt at antage at strofer kan være gået tabt. Da dette imidlertid ikke kan bevises, bortfalder rimkrøniken som garant for Lena-visens tilstedeværelse i 1470erne. Til Hildemans udredning bør føjes, at ligheden mellem rimkrøniken og Rolandsvisen bringer et nyt moment ind i debatten om kæmpevisens og dermed den vestnordiske litteraturs indflydelse i Danmark i 15. årh. Hvis direkte indflydelse kan godtgøres, rummer det afgørende konsekvenser for dansk litteraturhistorie i almindelighed og for rimkrønikens tilblivelse i særdeleshed: Vi har dermed for anden gang et vestnordisk tilskud til dansk litterær historietradition, selv om det ikke er så gennemgribende som hos Saxo.

Nær knyttet til vort problem er diskussionen om sammenhæng mellem de svenske rimkrøniker²⁴ og folkevisedigtningen. For Erikskrønikans vedkommende er der gisnet en del om tabte balladeforlæg på steder med god indre sandsynlighed uden påviselig kilde; men det eneste centrale spørgsmål gælder afsnittet om »Nyköpings gästabad« (v. 3624–3977) og den danske vise om Kong Birger og hans brødre (DgF nr. 154). De vigtigste af dennes gentagelsesstrofer har Ek i sin analyse²⁵ reduceret til tolinjede og aftrykt uden strofedeling i en forsvensket og noget stiliseret form, der mindre minder om de danske varianter med deres fremtrædende og for det meste uundværlige apokope (f. eks. *threnn* præf. pl. som rim på *igienn*) end om Erikskrønikan, som Ek anser for påvirket af visen. I sin *Kommentar till Erikskrönikan* (1926, s. 653 ff.) tilbageviser Rolf Pipping dette, og fastslår ud fra en parallelopstilling af hovedmomenterne i de to tekster, at forskellene er for store til at der kan være direkte sammenhæng. I krøniken er de historiske kendsgerninger stort set respekteret, således at Brunkow straffes for udåden ved at lægges på hjul og støjle; i visen bliver han brændt sammen

med den anden ansvarlige, dronningen – der i virkeligheden døde en naturlig død i Danmark 1341! Ellers uhjemlet er ganske vist det fælles træk, at fængselsnøglerne kastes i søen – i visen af Brunkow, i krøniken af Birger selv; men dette forklarer Pipping som en *poetisk* sammenhæng. Heldigere endnu kunne det opfattes som to variationer af et naturligt opstået sagn.

Senest (1954) er spørgsmålet taget op af Bjarne Beckman,²⁶ der – forudsat at slutstrofen er uægte – opfatter visen som digtet af Birgers tilhængere, snarest i begyndelsen af 1320, da den politiske udvikling i Sverige var tilpas uafklaret til at en tilbagevendende måske var mulig; en sådan agitation kunne begrunde det ellers gådefulde faktum, at herredagen i Stockholm lod hans søn rydde af vejen. I fortsættelse af denne tankegang, at visen er digtet for at frikende Birger for andel i mordet på brødrene, regner Beckman med en modvise, hvis omkvæd har været krønikens v. 4068: »Tessalund swälte han them i häll«, og hvis indhold der er spor af i de omgivende vers. I polemik mod Pipping fastslås om Birger-visen, at »indirekt har den betytt mycket genom att framkalla en motskrift, som i sin tur uppenbart inspirerat krönikan och väl även givit den en del av dess tendens«. Dette er imidlertid konstruktiv historisk tænkning, som lader to væsentlige faktorer ude af betragtning: den filologiske, at der hverken er vidnesbyrd om nogen modvise eller sikkerhed for at Birger-visen nogensinde har foreligget på svensk, og den litterære, at motivet er så menneskeligt gribende, at det kalder på sin digter uden at spørge om hans nationalitet, eller om begivenhederne allerede tilhører historien.

Først i Sturekrønikan er der påviselig forbindelse med en folkevises, nærmere bestemt Visan om Tord Bondes mord,²⁷ der igen er benyttet i den yngste monologiske rimkrønike fra 1520erne. Årstallet for mordet – 1456 – nævnes i visen, men ikke i den i 1480erne forfattede Sturekrön. Rimeligvis er visen primær, men Hildeman stiller sig skeptisk til Eks opfattelse, at den er absolut samtidig. Den verbale berøring taler for sig selv:

Tord Bondes mord str. 9 lin. 2–3.²⁸
han klöff hans huffwdh J axlen nedh
all Swerighes macht hon gaffz ther wedh.

Sturekrön. v. 199–200.
tw klöff hans huffuudh i axla nidher
ther gaffs all sweriges makth wydher.

Under alle omstændigheder trækker begivenhedens datering til 1456 en klar grænse opæfter. Ældre kan visen altså ikke være; men er den primær i forhold til Sturekrønikan, som forskningen almindeligt antager, er den i hvert fald ikke yngre end 1480erne. I poetisk henseende er den langt fra noget mesterværk; den har både årstalsrimet i sin begyndelse og en sammenligning af morderen med Judas i sin slutning, og de citerede to linjer er omtrent de eneste der er i balladestil. Det må være et stik i hjertet på folkeviseforskere af Sv. Grundtvigs skole, i samme grad som det er et af de konkrete træk der underbygger

Hildemans omvurdering af de historiske visers stilling og karakter.²⁹ – Forøvrigt har både Ek og Hildeman blik for visens planctus-præg.

I forbindelse med udtrykket *thedh ynkelige mord* i slutstrofen indrager Ek DgF nr. 149, Ranild Jonsens endeligt, og fastslår:³⁰ »Över huvud taget höra sådana klagovisor till de äldsta arterna av folkdiktning.« Han fremhæver, hvad allerede Sv. Grundtvig har gjort opmærksom på, at det synes at være denne vise Ericus Olai sigter til i *Chronica regni Gothorum* (ca. 1470). Men dermed har vi atter fået en vise af usædvanlig struktur ind i billedet, idet C-varianten (Rentzel) og dermed Vedels Hundredvisebog fuldstændig og B-varianten (Sten, dvs. Jens, Bille) overvejende meddeler den i 6-linjede strofer, hvis rim ganske vist afslører en forkludret overlevering, og selv A-variantens første strofe er sekslinjet hvis omkvædet indregnes. Som fastslået af Brix,³¹ er dette oprindeligt og A-teksten (Anna Basse) en ung omarbejdelse; og i fortsættelse af Brix' og andres forskning sandsynlighedsdaterer Grüner-Nielsen (DgF. X. 362 f.) A til efter 1550, og fastholder den 6-linjede form som oprindelig. Dette synes at være forskningens sidste ord, ligesom det centrale sted hos Brix³² maner til eftertanke:

Det er af Betydning at fastholde, at Viseformen her har godtgjort sin Evne til at omskabe et Digt af en anden lyrisk Type i sit eget Billede, saaledes at det gradvis tvinges til at antage den firliniede Form med Omkvæd.

Når vi mindes at enkeltheder i A-varianten taler imod en omformning før 1550, trænger det prekære spørgsmål sig på, om dette er et isoleret tilfælde, eller om nedskrivningstiden er en pastiche- og epigontid for folkevisen i de gængse balladeversmål og det 15. årh.s smag måske har været en anden, så vi ikke kan slutte os til den alene ud fra de 7 levnede strofer af Ridderen i hjorteham (DgF nr. 67 A). Dette siger naturligvis slet intet om det 14. årh.s smag, endsige det 13.s, men advarer dog mod for voldsom tyrkertro på historiske visers ælde.

Overblikket over det folkevisemateriale fra tiden før 1500 det hidtil er lykkedes forskningen at fremdrage og tolke, har snarere givet en fornemmelse af et mere nuanceret register end i det mindste oversigtsfremstillingerne lader ane, så meget af hvad man tidligere har anset for sikkert, i dag er underkastet tvivl. Uden at man ligefrem kan sige at der er rettet et grundskud mod den gamle opfattelse af genren, er der dog behov for en revision. Foruden mulige konsekvenser for bedømmelsen af rimkrøniken og dennes forfatterproblem, er det en sådan nærværende undersøgelse sigter mod.

II.

Udgangspunktet må være rimkrønikens variant til DgF nr. 21, Longobardervisen, hvis stilling og værdi endnu en gang må tages op til behandling. Hvis emnet skal udtømmes, kan det ikke – som hos Sv. Grundtvig (DgF. III. 797) – begrænses til fællesstroferne, men må indbefatte så meget af rimet som i episk form fremstiller visens motiv, ialt 12 strofer (v. 2083–2130). Derved fragår kun 12 indledende vers om andre begivenheder under Snø og de sidste 4 med årstalsangivelse. Når egentlige paralleller som i Sv. Grundtvigs tillæg kursiveres, kan også fjernere overensstemmelser anbringes ud for hinanden. Både teksten i K 41 og B-varianten (÷ omkvædet) aftrykkes bogstavret,³³ men med tilføjet interpunktion; dog benyttes normalt Sv. Grundtvigs tekstrettelser i sidstnævnte,³⁴ og i K 41 er sat parentes om det metrisk overskydende ord i v. 2094 og om *dh* i v. 2093 for at markere én-stavellesudtale (Ghementrykket: *sien*), ligesom de to sidste ord i v. 2108 er ombyttet, som også Sv. Grundtvig gjorde:

Rimkr. K 41 v. 2083 ff. (strofedelt).
(v. 2071–2082 tidligere bedrifter under
kong Snø sywoltz søn).

2083 Vdhi myn tiidh hordhe
æringhe wor,
saa stoor som størsth kwnnæ
myndhes.
Thi spordhe iek mith rodh
ther om,
hwath rodh ther skullæ tiil
fyndhes.

2087 The roddhæ migh them ath
slaa ihiel,
som æy kwnne krij eller alwæ,
forleffueth folk och børn omwel,
»saa bliffuæ wj skildhæ wedh
halwæ.

2091 Tha faa the nogh som leffue
ighen,
och mwæ tha rigeth bewaræ
och iordhen dyrkæ och brwghæ
si(dh)en,
som theres forældhernæ
giordhæ (foræ).«

DgF nr. 21 B (Rentzel nr. 44).

1. Ther bode en konning udy
Dannemarck,
kong Snedigh lader hand sig kalle;
stor hunger och nødt war y hans
landt
och stor mistrøst mz alle.
2. *Hand tog till sig sine rigens raadt,*
hand lodt sig ther till møde;
tridie parten aff folcken y
landet er,
then ville hand slaa till døde.

3. Tridie parten aff folcket y
landet er,
thennom will hand slaa till døde;
for hand setthe icke thennd tro
till Gud,
ath hand kunde [thennom] føde.

- 2095 *Thz spordhe en gammell frwæ*
och wiis,
thz rodh som wi hadhæ fwndeth;
hwn sadhe, oss bwrðhæ æy
meghen priis
for bondh som wi hadhe bwndeth.

2099 *Hwn sadhe ath »Bliffue j wedh*
thz rodh
som i tiil sammen ladhæ,
tha gøræ i danmark en ewigh
hodh
och en vbodhellig skadhæ.

2103 *Hoo haffuer seeth eller giffueh*
ghæm
eth slemææ mordh bedhriffues
æn thaghæ liiff och leffneth
fran them
som liiff och leffneth giffues?

2107 *Wiisær heller aff rigeth vth*
hwer nyændhæ man som er
vngher,
tiil skips mz kosth tiil skioldh
och spywth,
æn the døø her aff hwngher.

2111 *Tha mwæ the ænthen erlighe døø*
eller syer och æræ windhæ,
bodhe tiil landh och saa tiil søø,
som løcken kan sek tha findhæ.«

2115 *Wi lyddhæ henne ath och*
thoghæ ther wedh
och lodhæ the lodher wanckæ;
wi gaffue ther paa ey lengher
bedh,
skønth folk wi mwonnæ sanckæ.

4. *Thet spurde en gammell frue*
och wis,
thed raadt the haffde paa fundit;
hund sagde, them burde ey
møgen priis
for bondt som the haffde bondeth.

5. *»Huo haffuer hørt*
et slemmer mordt ath bedriffue
en tage dem liiff och leffnet fraa
som liiff och leffnit er giffuen?

6. *Eth raadt will iegh ether raade,*
endt dog ieg er en quinde:
y sender them heller aff landet udt,
the motthe en syer winde.«

7. *The tog tha strax paa hindis raadt,*
dy lode dem lade thi wancke;
och thet will ieg forsandigh siige:
skønt folck the maa samen soncke.

8. *Then frue hund bode y Sellandt,*
fru Ingeborgh lodt hund sig kalle;
hun lader bygge saa stort ethh
skiff,
maa segle offuer werden alle.

9. *Hund lader sig bygge en snecke,*
for-gyllen er all the strenge;
then sender hund y haffuit udt,
och well sath met raske
hoffdrenge.

Nærmest den her benyttede B-variant af visen står C, kendt i to former med små indbyrdes afvigelser, den ene tidligere i Rentzels hdskr. (Ca), den anden i Sophia Sandbergs (Cb). Mere særpræget er den Sv. Grundtvig med rette har

anbragt som A (Jens Bille); men så meget bemærkelsesværdigere er det, at kun A i B's overspringelse i str. 10 har ordet *udt* med. Overtallige i forhold til A er stroferne 3 og 9 i B, begge uden tilsvarende i rimkrøniken; str. 9 er særegen for B, str. 3 findes i Cb og er tilføjet af Vedel i Ca. I begge tilfælde er første halvstrofe gentagelse fra foregående, og anden banal og sandsynligvis sekundær; de kan elimineres.

Variationen i de resterende 11 strofer er mere verbal end saglig. Kongenavnet er i A *Suede* og må også have været det i Ca's forlæg, selv om Rentzel skriver *Suede*. Cb har *Seno*, der kan være en ændring af et uforstået *Sneo*³⁷ i forlægget. I str. 2 tilkaldes i BC rigsrådet, i A en herredag; sidstnævnte begreb er i Danmark næppe ældre end 1500, og rigsrådet som institution først slået an i Unionstiden; men naturligvis kan *herre-dag* stå for *danehof*. Når A og C oplyser, at den gamle frue (B str. 4) bor i Sjælland, korresponderer det smukt med den senere omtale af hende (B str. 8), men denne afbalancering i kompositionen er for typisk til at kunne bruges som kriterium for affattelsestid; derimod tør slutes ét af to: enten er str. 8 sekundær, eller hendes hjemsted er i A og C indlånt i str. 4. Afgangshavnen i str. 11 er i C fejlagtig udvidet med Halland, en tankeløs plapren af ufordøjede kundskaber; til gengæld er skaren *foffuer* som i rimkrøniken. Nævnes kan endelig næste strofes sidste linje i Ca (Cb svarer her til AB): *thy wanne stuor siiger met erre*, der mest præcis genkalder rimkrønikens formulering af fruens formaning (v. 2112).

Det synes altså forsvarligt at indregne det citerede afsnit af rimkrøniken som en selvstændig variant af visen, blot et hundredår ældre end de andre. Skriftlig benyttelse af den er udelukket, idet v. 2099–2102 og 2108–10 var for »gode« til at udelade, jfr. Brix' vurdering af førstnævnte. Men afledning ad mundtlig vej, nydigtning i renere folkevisestil af det halvglemte kongerim? For at denne forklaring skulle være sandsynlig, måtte man kunne slutte sig til en arketyper hvoraf visehåndskrifternes former var udviklet; men det er svært at passe A ind i billedet, selv om en begavet sanger naturligvis kan give et digt større poetisk rejsning end det fra første færd har haft. Dertil kommer visens ironiske omkvæd: *The maa saa vel y Danemarck*; det er sært at forestille sig at det ikke skulle være oprindeligt. Men det mindsker unægtelig dets slagkraft hvis situationen trods alt ikke har været værre, end at den kunne rettes op ved at hver niende mand udvandrede. Hos Paulus Diaconus er det som i visen hver tredje.

Det foreløbige indtryk, at rimkrønikeafsnittet og visen hver for sig rummer momenter der må anses for primære, peger i retning af en fælles kilde. Som helhed bygger rimkrøniken på to kilder, Rydårbogen og Saxokompendiet. For Snø-rimets vedkommende stammer den afsluttende datering fra Rydårbogen, men ellers kommer kun Saxokompen-

diet i betragtning. Blot adskiller benyttelsen fra v. 2083 sig ved at være friere end vanligt. Navnlig er stemningen efter lodkastningen en ganske anden; hos Saxo og hans bearbejder er den resignation, men i de poetiske gengivelser bølger der et festbrus om bortfærd, hvor kongen og hans ypperste mænd følger heltene til skibs. Ej heller melder de ældre kilder noget om at den gamle frues sønner bliver høvedsmænd. Kompendiet fortæller blot, at den gamle frue erfarer planen om udryddelsen af de svage *a filiis suis*, mens de i Saxos eget værk er planens ophavsmænd og navngivne: *Aggo* og *Ebbo*. Disse navne er et forsøg på at fordanske *Agio* og *Ibor*, som Paulus Diaconus³⁸ kalder longobardernes anførere; udformningen i den poetiske tradition står således den fremmede original nærmere, selv om navnene fattes. Blekinge, som kompendiet springer over, er hos Saxo første anløbshavn, men udgangsstedet mere centralt i riget, snarest Sjælland.

Der findes imidlertid endnu en dansk version af longobardernes udvandring, i den såkaldte Sagnkrønike i Stockholm,³⁹ hvis ujævne fremstilling af sagnkongernes bedrifter frembyder en hel del verbale overensstemmelser med rimkrøniken. Anførernes navne er en mindre kyndigs fordanskning af formerne hos Paulus Diaconus, moderens navn en variation af det vi finder i Saxokompendiet og Rydårbogen. Sagnet er flyttet til kong Sivald, Snøs fader, og er omformet til en begrundelse af vikingetiden: de unge mænd skal fare ud og plyndre i fremmede lande, så de kan komme hjem med nok til alle. Henstillingen, som gælder alle de unge mænd i riget der har kræfter til det, efterkommes, men hærtogenes mål bestemmes af de enkeltes hjemegn. Normannertogene er tydeligt medindbefattet, så der er muligvis sammenhæng mellem vikingetogene mod øst og vest her og i rimkrønikens v. 2773–86 og 2863–84; i v. 2870 er det, som i visen, det store folkeopbrud, hvor hver tredje mand farer ud. Navnet longobarder kommer af at de lader deres skæg gro i de ti år de er borte:

Ten tredæ oc trisinztzuennæ vor Sywald. Ter han vor *koning j Danmarich*, ta vor sa megen *sulth oc hunger*, at telig vor aldræ j Danmarich huerken før eller syen. Huer mand vyllæ hin annen dræbæ, ter tel at han mattæ hafuæ ten kost, ter ten annen mand hadæ. Ta voræ to gode mend *høfuytz mend j Skanæ*, en hed Agapitus, oc ten annen vor hans broder oc hed Yfuer. Te hadæ en moder, hedh Magadh. Hun vor *ten vyssestæ quindæ, j Danmarich vor*. Te to henness sønner fundet sa *met al landzens rodh*, at allæ the, ter j Danmarich woræ oc ey woræ tel skels aller kompnæ, oc allæ the, sa gamlæ voræ, at te kunnæ ey giøræ gafn, ta skullæ te allæ førdes tel andræ landæ, at te mattæ

ther fødis, oc tet folk, efter voræ, mattæ *veryæ land och rygæ oc aulæ*, ter tel te hem kommæ. Men tessæ to brødræ te sadæ tel terræs moder, at sa wor *rath oc ponnæ lauth*, ta suarædæ terress moder Magadh oc sadæ, at thet voræ bædræ, at allæ sterkæ mend oc *vngæ* oc trefnæ at te *skullæ tel andræ lannæ faræ* met hestæ ok vogn oc tiænæ for terræ brødh eller oc at stridæ oc røfuæ oc tagæ met makt tet, som te mottæ ædæ, ok ey kastæ terræ fader oc moder oc alt fatik falk oc vanført j haf at forderues, tet sek ey kunnæ byærgæ eller ey seluer hielpæ. *Ta gioræ te, som hun bad oc roddæ*, oc te af Skanæ te fordæ j Østræ haff tel Gulland oc Ræfue oc tel Rytzland ok wnnæ ter megend rygdom, oc te, j Iudland oc Vendæsyssel voræ, te foræ tel England oc tel Flandæræn, oc alt folk, ter tøm bodæ hørdæ oc souuæ, te flydæ tel Franchæryghæ. Te danskæ mendh te *togæ theris quynnæ tel høstrør oc dræbædæ allæ mannæn*, ok aff tøm ta fødtes megith folk, som kalless *Lombordia*, oc the ragædæ ickæ teris skek, fforty at ten timæ, ter the danskæ mend fordæ aff Danmarich, oc sa tel ten timæ, ter te kommæ hem j gen, ta ragædæ the terriss skegh ickæ, oc togh voræ te bortæ j .x. vinter, oc sien hafdæ tørris børn then sammæ sedh.

Så forkludret end fremstillingen er, er versionen repræsentativ. Hukommelsen for begyndelsen og slutningen er sikrere end for den midterste del, hvor den melder om andre forholdsregler end ellers hjemlet. Dette tør tages som bevis for mindst ét mundtligt mellemlid i traditionen, men siger naturligvis intet om dette har været rimet eller urimet, eller med andre ord: om her er prosaomskrivning af et poetisk værk, eller en dårlig gengivelse af den tradition visen og rimkrønike-afsnittet bygger på. En sammenligning med disse taler dog snarest for den sidste forklaring. Var sagnkrøniken bygget over krønikevisen, ville den rimeligvis have ordrette reminiscenser fra denne, mens det er ganske naturligt, om visen eller rimkrøniken omformer ordlyden efter rims og rytmes tarv. Den vejledning sagnkrøniken kan yde ved tolkningen bliver da – også hvis den alligevel skulle hvile på en forkvaklet variant af visen – vidnesbyrd om oprindelige træk i overleveringen og disses plads i kompositionen. Vi kan herefter med skyldigt forbehold rekonstruere traditionen i følgende resumé:

Under en konge i Danmark opstod hungersnød – værre end man nogensinde havde hørt om (sagnkr., rimkr. v. 2084). Den førte til almindelig lovløshed, hvor man dræbte for at stjæle andres mad (kun sagnkr., måske sekundært). Kongen (B str. 2, rimkr.) eller to fremtrædende skånske høvdinge, der var brødre, og hvis navne er afledt fra lombarderkrøniken (sagnkr.), enedes med rigets råd om at ofre de gamle og børnene. Høvdingenes bedagede og vise moder erfarede planen, skammede dem (sønnerne eller kongen og hans råd eller folket som helhed gennem dets repræsentanter på tinge) ud, og stillede som modforslag at sende den kraftige generation – eller en tredjedel af denne (jf. rimkr. v. 2869 f. og B str. 2–3, hvis tal virker som en foregribelse) – på

vikingetog (sagnkr.) eller folkevandring (alle andre versioner). Hendes råd blev taget til følge. Hun lod selv bygge krigsskib (kollektivt ment? – kun i visen, sandsynligvis sekundært). Hendes sønner blev anførere (rimkr., visen). Afsejlingen skete fra Blekinge som en national begivenhed (do. – sagnkr. oplyser i stedet om vikingetogenes retning fra de forskellige landskaber). De indlagde sig stor berømmelse undervejs (B str. 12, jf. flugten fra Flandern for vikingerne i sagnkr.). De lod deres skæg stå, og kaldtes derfor longobarder (sagnkr.). De underlagde sig Lombardiet (rimkr., visen), slog mændene ihjel og tog deres hustruer.

Overfor disse gennemgående træk står i rimkr.-versionen dem der er bestemt af den monologiske form og dens to nævnte normalkilder. Det almindelige kongerim kræver ikke bare 1. persons pronomen, men også sit emne grupperet om kongens person og belyst ud fra hans synspunkt eller – hvis han er en dårlig eller ikke absolut lydefri hersker – hans tyngede samvittighed. I overensstemmelse hermed er i v. 2096, 2098, 2115–19, 2123 og 2126, samt i Ghementrykket v. 2125, det agerende *wī* kongen og hans råd; men i v. 2090 er det såre mistænkeligt, da rådets eller tingsforsamlingens direkte tale begynder her. Det bliver endnu mere mistænkeligt ved at være første gang pluralisformen optræder i rimet. Dertil kommer at kongen, i stedet for at være forgrundsfigur med initiativet i sin hånd, stilles i skygge af den gamle frue og hendes sønner, som påvirker folkestemningen og træffer dispositionerne. For mange enkeltheder er der dækning i normalkilderne, og det skyldes under alle omstændigheder dem, at det kun er hver niende der drager ud, ligesom de forudgående vers med kongens ungdomsbedrifter jo stammer herfra. Mens Saxo(kompendiet), hvis komposition ikke er bundet til kongens midtpunktstilling, først skildrer et aktivt indgreb fra Snøs side, er dette sporløst forsvundet i den tekst hvor det dårligst kunne undværes. Det tyder stærkt på, at rimets forfatter omkring v. 2083 er slået over i et allerede foreliggende digt, som han efter evne har indpasset i monologformen.

Hvad visen angår, er str. 1 en naturlig omdigtning af et råstof beslægtet med sagnkrønikens begyndelse. Også str. 12, hvor spådommen fra str. 6 går i opfyldelse, virker oprindelig. De øvrige overskudsstrofer er mere stereotype og deres ægthed vanskelig at skønne over. For helhedsbedømmelsen er det af betydning, at der i ingen af varianterne er spor af ændring fra 1. til 3. person, eller overhovedet tegn på et skriftligt mellemstadium i traditionen.

At visen rimeligvis fra første færd – kortere eller længere før 1478 –

er affattet med pen i hånd, er så en anden sag. Den er næppe af dem der har fristet de dansende; men med sin »Vift stolt paa Kodans Bølge«-stemning kan den godt have haft sit publikum i borgestuen om aftenen. Ligesom sagnkrøniken har den taget traditionen til sig som optakten til vikingetogene; og det er næppe tilfældigt, at høvdingene dér er skåninger og togtet i den poetiske udformning udgår fra Blekinge. 1332–60 havde Østdanmark været tabt, og det er nærliggende, at visen stammer fra Skåne eller i det mindste krese der ønskede at fremhæve dette som en integrerende del af Danmark. – Rimene i de ulige linjer må anses for oprindelige, selv om de strider mod gængs opfattelse af en folkevisestrofes rette bygning.

III.

Kongedattereventyrene er så indgående belyst i Brøndum-Nielsens monografi, at fornyet eller udvidet dokumentation vil være overflødig. Det er tilstrækkeligt at fastholde, at de stilistiske berøringspunkter med folkevisen i dennes traditionelle form falder tættere her end noget andet sted i rimkrøniken, men at latinsk prosaforlæg kan eftervises ved hele materialet, heri indbefattet højdepunktet i beherskelse af folkevisestilen: rimet om Ode og Sigrid. Der er imidlertid det ejendommelige, at nogle af disse rim er firlinjede, andre tolinjede, og at det bedste af dem alle er tolinjet (parrimet), som rimkrøniken burde have været fra ende til anden, om den havde fulgt de svenske, tyske og anglo-normanniske forgængere. At vi i dette afsnit finder samme skifte mellem de to verstyper som i en folkevisesamling, giver noget at tænke på, og opmærksomheden ledes naturligt til v. 1233, hvor det første – eller de to første – firlinjede kongerim begynder.

Disse to rim, om brødrene Harald (vestnordisk traditions Halvdan) og Frode, som skal dele magten, så de skiftes til at være søkonge og landkonge, indtil Frode i misundelse dræber sin broder, udgør nemlig en enhed. Mens Haralds rim begynder med en virkelig moral – at den misundelige ikke sparer selv sine nærmeste, er indledningen i Frodes temmelig godtkøbs – at man ikke skal tage nygifte krigere med som ledingstropper, fordi de foretrækker det ømme favntag for kampen. Den ville derimod ikke være så ringe som stevstamme. Af kilden, Saxokompendiet, kan vi se, at den der begyndte med den vanskelige opgave – søkongedømmet med ledingsforpligtelsen –, var Frode; men da rimkrønikens komposition kun giver én konge ordet ad gangen,

men til gengæld lader ham tale ud, må Harald til først, fordi Frode hersker videre efter at han er dræbt. Følgen er, at vi først hører hvordan Harald tager lære af Frodes dumheder, hvorefter vi oplever at Frode begår dem. Dette kan ikke være oprindeligt. Logisk må rækkefølgen fra først af have været: 1249–64, 1237–48, 1265–84; v. 1233–36 må være tilsat sekundært, efter at Haralds monolog er udskilt. Måske er også v. 1281–84 en tilføjelse: et resumé af de begivenheder der ledte til Frodes endeligt. Det vel organiserede kongerim ender jo med fyrstens død, og at Haralds først omtales inde i broderens rim, er det afgørende bevis for en ombrudt helhed af andet kompositionsprincip end rimkrønikens. Det er urimeligt at denne helhed er Saxokompendiets tekst; dertil har vi et altfor godt eksempel på behændig *fordeling*⁴⁰ af sammenhængende kildestof over to rim ved Vermund og Uffe.

Det synes da berettiget som nærmeste forlæg at forudsætte et dansk-sproget episk eller episk-dramatisk digt med en lyrisk eller – om man vil – ræsonnerende indledning, hvis struktur og hovedindhold kan angives i følgende omrids: 1) en almenkyldig advarsel (tilhørerappel), lagt i munden på en udenforstående, mod at anvende nygifte mænd som ledingssoldater (v. 1249–56); 2) en beskrivelse af hvor galt det gik kong Frode, fordi han gjorde det (v. 1257–64); 3) kontrasten i kong Haralds klogere adfærd (v. 1237–44); 4) Haralds anseelse som følge heraf (v. 1245–48); 5) den misundelige Frodes brodermord (v. 1265–68); 6) hans forgæves forsøg på også at dræbe Haraldssønnerne for at undgå deres hævn (v. 1269–80); samt evt. 7) de udvoksede Haraldssønners dødbringende overfald på Frode (v. 1281–84). Hvis dette sidste træk hører organisk med til traditionen, er det muligvis forkortet, hvad der igen kan skyldes ønske om afslutning, eller at det er ufuldstændigt husket.

Ser vi bort fra indledningen, udgør rimkrønikens første del – til og med v. 1232 –, som nævnt, i metrisk henseende en enhed af lignende beskaffenhed som de udenlandske forbilleder, monologformen alene fraregnet. En anden ting er den variation der spores i fremstillingen som større eller mindre friskhed og oplevelseskraft i de enkelte rim; men kun de to om Amlet og Ingel hæver sig over den grå masse. Det metriske skred ved v. 1233 og det tilsyneladende vilkårlige metrumsskifte⁴¹ frem til v. 4389 (Christoffer II), hvorfra den firlinjede strofe gennemføres krøniken ud, rejser ubønhørligt spørgsmålet om mindre enheder indenfor den store. Dets vægt øges ved den påfaldende kom-

position i v. 1233–84 og de følgende rims høje poetiske kvalitet og stilistiske nærhed ved folkevisen. Det er ikke urimeligt at gisne om indlemmelse i en vis udstrækning af forhåndenværende digte, selv om ingen vil vove at regne med disses opkomst på folkemunde; det eneste sted hvor en sådan benyttelse har kunnet påvises, ved rimet om Snø, gjaldt det jo netop en lærd tradition. Hvor mange kongerim man tør tilskrive oprindelse i allerede foreliggende digtning, er så et andet spørgsmål, og man skal være forsigtig med at tilkende denne nævneværdig ælde. I givet fald må forfatterne sikkert søges i gejstlige krese, de eneste der havde de fornødne latinkundskaber til at skaffe sig indblik i krønikelitteraturen og udnytte dens poetiske muligheder.

Det idelige metrumsskifte i krønikens store midterdel gør et så voldsomt indtryk på en læser, at hans opmærksomhed let sløves for de steder hvor det bevirker brud på mindre helheder indenfor krøniken. Der er imidlertid et par steder hvor sådanne brud på fremstillingen er af afgørende betydning for rimkrønikens forfatterproblem, nemlig de imperialistiske afbrydelser i den fortløbende skildring af Danmarks kristning, og rimene om de kæmpende brødre Erik og Abel, en enklave i de 6-linjede strofer om Valdemarerne og deres nærmeste efterkommere. Vi skal tage sidstnævnte først.

Fra Hans Svanings danmarkskrøniker for tidsrummet 1241–82⁴² ved vi, at der har eksisteret »enn herlig wiiss« om Erik plovenning, hvor han spurgte en spåkvinde hvor længe han skulle leve, og fik svaret: »thill denn neste S: Laurens dagh, y wide deth well K. Eriick.« Det indgår i den almindelige fortløbende prosa, men rytmen er poetisk nok. Derimod rejser *Erik* som rimord sine tvivl: er det 2. og 3. lin. af en gængs 4-linjet strofe, eller stammer det fra en vise af mere kunsthærdig opbygning, eller er traditionen på en eller anden måde forkludret? Spørgsmålet lader sig ikke besvare, men det står fast at Svaning må have kendt mere af visen, når han kunne give den et så uforbeholdent skudsmål; og man kan ikke se bort fra den mulighed, at andet af hvad Svaning som første historiker⁴³ anfører, kan stamme fra den. Da viserne ligesom senere tiders noveller samler sig om en enkelt episode med dens poetisk betydningsfulde forudsætninger og følger, tør man slutte, at kernen i den har været mordet på Slien; og nævnelser af spådommen fra visen i samme åndedræt kunne tyde på, at noget af det omstående fandtes i den. Om så var, lå henvisning mindre nær, fordi det også findes i rimkrøniken (v. 4219–30, 4243–54),

som synes at være en af de sekundære kilder Svaning har benyttet.⁴⁴ Det er da muligt, om end ikke bevisligt, at Svaning både har benyttet et rimkrøniketryk og en dermed delvis sammenfaldende folkeviser, der først og fremmest har udmærket sig ved et afsnit om kongen og spåkvinden.

At det rimkrønikeforlæg vi må regne med, både hos Svaning og tidligere hos Chr. Pedersen, er et tryk eller evt. et håndskrift af samme stamme som det primære trykhåndskrift, fremgår af variantforholdene ved v. 4225, hvor den spørgende part i trykkene som hos de yngre historikere er *han*, dvs. Abel, men i K 41 og den nty. oversættelse er *the*, dvs. Abels mænd; det sidste svarer til *Chronica Jutensis: interrogatus a satellitibus*. Her står politisk og poetisk synsmåde overfor hinanden. Når Abel bagefter skulle lyve sig uskyldig i mordet, kunne han ikke i gerningsøjeblikket spørge sin broder hvor han gemte sine skatte; men dramatisk blev det langt mere tilfredsstillende, at skurken i egen person konfronteredes med den fromme helt, hvis forsagelse af denne verden han siden skulle erfare når han ransagede hans jordiske gemmer. Som tradition betragtet er Ghementrykkets form sekundær; men da v. 4207–18 er en – ganske vist fri – parafrase af den forudgående beretning i *Chronica Jutensis*, kan det godt tænkes, at man efter at have forudskikket et groft omrids af forhistorien har foretaget en saglig rettelse i drabssituationen efter hovedkilden, uden at denne er kommet ind i alle afskrifterne. I hvert fald fremgår det andre steder, at den nty. oversættelse er et husflidsarbejde, hvor der er truffet valg mellem læsemåder i mindst to forlæg,⁴⁵ og som helhed står den K 41 nærmere end Ghementrykket. Dermed er naturligvis ikke bevist, at *han* (Abel) stammer fra arketypen, kun peget på muligheden.

Forøvrigt haves endnu en behandling af emnet i nr. XXVIII i 2. del af Vedels Hundredviserbog, *S. Erick Koning vdi Danmarck* (Danske Viser 1530–1630 nr. 41), efter Grüner-Nielsens og Agnes Agerschous samstemmige opfattelse⁴⁶ forfattet af Vedel selv, og stort set en poetisk parafrase af Svanings fremstilling, uden direkte benyttelse af den i rimkrøniken foreliggende form, men også uden spåkvindemotivet. Det er en heltigennem moralsk viser: ikke bare beskæmmes Abel ved at opdage broderens plan om at gå i kloster, men alle tre hovedskyldiges ulykkelige skæbne skildres som fortjent straf. Mest bemærkelsesværdigt er i grunden omkvædet: *Saa falsk hand Broderlag rønste*, fordi der ofres så mange strofer på de andre kongefjenders andel og skæbne. Om Vedels

ansvar for disse kan ingen tvivl råde, så lidt som om det indledende motiv: at Abel var en Kain! Derimod er det ikke udelukket, at omkvædet er lånt fra en ældre vise, og at Vedel har haft en vag forestilling om dens indhold og søgt at nydigte den på grundlag af Svanings prosa. Omkvædet minder mistænkeligt om begyndelsen af Eriks rim (v. 4203–06), der her skal citeres efter K 41, som stemmer med den nty. oversættelse (syndh = sind):

I falsth och swighefwlth brødhræskab
er offthæ stoor wodhæ och faræ;
thi skall han wæræ tiil syndh fwll snapp
som sek skall ther foræ waræ.

Med kendskab til omkvædet hos Vedel, er det vanskeligt at frigøre sig for den tanke, at indledningen til Eriks rim er spundet over det,⁴⁷ ligesom Abels rim begynder med en omskrivning af *Swigh och falsk slaar offthe sijn herre paa halss* (Peder Laale nr. 398).

Når vi fastholder at vi står på sandsynlighedens grund, men ikke kan føre sikkert bevis, har vi lov at gisne om en vise som forlæg for dobbeltrimet om Erik og Abel. Kernen er skildringen af drabssituationen med Abels direkte eller indirekte spørgsmål om broderens skatte (v. 4219–30), opfiskningen af det mirakuløst velbevarede lig (v. 4235–38), og den griske Abels ransagning af Eriks gemmer og beskæmmelse ved resultatet (v. 4243–54). En upoetisk indføjelser er – uanset de omstående vers' genesis – tidsfæstelsen af mordet (v. 4231–34), ligesom det nationale perspektiv i v. 4215–18 og 4255–62 synes at være rimkrønikerforfatterne eller -redaktørens omramning af begivenhederne omkring Eriks død: broderstriden var en landeulykke, fordi den svækkede riget overfor fjenderne i syd, og det onde princip bag det hele Mechtild, Abels holstenske hustru, som tilintetgjorde danskernes privilegier på de allerede militært tabte tyske grænseområder.⁴⁸ Broderstriden før 1250 (v. 4207–14) og Abels død på friseretoget (v. 4263–74) forklares naturligst som poetisk udførelse af beretning i *Chronica Iutensis*, den sidste temmelig bredt udspunden.

De stærkeste argumenter for benyttelse af allerede foreliggende tekst – en vise eller hvad man vil kalde den – er for det første handlingens fortsættelse fra det ene rim til det andet, uden nogen gentagelser i stoffordelingen, for det andet afvigelsen i strofeform fra de omgivende kongerim, rimkrønikens 6-linjede hovedafsnit (Valdemar den store –

Erik mended). Da Valdemar sejrs rim slutter med spådommen om hans sønners skæbne, er det ejendommeligt at kun rimet om den yngste (og hans to nærmeste efterfølgeres) er i samme metrum som faderens, mens de poetisk værdifuldeste om de ældre sønner falder tilbage til det rimskema som sidst har været anvendt i Erik emunes. Det lader sig vanskeligt forklare anderledes end som udnyttelse af en allerede foreliggende tekst, suppleret med de vigtigste af de deri manglende historiske momenter. Ved den udbyggende omdigtning, som vi må formode har fundet sted, er forbindelsen til det foregående knyttet ved v. 4209: at begivenhederne udviklede sig i overensstemmelse med spådommen.

Vi skal herfra gå tilbage til den store cyklus om stadierne i Danmarks kristning (v. 2749–3262, metrisk videreført til v. 3298) og de påfaldende afbrydelser heri. Her er 4-linjede strofer det normale, 2-linjede undtagelsen. Med ubetydelige undtagelser (v. 2877–84, 2897–2908) handler de 4-linjede om fromme eller mere eller mindre nødtvungent omvendte kongers gerning, de 2-linjede om vikingetog, alene fraregnet det store patriotiske rim om Harald blåtand (v. 2981–3058), der virker som en selvstændig enhed i rimkrøniken og fortjener en nøjere betragtning.

Efter det bevarede kildemateriale at dømme, foreligger her en behændig kombination af to yderst forskellige kilder: Saxokompendiet og Annales Lundenses. Da sidstnævntes fremstilling bygger på Adam af Bremen (2. bog kap. 3–4 og 25–26), forliges kongerimets tendens bedre med den kristelige side end den politiske, hvor kilden fremstiller tyskerne som både militært og åndeligt overlegne, uden at fortie den brutale kendsgerning at dåben blev Harald påtvunget, mens rimkr. v. 3017 f. giver det udseende af at Harald senere af egen tilskyndelse sluttede forbund og *tog dob mz gudelig acth*. Det er samme ånd som i Saxokompendiet og Annales Ryenses (hvorfra der kan foreligge et verbalt lån i v. 3002). I den kristelige tendens stemmer rimkrøniken derimod nøje med Annales Lundenses lige til sammenligningen af den oprørske Svend med Davids søn Absalon (v. 3050). At Jylland deles i tre bispedømmer, synes at gå direkte tilbage til Adam af Bremen; der er det dog bare ikke Harald, men ærkebiskop Adaldag der gør det. Tendensen hos rimets digter er altså nok kristelig, men samtidig national selvhævdende, uden tilbøjelighed til at anerkende at den danske kirkes ældste organisation udgik fra Tyskland.

Det er den frejdige historieforfalskning der giver rimet dets poetiske rejsning. Danmarks nedværdigende underkastelse under den tyske kejser og hans mission er blevet vendt om til grundlæggelse af et dansk imperium, hvori også Tyskland indgår; herredømmet over England er derimod hjemlet i Annales Lundenses. Kejserens sejrtrængen gennem Jylland stemmer ganske vist med kilden; men med det ynkelige nederlag stiller det sig unægtelig anderledes, og at kejseren skulle være stukket til Rom er vist en snedigt udnyttet lydassociation:

... utrisque virilliter certantibus Saxones et Romani potiti sunt uictoria.
 ... Tandemque condicionibus ad pacem inclinatis Haraldus Ottoni subicitur et ab eo regnum suscipiens cristianitatem in Dania recipere spondit.

På den nationale linje ligger hvad rimet skylder Saxokompendiet. Det er en uhistorisk, men magtfuld skildring af Thyre danebods indsats for riget og sønnen: hun har skaffet de tabte skånske provinser tilbage, og derfor (blandt andet) sætter han så store kræfter ind på hendes gravmæle at folket vender sig mod hans tyranniske misbrug (v. 3042 f.): *wij willæ ey woffue wore liff mz them | Som oss ladher draffue som ander øgh!* Fra Saxokompendiet stammer videre »plankeværket« Danevirke, men er her – måske ved misforståelse – ikke Thyres, men Haralds eget værk.

Den saglige forskel på dette rim og de to omstående er ikke mindre end den metriske. I det foregående rim, som alene bygger på Saxokompendiet, er Thyre nok en klog og alvorlig kvinde, men hun er husfruen, ikke kraften bag kronen. Derimod er der en indre sammenhæng mellem skildringerne af Gorm og Svend. Begge må bryde med hedenskabet for at opnå lykken – for Gorms vedkommende ægteskab med den udkårne, for Svends en holdbar position. Det er bemærkelsesværdigt, at Poppos vidnesbyrd, som hos Saxo, først er knyttet til denne konge. En anden ting er, at det svulmer op ved sin motivering af hovedpunkter i Skånske lov, herunder beretningen om grænsedragningen mellem Danmark og Sverige;⁴⁰ denne sidste udvidelse, der falder udenfor rimets almindelige stil, har dog en vis sammenhæng med Haralds rim: omsorgen for rigets truede yderprovinser.

I rækken af firlinjede kongerim om kristendommens sejrsgang, der beskriver alle stadier fra omvendelse som politisk nødvendighed til fromhed som kilde til magt, er Gorms det poetisk værdifuldeste, i kraft af sin naive fremstilling af det universelt menneskelige: eftertanken før det første samleje, og den uafvendelige tragik i yndlingssønnens død.

Begge situationer er flankeret af Thyres ophøjede ro, og hun har ingen opgave udenfor denne. Hvis klangen ikke var for spinkel, kunne det regnes til verdenslitteraturen. Haralds rim er helt anderledes underfundigt, og vækker mistanke om aktuelle hentydninger. Det gælder dels den imperialistiske tendens med aggressiv front mod Tyskland og betoningen af de skånske landskaber som integrerende del af Danmark, dels det ejendommelige træk, at Haralds handlekraft er betinget af Thyre som en landsmoder, idet han efter hendes død misbruger folkets gunst, da han vil hædre hendes minde. Begge dele peger mod Erik af Pommerns senere regeringsår. Med alle skyldige forbehold har vi i Haralds rim både et tungtvejende argument for Brøndum-Nielsens flerforfatterteori og en nærliggende datering af en af de individuelle bestanddele.

Af de foregående firlinjede rim i den store kristningscyklus er det mærkeligste Erik barns (v. 2803–58). Hvor de andre i gruppen begynder med fjendskabet mod kristendommen, ender dette med den (fra v. 2835). De afsluttende 8 vers med imperialistisk triumf står som en logisk følge af blodsudgydelserne, men giver samtidig hele rimet dets afrunding. Det interessante er dog ikke dette sidste afsnit, hvor der også er forfalskning af stof fra Annales Lundenses, men det indledende, der er en kristen hymne om en konge der – med Saxokompendiets ord – blev *perfecte conuersus*. Det er udgangspunktet for det dåbsunder den fromme digter skildrer, en djævlueddrivelse i nytestamentlig ånd. Danskerne har set Jesu underfulde gerning gennem hans apostel Ansgars gentagelse, og deres konge modtaget nåden. Placeringen indenfor kongerimet taler, som antydte, for at det er rimets primære del; og den mulighed lader sig ikke afvise at det kan være lånt fra en helt anden tradition, blot med indfældning af Ansgars navn. Kildestoffet, Eriks grusomheder før dåben, kan være en tildigtning til omvendelseshymnens konkrete, evt. nye, udnyttelse. Som vi skal komme tilbage til, er den firlinjede krydsrimede strofe et almindeligt middelalderligt salmemetrum.

Ved i det væsentlige at forankre undersøgelsen i rimkrønikens egen problemstilling, er vi nået til svar tvivl om dens tilblivelse som en fortløbende helhed; men epokegørende folkevisefund har vi ikke gjort. Den sikre DgF-variant havde anstrøg af historisk lærdom, og det nærmeste vi i DgF kan komme den formodede vise om Erik plovpenning er den sent overleverede nr. 96 (Jesusbarnet, Stefan og Herodes),

hvor krydsrim synes oprindeligt. Men også ud fra den modsatte metode, påvisning af folkevisestil i enkelte dele af rimkrøniken, som tidligere forskere mest har koncentreret sig om, er der endnu noget at gøre. Hvis vi ser bort fra de kirkehistoriske og moraliserende afbrydelser, er der således en del af *folkevisens fortællerglæde* i rimet om Svend Grade⁵⁰ (v. 3851–3922), både i den groteske skildring af ærkebiskop Eskild, der under sit fangenskab blev hængt men taget ned igen, og udmalingen af de pinsler venderne tilføjede de danske kvinder:

- 3865 I sancte laurencij kyrkæ lod ieg hannum hengæ op,
 ther løff han om alt som en top.
 Saa tog ieg tha nedh then gode mand,
 3868 forthi ieg reddis gutz wrede oc band.

 3903 The snørde horsyme gemmen gode quinne bryst,
 tha te hade them baade slaffuit oc kryst.
 Saa ledde the them tijl strande mz segh,
 3906 oc førde aff lande oc gjorde aff legh.

Sadismen har tydelige paralleller i viserne fra Valdemar den stores kres, især Kong Valdemar og hans søster (DgF nr. 126), men forøvrigt også tidligere i rimkrøniken i Ingels og Jermers rim. Der er i alle disse, som i Amleths rim, en tilfredsstillelse ved det drastiske; i folkevisedigtningen kommer kæmpeviserne i denne henseende nærmest, men er mere godmodige. Om forskellen er strukturel eller indholds-betinget, bliver en skønssag.

Tilbage står endnu spørgsmålet om reminiscenser af konkrete folkeviser i rimkrøniken. Til den tidligere drøftelse af ældre forskningsresultater kan føjes et par stykker, hentet fra kæmpeviserne. *Jeg op tog eghen mz syn rodh* (v. 1335) – Haldan bjerggrams ord om forholdsregel mod fjender – er vel en allusion til Sivard snarens vends situation i DgF nr. 7, efter at han har givet sin søstersøn en let sejr og ladet ham binde sig til en eg, men får øje på sin uven Vidrik Verlandsøn og vrister egen løs for at kunne slås. Det andet vidnesbyrd er en skrivefejl i en enkelt variant, Ericssbergfragmentet. Blandt Erik barns ugeringer før omvendelsen er også mordet på en hertug Brun, som de andre tekster ud fra gængs eponymi anbringer i *Brunsvig*, men fragmentets afskriver har flyttet til *Slesvig* (v. 2845). Associationsbestemte fejl er ingen sjældenhed hos de gamle skrivere, og i almindelighed lader de dem stå urettet. Som oftest drejer det sig om synonymer, men i dette tilfælde

er det de to lande som hertug Henrik råder over i visen om Ravengaard og Memering (DgF nr. 13 A str. 5): *Wogtte thu weell Bronsuig, | och halle-beeddere Slesuig!* Vi har hermed de to visers eksistens bevidnet i 15. årh.s Danmark; men Ravengaard og Memering er atter en vise med unormal bygning: firlinjede strofer med parrim. – Fra en helt anden visetype, Marsk Stig-gruppen, er der måske en påvirkning i Jermers anakronistiske vers (1985): *Siden lod ieg byggæ paa hielm en sloth.*

IV.

Hidtil er undersøgelsen gået udenom det afsnit Brøndum-Nielsen med føje anser for ypperst af dem alle, Torkel adelfar-rimet (Gorm Haraldssøn, v. 2147–2446). Som tidligere berørt, forekommer der en del folkeviseudtryk i det; men kompositionen, som Brøndum-Nielsen har belyst i dens forhold til kilden (Saxokompendiet), adskiller sig så meget fra visernes at man umiddelbart kvier sig ved at opfatte rimet som et ellers ukendt eksemplar af genren. Inden man definitivt afviser muligheden, må man imidlertid tage stilling til spredte stumper af en Torkel-tradition i den gruppe viser Landstad indledte sin samling af Norske Folkeviser med, og hvis berøringspunkter med Saxos fremstilling han selv har gjort opmærksom på.⁵¹ For det første optræder i visen om Åsmund Fregdegævar i str. 11 som navngiven person Torkild Adelfar; der kaldes på ham fordi man nødig vil sejle »nord i trollebotten« uden ham. Med henblik på rimkrøniken skal tilføjes, at str. 13 begynder: *Dei kastad deires anker | på den kvitan sand*, svarende til oplysning på samme stadium i handlingen i v. 2167: *Jeg kaste mit acker paa then sand*. Dertil kommer, at fordelingen med *anker* i den norske tradition (der ganske vist er ung) og *akker* i den danske overrasker, idet man skulle have ventet den omvendte.⁵²

Et af de friskeste afsnit i Torkels rim er hans møde med de to jætter i den røgede stue, med de lange næser de bruger til at røre op i ilden med, ligesom kokke deres *karnaw* (v. 2345, den enestående glose etymologiseret RS. 73). Udnyttelsen af den lange næse er i den norske vise-gruppe et stående træk hos jættekvinden, *gyvramo'r*. I Kappen Illhugin str. 13 *rótar* hun og i Hermod unge str. 1 *karar med nasan i elli*; man spørger sig selv om andet led i *karnaw* skulle være et fejlpopfattet *nef*. – I Kappen Illhugin er situationen ydermere den samme: han skal sige tre sandheder for at slippe væk. Den eneste fælles i de to tekster er dog den grimme næse.

En sammenhæng mellem disse spredte brokker i norsk overlevering og rimkrønikens fornemt afrundede fremstilling må der vel være. Dog næppe direkte, men med den åbenbart yndede tradition de enkelte troldviser har lånt bimotoiver af. Det kunne være en fornaldarsaga – en sådan må vi under alle omstændigheder primært regne med, men det kunne også være en *ríma*, da denne genre på Island jævnlig behandler samme stof som kæmpeviser i Norge.⁵³ Der er netop i Torkel-rimet et stiltræk som kunne pege i retning af *ríman*, den fremtrædende alliteration (jf. RS. 75 f.), en faktor som vi i ældre dansk poesi ellers kun finder tilsigtet i folkeviscomkvæd. Selv når man regner med en tilfældighedsmargin, er materialet både fyldigt og vidner om kunstnerisk intention. Derimod har den næppe stået rimkrønikens afskrivere altfor klart. Et sted hvor vi, både af rytmen og den nty. oversættelse, kan se at den er oprindelig (v. 2239: *The hwnde gaff torkel eth horn mz feth*), er den gledet ud i K 41, hvor verset begynder: *Them gaff*.

Alliterationerne bør dog sikkert deles i to typer: dem der skaber et prægnant udtryk med naturlige betingelser for at fæstne sig i en dansk hukommelse, f. eks. v. 2340: *theres næser wore ledhe oc langæ*, og dem der synes underordnet et metrisk-stilistisk princip, f. eks. det nys omtalte i K 41 sløjfede tilfælde, eller v. 2401: *The stode alle oc styrlede op*, som endda indgår i en tilføjelse der står for digterens regning (jf. RS. 73). Smukt formet er også v. 2387: *Saa fik han ild oc seglidæ saa fws*. På tilfældighedernes regning må man derimod nok skrive s-allitterationen i v. 2163: *Saa seglde ieg hedhen wdhi then søø*, idet ingen af stavbærerne kan undværes. Større stilistisk betydning har *hedhen*, der sandsynligvis er indsat for at allitterere med *hyn* i næste linje.

Videre er det værd at mærke, at den idiomatisk bestemte alliterationstype er almindeligst i de lige vers, mens de mere artistiske uden mundheldets kraft næsten kun forekommer i de ulige. Dertil kommer en række tilfælde hvor anden rimstav er at søge i første betonedede stavelse i den følgende (lige) linje. Foruden det allerede drøftede v. 2163 f. er noteret ti tilfælde, som dog ikke alle er lige sikre (2211 f., 2255 f., 2301 f., 2357 f., 2369 f., 2375 f., 2389 f., 2405 f., 2407 f., 2433 f.). Det interessanteste er v. 2301 f., hvor K 41's læsemåde, der må forudsættes i forlægget for den nty. oversættelse, frembyder to rimstave i den ulige linje: *jek giffthædhæ mek och gaff tiil fredh, | thz gik mek wel tiil handhæ*.

Stillet overfor denne buket af bogstavrim, som næppe alle er tilfæl-

dige, i en firlinjet krydsrimet strofeform med 4 fødder i de ulige linjer og 3 i de lige, mindes man uvilkårligt ríman i dennes ældste og enkleste form, *ferskeytt*, trods den rytmiske forskel at det islandske metrum er trokaisk med relativt sjælden optakt, det danske derimod jambisk med sparsom brug af korjamber.⁵⁴ Denne strukturforskel er imidlertid ikke uden sidestykke, idet det gennemgående rimkrønikemetrum – »der gepaarte Achtsilber«, som Philipp August Becker kaldte det – i de anglonormanniske rimkrøniker er trokaisk med kvindelig udgang, i de germanske jambisk med overvejende mandlig. Når samtidig kompositionen som i ríman udmærker sig ved levende og vel afrundede situationsskildringer – en enkelt eller flere på rad, i Torkel-rimet to –, dukker tanken om en sammenhæng naturligt op. I givet fald må den danske tekst være den modtagende eller efterlignende part. Et af de stærkeste indicier herfor er de prægnante allitterationer i de lige linjer; digteren har ikke til bunds kendt den teknik han stræbte efter. Omstillingen til monolog spores i v. 2170, hvor Ghementrykket har *wij* overfor *the* i K 41; i den nty. oversættelse omgås vanskeligheden ved en infinitiv.

Der er forøvrigt et andet rim som i endnu højere grad rejser mistanke om påvirkning fra ríman, det om Hagbard og Signild (Siger Sivaldssøn, v. 1471–1518). Det hører til kongedattereventyrene, og er som sådant i RS med i drøftelsen af folkeviseindflydelse (jf. ovf.); men også her spiller allitterationen en vigtig rolle, og når et enkelt sted (v. 1495 f.) det fuldkomne: *Tha hagbord so thz brudehuss*⁵⁵ *brandh, | han badh oss ware tijl stædhe*.

Logisk er der egentlig meget at anke over i dette rim, fordi det springer in medias res. Efter en indledning, der adskiller sig fra de fleste af de andre ved at konstatere kendsgerningerne uden at gøre dem til genstand for moralsk drøftelse, hører man om Signild som eksempel på de letsindige piger, og kongens straf over den skyldige, Hagbard. Han bliver hængt som ravneføde; men forinden prøver han Signilds troskab ved at hænge sin kåbe op. Først da erfarer vi hendes løfte i deres elskovsnat om at berøve sig livet ved hans død. Da hun nu ser kåben i galgen, hænger hun sig selv og sine terner (i denne rækkefølge!), dog åbenbart med undtagelse af én, som derpå efter ordre sætter ild på jomfruburet. Så er Hagbard villig til at lade sig hænge. Resten af rimet skildrer efterspillet: hans broder Hagens hævn over Siger og den anvendte list, forkledning som vandrende skov. Denne senere del samt

løftet i elskovsnatten og den kollektive ophængning i jomfruburet er der dækning for i Saxokompendiet, det meste af resten i folkevisen, men uden anden verbal berøring end den førmtalte *kobe blaa*. Med den rodede komposition og skiftende overensstemmelse med andre behandlinger af emnet, dukker den mulighed op at her foreligger brudstykker af en ældre tekst, omstillet til monolog for Siger, og iøvrigt revideret og interpoleret efter rimkrønikens tarv.

At denne forgænger kan være en tabt *ríma* om Hagbard, vinder i sandsynlighed ved at nyere forskning bestrider Axel Olriks opfattelse, at traditionen om Hagbard og Signe (som Siklingsagnene i det hele) var af dansk oprindelse.⁵⁶ I det mindste kender *Skíðaríma*, den navnkundige travesti eller litterære revy fra 15. årh.s første halvdel,⁵⁷ enten en *ríma* eller en fornaldarsaga om brødrene Hagbard og Háki,⁵⁸ jf. begyndelsen af str. 74: *Áka líta og Agbarð má*. Og det er endda et spørgsmål, om ikke indledningen til *Skíðaríma* har adresse til en alvorligere ment, traditionel lyrisk *mansöng* fra en Hagbarðsríma. Ganske vist siges det at *mansöng* ikke falder digteren naturlig (*Mér er ekki um mansöng greitt*); men inden han går over til sit personlige forehavende, at han vil glæde folk med eventyr, får han alligevel i str. 2–3 afleveret en, som fortjener at sammenlignes med indledningen til Sigers rim (v. 1471–74, med henblik på den senere udredning citeres de følgende fire vers med det samme):

Yngis-menn vilia ungar frwr
i alldingardinn tæla,
feta þar ecki fræden wr,
flest er giört til væla.

Kaadhe pygher æræ waagheth⁵⁹ gotz
tijl gøme ath holde længhæ,
Och mesth for the willæ haffue notz
medh vngæ swæne och drængæ.

Ef koma nockur kvædin þaa
híaa kaatum sylkehrundum,
kalla þær sie kveded sig aa
af kíærleiks elskufundum.

Segnyldh myn dotther tog paa vraadh,
hagborth lodh hwn seg lockæ.
Thi giorde ieg raffnæ aff hannum en braadh,
the mwne hans øwen vdh hackæ.

I begge tekster er idéen »Der rinder Sorg, rinder Harm af Roser røde«; men dens forudsætning er henholdsvis elskerens og faderens ansvar. Det er ynglingens natur at besnære med elskovskvad, som de »kåde« piger kun alt for villigt tror på. I Hagbards tilfælde er det ærligt ment på begge sider, og de har i og for sig ikke noget at være kede af. Det har derimod kong Siger, som må sande hvor vanskelige de »kåde« piger er at passe på. Fra Saxo(kompendiet)s forudgående beretning ved

vi nemlig, at han har hævnpligt for sine to sønner, som Hagbard har dræbt, og så er det netop ham Signild kaster sin kærlighed på! En normal mansöng skulle være noget længere end begge de citerede til-løb, så det at det ikke er helt det samme de har med, er ingen grund til at forkaste hypotesen. Blot må der blive den principielle forskel, at en forkortende parodi er langt friere stillet end en monolog lagt i munden på Hagbards modpart. Denne sidste må vælge nøjagtigt hvad der tjener hans tankegang og, om galt skal være, foretage den fornødne omdigtning.

Hvis vi ser bort fra at Siger helst skulle være midtpunkt i sin egen monolog, og i stedet læser den som et digt om Hagbard, går kompositionen op. Elskovens charme træffer vi dér hvor den ville have sin rette plads i en ríma, nemlig i indledningen, og fremstillingen samler sig om to heroisk-episke hovedpunkter: Hagbards død, hvor han forinden har den tilfredsstillelse at se Signild tro mod sit løfte, og den efterfølgende hævn. Det ser virkelig ud som den kompositoriske svag-hed alene skyldes, at det er Siger og ikke Hagbard der skal have en plads i den danske kongerække.

Formelt er at bemærke, at rimene i v. 1475–78 ikke er så rene som vi ellers er vant til i den danske rimkrønike (jf. RS. 24 ff.). I modsætning til det øvrige ordvalg, der hører til det faste nordiske inventar, er *hakka* et så ungt ord i islandsk, at det ikke skulle ventes i en tekst fra denne tid. Da det tilmed er uheldigt som rimord, kan det tænkes at det er indsat til supplerings af noget uopfattet. Til gengæld strider *braad*, hvor vi efter rimet *uraad* må forudsætte et af langt *a* udviklet *å*, mod ordets normalform i dansk, mens den dækker vno. *bráð*, hvad betydningsnuancen »dødt legeme priggivet dyr« også gør. Hertil skal føjes, at v. 1477 i islandsk ville have allitteration (*hröfnum*).

Efter den rolle ríman er kommet til at spille i nærværende undersøgelse, vil det være naturligt at berøre spørgsmålet om dens oprindelse, så meget mere som den endnu var en ung genre ved denne tid, og alle forskere er enige om, at dens navn (og det tilsvarende verbum) er et låneord, der næppe er indkommet i islandsk stort før. Men her hører enigheden op, idet der er fremsat ikke mindre end fem teorier, hvoraf de to første nu er almindeligt forladt, nemlig Wiséns og Jón Þorkellssons, at den skulle være en hjemlig udvikling af skjaldeversmålet runhent, og R. Keyzers og Gustav Storms, at den skulle være en særisklandsk videreudvikling af folkevisen i dens norske form. Stærkest tilslutning har et dermed beslægtet, men mere moderat synspunkt vundet, at den er en tillempning af folkevisen, især den danske, så den fik fast stavelsetal samt rim også

i de ulige linjer, og samtidig overtog allitterationsreglerne (efterhånden også indrimene) fra dróttkvætt (C. Rosenberg, Erik Noreen, Björn K. Þórólfsson, Jón Helgason). Heroverfor står dels Mogks opfattelse, støttet af Finnur Jónsson og Paul Lehmann, at den er en efterligning af den latinske kirkehymne, dels Craigies, at den er afledt af de franske chansons de geste via engelsk og skotsk digtning, hvor allitteration var almindelig, så indflydelsen fra dróttkvætt først er kommet til senere.⁶⁰

Craigies forklaring er kommet som et nyt indslag i debatten, og det værdifuldeste ved den er, at den tvinger genrediskussionen ud over dens skandinaviske afgrænsning. Men uden at honorere forslaget krævende side – ved grundige analyser og sammenligninger af episke genrer i europæisk litteratur i den senere middelalder – vil forskningen næppe høste større udbytte af det; nærværende undersøgelse må i hvert fald se bort fra det som interessant men uprøvet. Af de to andre relevante synspunkter er folkeviseteorien umiddelbart mest nærliggende, men Mogks hypotese chokerende. Netop derfor kunne der være grund til at efterprøve den.

Det Mogk har hæftet sig ved, er endnu bevarede officier til Islands to indfødte helgeners ære.⁶¹ Ved den nationale kultus i forbindelse med disses højtid er vides en tusindtallig mængde at have sunget med på de latinske kirkehymner. Dertil kommer, at den eneste ríma der er overleveret fra middelalderen (i Flatøbogen), Ólafsríma (Haraldssonar), skildrer en helgens bedrifter. Fra den kollektive kirkesang er springet ikke langt til rímans senere funktion, som dansetekst; hvornår det må være sket, fremgår dog ikke. Teoriens modstandere indvender, dels at det ingenlunde er givet at Ólafsríma er genrens ældste repræsentant, dels at der ikke kendes islandske helgenkvad i ferskeytt.⁶² Bedst afbalanceret er hypotesen hos Lehmann; principielt tilslutter han sig at den verdslige digtning har lånt enderimet fra den tilsvarende gejstlige, men minder samtidig om hvad enderimets fremtrængen i vesteuropæisk litteratur overhovedet har betydet. I sit forbehold står han nærmere ved Craigie end ved tilhængerne af folkeviseteorien.

Selv om man hælder til hymneteorien, må man gøre sig klart, at et eller andet sted under sin udvikling er ríman kommet i kontakt med folkevisen. Spørgsmålet er bare hvornår og hvordan. Velsagtens den dag da der kom virkelig overensstemmelse mellem deres funktioner, altså fra det øjeblik da de begge naturligt brugtes som dansetekster⁶³ – jf. at *dans* på islandsk også betyder folkevis. Til underholdning har ríman både i kraft af sin længde og af sit sagastof været den foretrukne.

Det er dog mindre på dette trin end på det foregående at ríman opfordrer til sammenligning med den danske rimkrønikes monologer. Der er i lige grad grund til at fremhæve stofbehandlingen – poetisk parafrase af prosaforlæg med udpensling af enkelte centrale momenter, i rimkrønikemonologerne dog væsentlig færre end normalt i rímur – og versformen: de krydsrimede firlinjede strofer med mandlige rim i de ulige vers og kvindelige i de lige (nogle undtagelser herfra i ferskeytt) og især det jævnt regelmæssige stavelsetal (bedst overholdt i rímur).

For de firlinjede rimkrønikemonologer er det svært at finde et naturligere forbillede end kirkehymnen. Den store kristningscyklus vejer sagligt tungest, og den første del af Erik barns rim kan, som tidligere antydtes, meget vel være et direkte lån fra kirkelig digtning; men formelt adskiller de mere annalistiske partier i rimkrønikens slutning sig ikke fra de tidligere og gennemgående lodigere. Det er blevet rutine at digte sådan. Det samme gjaldt til en vis grad rimman, men der spillede underholdningen en større rolle end belæringen, ganske som i Torkel adelfar-afsnittet med dets for rimkrøniken enestående poetiske rejsning.

Litterære ligheder er tit tilfældige, eller skyldes måske ligefrem at givne ydre forhold så at sige spontant afføder digtning hvis karakter kan afstikkes indenfor bestemte fejlgrænser. Derfor må man i forbindelse med en sammenligning som den nu foretagne også vurdere den ydre sandsynlighed. Problemerne bliver egentlig to: forholdet mellem modersmålene og latinen, og forholdet mellem dansk og islandsk. Hvad det første angår, ligger det fast at Islands præsteskab havde en stor andel i nationallitteraturens bevarelse; altså tør man fra den kant forudsætte aktiv medvirkning ved den ny heroiske genres etablering, hvad der øger sandsynligheden for indflydelse fra kirkehymnen. Da den færdige danske rimkrønike er udgået fra Sorø kloster, og da den danske gejstlighed først nu i større udstrækning optog modersmålet som litterært sprog, er det næsten halsløs gerning at lede efter anden ydre tilskyndelse her.

Hvad den dansk-islandske kontakt angår, må det ikke glemmes at den dansk-norske personalunion fra 1380 genskabte den i over 100 år tabte forbindelse. Island fik bl. a. flere danskfødte bisper, der efterhånden var af lav karat, men de første var ikke ringe.⁶⁴ Dermed fulgte andre danske på kortere eller længere ophold, og mægtige folk deroppefra sejlede ned til den danske konge for at kræve deres ret. Ifølge en tradition, som 1736 meddeltes Hans Gram i et brev fra sysselmanen Erlendur Ólafsson (muligvis afskriver af hovedhdskr. af *Skíðaríma*), drog den velstående enke Ólöf Loftsdóttir 1468 ned til den danske konge for at klage over sin mands drab, og blandt hendes ledsagere var skjalden Einar fóstri, der i brevet udpeges som forfatteren til *Skíðaríma*.⁶⁵

V.

For *rimkrønikens* vedkommende fører nærværende undersøgelse til det sikreste resultat, en befæstelse og uddybning af Grundtvigs og

Brøndum-Nielsens. Vi ved, at en dansk rimkrønike for tidsrummet 1199–1228 er gået gennem Grams hænder i 1718,⁶⁶ og vi har i det foregående fundet bekræftet, at der indenfor rimkrøniken findes en række andre oprindelig selvstændige enheder, der trods individuelle udsving bedst sammenfattes under betegnelsen *krønikeviser*. Den endelige affattelse har da rimeligvis bestået i en omformning af danmarkshistorien til en serie poetiske kongemonologer, hvoraf de første og nogle af de senere synes nydigtet og måske siden omredigeret⁶⁷ efter den gennemgående imperialistiske tendens, hvor Danmark på én gang er det førende land i unionen og gør krav på at bevare dansk rigsområde intakt (Skåne, Sønderjylland). Versmålet ved den endelige redaktion er normalt tolinjet i begyndelsen, firlinjet i slutningen, i den midterste del oftest bestemt af omgivelserne. Det enkelte ubetydelige 6-linjede rim om Sivald (Snøs fader, v. 2065–70) er sikkert en tilføjelse i sidste øjeblik.

Hvad *folkeviserne* angår, er situationen ikke nær så afklaret, måske endda endnu mindre end den forekom inden denne undersøgelse blev iværksat. I så fald bliver bidraget til folkeviseforskningen først og fremmest at understrege behovet for en revision af den gængse opfattelse og andre dermed beslægtede aprioriske teorier, der er vokset frem lige til nyeste tid. Uden at underkende den varige betydning af Sv. Grundtvigs og Axel Olriks tekstfilologiske indsats i DgF, må forskningen frigøre sig for det romantiske vurderingsgrundlag, der altfor ofte har tenderet mod en på én gang subjektiv og naiv dogmatik. Selv om forskning stimuleres ved intuition, kan den ikke bygge på åbenbaring; den må henholde sig til kriterier og fornuftgrunde. Det har været folkeviseforskningens styrke at dens udøvere var folk med intuition, men det er blevet dens svaghed at mange af dem ikke var tilstrækkelig på vagt overfor deres egen subjektivitet, og derfor må en del af materialets sortering og vurdering gøres om. Som et enkelt skridt til en sådan revision skal nærværende afhandling ses.

Næst Hildemans pionerarbejder er dens vigtigste forudsætning en afhandling af Einar Ól. Sveinsson fra 1956,⁶⁸ et overskue over »staðreyndir, sem mönnum eru ekki altéð nógu ljósar, þó að þær séu kunnar«. Det er en præcisering af de resultater den realistiske norske forskerskole fra Gustav Storm til Knut Liestøl er nået til ud fra det vestnordiske materiale. I første række det nu kodificerede, at kæmpeviserne er udviklet på norsk(-færøsk) område og først sent indkommet

i det østnordiske, en tanke der er videreført i Sverker Eks tvedeling af den nordiske folkeviseoverlevering i østnordisk riddervise og vestnordisk kæmpeviser med bundforskellig komposition og stil. På to punkter trækker Einar Ól. Sveinsson linjerne skarpere op end forgængerne: Adskillige norske viser er digtet med *skrevne* sagaer som forlæg, og på Færøerne har man rettet forhåndenværende danseviser efter sådanne. Der må regnes med *to forskellige fremgangsmåder i selve stofbehandlingen*, alt efter om digterens motiv var helten i en bestemt saga og handlingsforløbet dermed givet, eller om det var en enkelthed fra en sådan han selv arbejdede videre med i sin fantasi.

I tilslutning til denne nyrealisme – med rødder i henholdsvis Steenstrup-Schück og Storm-Liestøl – skal til slut peges på de nærmeste midler til en sikrere tids- og formbestemmelse af folkevisen,⁶⁹ idet jeg på forhånd skal minde om at ælde ikke er ensbetydende med litterær værdi.

Et brændende spørgsmål vil *folkevisedigtningens alder* nemlig altid være; det meningerne vil være delte om er de eventuelle holdepunkter for den. Der er her ikke andet at gøre end at finkæmme alt tilgængeligt materiale for at aflukke det mulige vidnesbyrd; men for at undgå lygtemænd må man altid være på vagt overfor den modsatte sammenhæng: at det man finder kan være den kilde hvorfra folkeviseemnet – teoretisk på et vilkårligt tidspunkt – er lånt. Det er denne indstilling der har ligget bag nærværende specialundersøgelse, som dog i betragtning af det nordiske folkevisemateriales uhyre omfang på ingen måde tør foregive at have udtømt dets relationer til den danske rimkrønike. Særlig kan det vestnordiske stof mistænkes for at rumme endnu uudnyttede muligheder.

Når man, stillet overfor en tekst fra det 15. årh., må tænke sig om to gange før man godtager dens vidnesbyrd, bliver kravet om forsigtighed ikke mindre hvis det gælder en tekst der indicerer en folkevises tilstedeværelse i et tidligere århundrede, f. eks. spørgsmålet om mulig forbindelse mellem Knýtlinga saga og danske viser om politiske begivenheder 1137–57 (DgF nr. 116 ff.), der er blevet aktuelt efter Gustav Albecks forsøg på at bestemme DgF nr. 116, 118 og 119 samt den færøske vise om Ingimann hvíti som kilder til sagaen. Blandt disse er DgF nr. 119, som Sv. Grundtvig kun har fra moderne færøske meddelere, imidlertid mistænkelig som repræsentant for den type der frit udbygger sagastof; den må i hvert fald skydes til side som vokset ud af en perifer omstændighed i sagaen. At den hævdevundne identifikation af *Ingimann hvíti* med sagaens *Yngvarr kveisa* opretholdes, er derimod naturligt; men det bedste argument for visens danske oprindelse er undgået Albecks opmærksomhed: at *Ingiman* er et særdansk navn, tilsyneladende endda begrænset til Slesvig og området øst for

Øresund,⁷⁰ hvad der passer godt med at han velsagtens har været sønderjyde. Dette udelukker at visen kan være afledt af Knýtlinga saga, men det omvendte er også en dristig påstand, aldenstund drabsberetningen i kap. 108 kort og godt lyder: *Hann [v: Svend Grade] réð Plóg svartá föðurbana sinn, en Yngvarr kveisa drap hann*. På dette grundlag når vi til et ganske andet facit end litterær sammenhæng, nemlig at Plogs drab er en historisk kendsgerning, meddelt i to indbyrdes uafhængige traditioner, og at morderens rette navn er Ingiman.

Selv bortset fra de uoverskuelige tab middelalderstudiet har lidt ved branden 1728, må forskningen stadig holde sig et uberegneligt antal forsvundne traditioner for øje, deri indbefattet mundtlig overlevering i hukommelsesstærke slægter. Vi kan sandsynlighedsberegne de engang forhåndenværende tekster aldrig så fint, der vil alligevel vise sig et mellemlid vi har glemt at tage med i betragtning. For Albecks vedkommende er det muligvis et – mundtligt eller skriftligt – dansk medforlæg for det pågældende afsnit i Knýtlinga saga. Når der to gange står *Eskell* for *Áskell* i hovedoverleveringen,⁷¹ kan en danisme som *morð* for *víg* med tilsvarende sandsynlighed føres tilbage til dansk forlæg. For en nøgtern betragtning bliver de betydningsfulde saglige overensstemmelser mellem sagaen og viserne om Erik emunes drab og Blodgildet i Roskilde (DgF nr. 116 og 118) et vidnesbyrd om begges historiske kildeværdi; men krønikeviserne, som også Albeck kalder dem, tolkes forsvarligst som poetisk udformning af forefunden mundtlig eller skriftlig tradition, og bliver derved principielt tidløse. At DgF nr. 118 er en krønikevise, med tydelig berøring med Svend Aggesøn, har Steenstrup til overmål vist.⁷² Den ligeledes af ham påpegede lighed mellem str. 20 og Rimkr. v. 3889 f. rejser et forsigtigt spørgsmål om tilblivelse i 15. årh.

Overhovedet må de *indre kriterier* vurderes under stadig hensyntagen til *politisk, kulturel og litterær horisont*. Politiske viser kan være renlivet propaganda, men dølger ofte på illegal vis deres tendens bag allegorisk forklædning, i de fleste tilfælde ved skildring af historiske begivenheder der har en vis lighed med den aktuelle situation, sådan som Hildeman har endelig godtgjort at Lena-visen (DgF nr. 136) er en aktualitetsanalogi fra det 15. årh. Det er ikke muligt her at efterprøve vore øvrige historiske viser ud fra dette synspunkt, men det må på forhånd antages, at en del af dem ville røbe sig. Eksempelvis nævnes serien af viser om den gode dronnings komme til landet (DgF nr. 132–33, 153, 166), og at der også har eksisteret lignende til ære for Christiern II.s og Frederik II.s dronninger (DgF. III. 616 f.). Den friske vise om Hanses dronning (DgF nr. 166) kalder Sv. Grundtvig »en mat Efterklang af den gamle Tone«, og selvfølgelig står den litterært ikke mål med Dagmar-viserne; til gengæld er hendes faders belæring (A str. 32–34, B str. 30–32), ikke mindst »stund du aldriig efter Sucrig!«, som talt ud af befolkningens hjerte. Efter Grüner-Nielsens opfattelse (DgF. X. 371) er visen om Erik menveds dronning kalkeret

over Dagmar-viserne. Det kan være rimeligt nok; spørgsmålet er blot hvad der har udløst Dagmar-viserne. Eventuelt forventningerne til den unge dronning Christina, hvis komme til landet er slutstenen på ældste fuldstændige version af rimkrøniken, den nty. oversættelse, eller måske 72 år før tilsvarende håb ved Philippas bryllup. Kættersk sagt, kunne Dronning Dagmars død (DgF nr. 135) være blevet til under indtrykket af Philippas død, og fornemmelsen af at Erik af Pommern ikke var en mand som Valdemar sejr. Hvor vi ikke har sikre vidnesbyrd om en vises relative samtidighed med det den skildrer, må vi altid holde muligheden åben for en aktualitetsanalogi eller bare et udslag af historisk interesse. Den ovenfor behandlede Longobardervise (DgF nr. 21) skulle således tolkes som et produkt af imperialistisk bestemt antikvarisk interesse: dåd af nød!

Når man tidligere tilkendte kæmpeviserne og trylleviserne så høj ælde, skyldes det for de førstes vedkommende manglende eller uvillig erkendelse af deres litterære forudsætninger, der nu er til overmål belyst af Storm og Liestøl, for de sidstes intellektuel underkendelse af et primitivt verdensbillede. Når vi tænker på de hekseprocesser der fandt sted i nedskrivningstiden, er der principielt intet der strider imod at trylleviser kan være nydigtet i gammel stil i denne periode. Forøvrigt er det f. eks. et spørgsmål om Agnete-visen (DgF nr. 38) på dansk område er stort ældre end de flyveblade fra slutningen af 18. årh. som ligger til grund for A-varianten.⁷³ Tryllemotiver indikerer altså ikke uden videre ælde, og den kulturelle horisont er i det hele usikrere som kronologisk holdepunkt og derfor farligere at drage slutninger udfra end den litterære.

Dette bør vi mindes hvis vi vil tage *strofeformer* med i betragtning ved datering. På folkevisefronten er det vigtigste resultat af den nu afsluttede specialundersøgelse utvivlsomt den hyppige forekomst af unormale strofeformer hvor der var pålideligt vidnesbyrd om overlevring før nedskrivningstiden (DgF nr. 13 A, 21 B, 149 BC). Dette bør mane kommende forskning til *respekt for de foreliggende strofeformer*, så mere end 4 linjer i strofen eller rim i 1. og 3. linje i firlinjede strofer bortfalder som udskydelsesgrund hvor ikke andet taler for det. I denne forbindelse skal også mindes om Erik menved i Meklenborg (Danske Viser nr. 42), der er i 11-linjede strofer, men hvor man if. Grüner-Nielsen »uvilkaarlig faar Indtryk af Digterens (eller hans Hjemmelsmands) absolute Samtidighed«.⁷⁴

Med megen skarpsindighed har Sverker Ek og Ernst Frandsen opstillet en teori, der har opnået noget nær almindelig anerkendelse, om at den tolinjede folkevisestrofe er primær i forhold til den firlinjede.⁷⁵ Imidlertid har hos Ek Erikskrøniken og hos Frandsen Eufemiaviserne spillet en så væsentlig rolle ved problemstillingen at udredningerne står og falder med hvad man regner for årsag og virkning. Den ædrueligste formulering ville nok være omtrent følgende: I det 14. årh.s Sverige var det gængse episke metrum – som almindeligt i Vesteuropa – parrimede »Achtsilber«; det samme møder vi i stor udstrækning i østnordiske folkevisestrofer, der har væsentlige stilelementer fælles med versromanerne; der er ingen logisk hindring for at et vist antal af viserne kan være samtidige med disse, vi ved bare ikke hvilke. Blot må man huske at dette intet oplyser om folkevisens udseende i det 13. årh. Det er muligt at den dengang var firlinjet, men teoretisk er det lige så sandsynligt at den firlinjede folkevisestrofe er en novation fra det 15. årh.,⁷⁶ fremkaldt af den norske kæmpevises indtrængen.

Af den norske kæmpevise fandt vi tydelige spor i den danske rimkrønike, fremfor alt i den af Hildeman påviste indflydelse fra Rolandsvisen. Men denne faktor er af ikke mindre betydning for vurderingen af *visernes sprog og stil*. Den antikvariske glæde vi som danske kan besjæles af ved i folkeviserne (og til dels i rimkrøniken) at finde eller måtte forudsætte glosser eller konstruktioner, f. eks. *til sin*, som vi ellers i bedste fald må tilbage til lovsproget for at finde mage til, bør vi beherske mest muligt, i bevidstheden om at der i mange tilfælde må regnes med sekundær norrøn indflydelse, som vi ikke kan trække absolut sikre grænser for. Vi må heller ikke lukke øjnene for, at en litterær-stilistisk mode kan holde sig i uberegnelig tid, og i dette tilfælde f. eks. videreføres i nydigtede viser fra nedskrivningstiden. Dette er så meget vigtigere som de baner, folkeviseforskningen ledtes ind i af Sv. Grundtvig og Axel Olrik, for en stor del var bestemt af et fejlsyn på folkevisen som en naturlig fortsættelse af den oldnordiske digtning, og der ikke mindst gennem Olikis og Ida Falbe-Hansens folkevis udvalg bibragtes litterært interesserende krese en skæv opfattelse af, hvad der var gennemgående i folkevisernes stil og komposition, og hvad der var karakteristisk for en snævrere, i Danmark sekundær, gruppe og andre af denne påvirkede viser.

For at nå frem til en holdbarere bedømmelse af folkeviserne i store træk og i enkeltheder, må væsentlige dele af materialet omprøves, hvad

de gode udgaver vil gøre meget lettere end det var da Sv. Grundtvig begyndte. Jo tålmodigere man analyserer de forhåndenværende tekster, så man i hvert eneste tilfælde kræver tilstrækkelige grunde for tidligere datering end ældste overlevering, jo mindre fejlmargen vil der efterhånden være ved vurderingen af de viser der har de vageste holdpunkter, og som man på forskningens nuværende stade må være yderlig forsigtig med at gøre til udgangspunkt for mere vidtgående slutninger. Hvis man samtidig fastholder, at sen tilblivelse ikke forringer en folkevises poetiske værdi, vil man måske gøre både genren og litteraturhistorien en tjeneste, ved at flytte en række viser hen på den plads i det 16. årh. der naturligst tilkommer dem, og samtidig få et klarere billede af den norske kæmpevises og den danske krønikevises dominerende stilling i det 15.

NOTER

1. Jf. Anker Teilgård Laugesen, *Acta Philologica Scandinavica* XXIII (1952). 37 ff. – 2. Deraf fra 15. årh.s 2. halvdel Stockholmshdskr. K 41 og det af Olof Jägerskiöld fremdragne Ericsbergfragment. De danske fragmenter udkommer 1958 i 2. hæfte af UJDS' rimkrønikeudgave, mens Ghementrykket (med variant-apparat) og den nty. oversættelse forventes udsendt 1959 som henholdsvis 1. og 3. hæfte. De angivne verstal følger overalt denne nye udg. Hvor intet andet bemærkes, er citater her taget fra Ghementrykket. Om de forskellige tekst-redaktioner henvises til min oversigtsartikel, *Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen* 1956. 85 ff. – 3. Vore Folkeviser fra Middelalderen (1891); af Schück især *Ur gamla papper* IV (1899). 67 ff. – 4. Jf. især Erik Dal: *Nordisk folkeviseforskning siden 1800* (1956), og artiklerne *Balladdiktning og Ballade-versemål i Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder I* (1956). – 5. *Knyttlinga* (1946). 214 ff. – 6. *Ny ill. svensk litteraturhist. I* (1955). 256 ff. – 7. *Politiska visor från Sveriges senmedeltid* (1950). 16 ff. – 8. Jf. min afh. Grundtvig og den danske rimkrønike, *Gr.-Studier* 1954. 40 ff. – 9. Jf. Hildemans opgør med termen, *Politiska visor*. 140 f. og *Ny ill. sv. litthist. I*. 229. – 10. *Sagnkredsene om Karl den store og Didrik af Bern hos de nordiske folk* (1874). 176. Om Sv. Grundtvigs almindelige irritation over Storms arbejde, Dal a. a. 229 f.

11. I hans magisterkonferensforelæsning, optrykt *Studier og Tydninger* (1951). 9. – 12. *Danmarks Fornviser* IV (1929). 415. – 13. *Analysen og Problemer* III (1936). 158. – 14. *Hist. Tidsskr.* V.3 (1881–82). 365 f., 391 ff, Jf. også Storm a. a. 178. – 15. *Politiska visor*. 68 ff. – 16. *Studier og Tydninger*. 9. – 17. Som et sekundært moment behandles deres sammenhæng med folkeeventyrene. – 18. Jf. redegørelsen for visenhåndskrifterne i Grüner-Nielsens udg. af *Danske Viser 1530–1630* VI (1931). 201 ff. – 19. A. a. 187, registreret med forbehold af Hildeman, *Politiska visor*. 25, uforbeholdent accepteret af Knud Tøgeby, *Ogier le Danois, ou le triomphe de la poésie* (Extrait du Bulletin de l'Institut Français de Copenhague 1956–1957). 9. – 20. Jf. Grüner-Nielsen, *DgF.* X. 251.

21. *Politiska visor*. 30 f. – 22. K. Liestøl og M. Moe: *Norske folkeviser* III (1924). 54 ff. (str. 9, 11 (7) og 13–14). Fra visens nukendte færøske form (V. U.

Hammershaimb: *Færøsk anthologi I* (1891). 174 ff.) kan lånet ikke stamme, da kornmejningen savnes, og røgen kommer fra sværdene (str. 81). – 23. Den svenska folkvisan (1931). 182. – 24. Samtlige svenske rimkrøniker udg. for Svenska Fornskrifts-Sällskapet af G. E. Klemming (3 bd., 1865–68), Erikskrönikan igen 1921 af Rolf Pipping. – 25. Den svenska folkvisan. 150 ff. – 26. Matts Kättilmundsson och hans tid. II. 362 ff. – 27. Jf. Eks redegørelse Göteborgs Högskolas Årsskrift XXVI,2 (1920). 33 ff. Tilslutning hertil: Georg Landberg, Samlaren 1926. 145 (suppleret med endnu et lighedspunkt, der dog må afvises som irrelevant), og Karin Hagnell: *Sturekrönikan 1452–1496* (1941). 111 f.; Hildemans vurdering *Politiska visor*. 229 ff. mere reserveret. Om andre svenske viser fra senmiddelalderen med svagere berøring med de yngste rimkrøniker, Hildeman. 205 ff. – 28. I overensstemmelse med strofedelingen i Stjerneldska handskriften (1500- og 1600-talens visböcker III, utg. af Adolf Noreen och A. Grape (1916–25). 100); i dennes trelinjede strofer rimer kun de to sidste lin. Ek opfatter strofen som oprindelig sekslinjet og inddeler derefter. Sidste lin. kan if. Hildeman (a. a. 239) både betyde, at Sveriges kraft eller krigsmagt bukkede under, og at den (ene eller anden af dem) tabte fatningen. – 29. *Politiska visor*. 261 ff. – 30. Göteborgs Högskolas Årsskrift XXVI,2. 40.

31. Vers fra gamle Dage (1918). 143 ff. Derimod har Brix næppe ret i at A str. 41, med lånet fra Dagvisen, er oprindelig, idet både de 6-linjede varianter BCD og de to efter visen meddelte kontrafakturer med bynavne har 10 væsentlig ens strofer. – 32. A. a. 144. Udhævelsen Brix'. – 33. Dog fraregnet brug af store og små bogstaver. Det lange z er trykt som et almindeligt, også hvor det står som forkortelsestegn; andre forkortelser opløst. – 34. Dog er i str. 5 Sv. Grundtvigs konjektur forkastet, og prikker indsat hvor det er sandsynligst at ord er faldet bort; og i den kantede parentes i str. 10 er i st. f. Sv. Grundtvigs udfyldning indsat formen fra A (Jens Bille) str. 8. – 35. Ikke mindre rimelig er forøvrigt forklaringen i v. 2083: *In miner tijt sso vele volkes quam*. Stedet kunne tyde på en lignende omarbejdelse ved berigtigelse efter kilde som ved korrektionen af et forlægs *erucas* til *erutas* (v. 650), jf. Da. Stud. 1919. 95 f., Grundtvig-Stud. 1954. 67. – 36. Ældre forskeres tvivl om dette tryks eksistens er gendrevet NTBB 1956. 86 f. – 37. Det kunne nemlig også forholde sig omvendt, så Sophia Sandberg her har bevaret den oprindelige navneform. I så fald skulle *Senō* være den lejlighedsvis forekommende singularis af folkenavnet *Senones* (evt. knyttet til forestilling om folkeopnævner). En sammenblanding i sekundære kilder af longobarder og senoner har en vis rimelighed for sig, idet man dér ofte finder denne ældgamle galliske folkestamme forvekslet med den longobarderne nærtstående svebiske stamme *Semnones*. Til de galliske *Senones*, som var en af de ledende stammer ved indtagelsen af Rom 390 f. Kr. (jf. artiklen *Senones*, Pauly-Wissowa: *Real-Encyclopädie der class. Altertumswiss.*, II A, 2, 1923), knyttes i Livius' skildring (5. bog kap. 34) træk der påfaldende minder om de traditioner vi her beskæftiger os med: Den tredjedel af Gallien hvor biturigerne var den ledende stamme, havde under kong Ambigatus haft så strålende vilkår og så gode afgrøder, at befolkningen var vokset over alle grænser. For at bøde på overbefolkningen måtte A. som gammel træffe beslutning om at sende sine to søstersønner ud af landet, i spidsen for en folkeskare der skulle tage ny boliger hvor gudernes varsler sendte dem hen. Den ene af søstersønnerne, som varslet bød drage til Italien, medførte foruden bituriger bl. a. senoner. Fra et tabt eller uidentificeret middelalderligt kompilationsarbejde kan rimkr. fremdeles have lånt traditionen om senonernes begejstring for vinen som den egentlige drivfjeder til

overgang over Alperne (Plutarchs Camillus-biografi kap. 15), jf. karakteristikken af Normandiet i en af de senere vikingeskildringer: *thz gode land miz frweth oc wijn* (v. 2778). – 38. Monumenta Germaniæ Historica. Scriptores Rerum Langobardicarum et Italicarum (1878). 49, hvor det benyttede hdskr. dog har navneformen *Aio. Agio* forekommer bl. a. i hdskr. GkS 2158, 4°. – 39. Trykt af M. Lorenzen, Glda. Krøniker (1889–1913). 193 ff. (longobardersagnet 217 ff.). Beskrivelse af hdskr. (Stockholm K 46) ved Brøndum-Nielsen, De gamle danske Dyrerim (1908–09). I ff., og Mar. Kristensen, Da Stud. 1909. 215 ff., med sagnkrøniken dateret inden udgangen af 1459. Kort karakteristik af Ellen Jørgensen, Middelalderlig historisk Litteratur paa Modersmaalet (1930). 13. Lorenzens opløsninger og tegnsætning anvendt i herværende citat; *fundet*, som af L. opfattes som skrivefejl, er præet. pl. + enklitisk pronomen; *Lombardia* er sikkert kun en upræcis pluralis, og henvisningen til Rydårbogen ugrundet. Verbale berøringer med rimkrøniken og/eller folkevisen er kursiveret. – 40. Jf. ndf. og min redegørelse for rimkr.s fordelingsmetode, Beiträge zur deutschen und nordischen Literatur. Festgabe für Leopold Magon zum . . 3. April 1957 (1958). 403.

41. Jf. Brøndum-Nielsens rimtabel, RS. 23 f. – 42. Udg. 1928 af Kr. Erslev (Svaning-Hvitfeld) punkt 47, jf. 44–46, 53 (samt 62). Dette sted desuden citeret af Grüner-Nielsen, Danske Viser IV. 129, og Brix: Analyser og Problemer I (1933). 16 (ff.). – 43. I Erslevs udg. er dette typografisk markeret, og omfatter også novationer Svaning mod middelalderkilderne er fælles med Chr. Pedersen om. Erslevs respekt for novationerne er ringe; ligesom i afhandlingen i Hist. Tidsskr. VI,2 (1889–90) vil E. gerne have Svanings højst begrænsede kildeværdi fastslået. – 44. Snarere end Chr. Pedersens fremstilling (Danske Skrifter V (1856). 445 ff.), der følger rimkr.s komposition, men udvider med en fantastisk skildring af Abel, som ikke har sat sig spor hos Svaning. – 45. Jf. Selskab for nordisk filologi. Årsbretning for 1956–57 (1958). 10. – 46. Danske Viser IV. 128 f., Acta Philologica Scandinavica XV (1941). 318, jf. dog Mar. Kristensens tøvende vurdering DaStud. 1915. 153. – 47. Den omvendte tanke, at Vedel havde udkrystalliseret sit omkvæd af rimkrøniken, er mindre rimelig, dels fordi omkvæd er det af alt Vedels udgiversamvitighed nødigst forgriber sig på, dels fordi rimkr. ingen rolle synes at have spillet for hans tekster eller de ræsonnerede indledninger til disse. – 48. Sandsynligvis er dette flyttet hen på sin kronologisk rigtige plads fra sin naturlige sammenhæng med den første nævnelse af privilegierne v. 3975–86, idet vi i Valdemarernes rim antagelig skimter indholdet af en tabt dansk rimkrønike for tidsrummet 1199–1228, som polemikken i Holsteinske Reimchronik synes rettet imod, og både Holst. Reimchr. og kilden Annales Ryenses nævner ødelæggelsen af »brevene« i fortsættelse af tildelingen af dem, jf. Beiträge . . Magon. 399 ff., især 402. – 49. Jf. Ellen Jørgensen: Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800 (1931). 58. Der er i disse vers skarp polemik mod svensk fremstilling af grænsedragningen, jf. Gerhard Hafströms redegørelse for denne: Äldre Västgötalagens »Landamæri«, Historiska studier tillägn. Sven Tunberg (1942). 33 ff. Begivenhedens rette plads havde været i Svend Estridssøns rim. – 50. Dertil kommer, at Steenstrup (a. a. 220) har påvist en måske mere end tilfældig lighed mellem v. 3889 f. og DgF nr. 118 (Blodgildet i Roskilde) str. 20, jf. drøftelsen i nærværende afh.s sidste del.

51. Landstads udg. (1853). 45 ff. Jf. Knut Liestøl: Norske trollvisor og norrøne sogor (1915). 53 ff. – 52. Om formen *akker* i østnordisk er meningerne delte. Mod Ad. Noreens hypotese om vestnordisk lån anser Brøndum-Nielsen (Gammel dansk Grammatik II (1932). 38) den for lydet i de stærkest assimilerende

danske dialekter. – 53. Jf. Knut Liestøl, a. a. 223 ff. og Erik Noreen: Studier i fornvästnordisk diktning III (1923). 60 f. – 54. Overskydende trykssvage stavelser er meget sjældnere i de danske rimkrønikeversioner end f. eks. i folkeviserne. Først i Chr. Pedersens tryk fra 1534 ændres dette forhold og dermed rytmen. – 55. K 41: . . . saa ath bwrgehwseth. – 56. Kilderne til Saksens Oldhistorie II (1894). 245 f., hvor DgF nr. 20 anføres blandt beviserne. – Ek: Norsk kæmpavisa i östnordisk tradition (Göteborgs Högskolas Årsskrift XXVII, 1, 1921). 12 ff., konklusion s. 45 f.: norsk oprindelse. – 57. Hovedcitaterne følger ældste hdskr. (AM 1025, 4° – fra 1730'erne), uden hensyntagen til de tilføjede varianter, som en senere hånd har lavet om til tekstrettelser; den vigtigste er *flioodin* for *fræden* i str. 2 lin. 3. I fortolkningen er taget hensyn til parallelskrift i hs. af biskop Jón Vídalíns latinske gendigtning; om Finnur Jónssons afvigende opfattelse, se Arkiv for nordisk filologi II (1885). 136 ff. Øvrige citater er taget fra Finnur Jónssons udg. i Rímnasafn (I, 1905–12 s. 10 ff.). Skíðaríma er først sikkert bevidnet 1641, men dens middelalderlige oprindelse er aldrig draget i tvivl. Dels ud fra sproglige kriterier, dels ud fra stadiet i rímans udvikling (mansöng, men endnu ingen spaltning i flere rímur eller teoretisk mulighed for sådan) dateres den mellem 1400 og 1450 af Björn K. Þórólfsson i Rímur fyrir 1600 (Safn Fræðafjelagsins um Island og Íslendinga IX, 1934, s. 385 f.). Forfatterspørgsmålet er uafklaret; tiest anføres den nedennævnte Einar föstri. M. h. t. travestiens sigte trækker Björn K. Þórólfsson snævrere grænser end Erik Noreen (a. a. III. 52), der mener at den foruden lyvesagaer også må gælde rímur. At man godt kan parodierte en genre uden at forkætte den, har jo f. eks. også i nyere tid Benedikt Gröndal vist i Heljarslóðarorrusta (jf. også Billeskov Jansen om Wessel, Danmarks Digtekunst. II. 208). – 58. Når Konrad Maurer i fortalen til sin udg. af Sk. (Abhandlungen d. philos.-philol. Cl. d. Königl. Bayer. Akad. d. Wiss. XII, 1 (1869). 195 f.) henviser til Skáldskaparmál eller Völsunga saga som kilde for disse to navne, stemmer det dårligt med hans differentiering af øvrige – bevarede – kilder til Sk. – 59. Som regel tolket som »farligt«, med støtte i den nty. oversættelses *wagelik* (og vel også *Vovegods* i Moths ordbog). I K 41 står der imidlertid *wowgeft* (det i videnskabelige håndbøger alm. citerede *wowgesth* er en læsefejl i Holger Nielsens udg., den eneste alvorlige), og dette forekommer også i 1533-trykket, der endvidere står sammen med K 41 om udvidelsen *theres notz* i v. 1473. Ud fra glde. ordforråd bereder læsemåden *wowgeft* store vanskeligheder; men den er som lectio difficilior næppe til at komme udenom, og ville give ypperlig mening hvis den var gengivelse af et uforstået vestnordisk **vogæft* (i ældre form: **vágæft*); *vá* eller i nyere sprog *vo* betyder ulykke, og optræder bl. a. i sammensætningerne *vobeiða*: ulykkesfugl og – det også fra rímur kendte – *vogestur*: ulykkebringende gæst. Da *-gæft(u)r* i andre sammensætninger betyder »hvem noget gives«, ville et **vogæfur* (*vágæfr*) betyde »med ulykke til skæbne«. – 60. Sir William A. Craigie: Nokkrar athuganir um rímur (1949), Sýnisbók íslenskra rímna I (1952). XV ff. Jón Helgason: Norges og Islands digtning, Nordisk Kultur VIII:B (1953, skrevet 1949). 168. Paul Lehmann: Skandinaviens Anteil an der lateinischen Literatur des Mittelalters II (1937). 57 f. E. Mogk i H. Paul: Grundriss der Germanischen Philologie II² (1901–09). 722 f. Björn K. Þórólfsson, a. a. 35 ff. Resterende henvisninger hos to sidstnævnte.

61. Udg. af Jón Þórkelsson, Íslenzkar Ártíðaskrár (1893–96). 75 ff., 146 ff., Þorlákstíðir igen af Lehmann, a. a. 104 ff. I denne har Finnur Jónsson (Litthist. III². 26) fremdraget en strofe med allitteration i de ulige linjer. – 62. Björn

K. Þórólfsson, a. a. 50 f., 299. – 63. Jf. Erik Noreens dokumentation ud fra Sörlarímur, a. a. III. 56. – 64. Jf. Jón Helgason: Islands Kirke fra dens Grundlæggelse til Reformationen (1925). 217 ff. – 65. Jón Þorkellsson: Om digtningen på Island i det 15. og 16. århundrede (1888). 216 f. (note); Björn K. Þórólfsson, a. a. 380. – 66. Jf. note 48 med henvisning. – 67. Hvis man ud fra det første kongenummer foroven på siderne (26 – Amleth) i det begyndelsesløse K 41 tør slutte sikkert om de forudgående konger, har det ligesom Annales Ryenses haft to flere med end Ghementrykket og den nty. oversættelse, nemlig de to svenske lydkonger Rakke og Snio. De er imidlertid udryddet i de mere officielle redaktioner, jf. den bidske kommentar v. 321 ff. – 68. Um Ormar hinn unga, kappann Illhuga, bækur og dansa (Nordæla. Afmælskvæðja til Sigurðar Nordals ¹⁴/₉ 1956. 55 ff.). – 69. Et af de mest givende midler, de musikalske forhold, må jeg dog p. g. a. manglende forudsætninger lade ligge. – 70. Danmarks gamle Personnavne I. 634. Navnet er ellers tidligst bevidnet 1285, og opfattes som en yngre form af *Ingimund*, men formen med *-man* har vel haft gode betingelser i det dansk-tyske grænseområde.

71. Tekst M, dvs. Árni Magnússons afskrift af den siden brændte middelalderkodeks, der formodes at have været fra ca. 1300, jf. indledning til Sögur Danakonunga (1919–25). X f. Den danskprægede navneform s. 264 og 283. – 72. A. a. 216 ff. – 73. Jf. også Reckes bedømmelse Danmarks Fornviser. IV. 415. – 74. Danske Viser IV. 132. – 75. Ek, se note 25. Frandsen: Folkevisen (1935). 121 ff. samt DaStud. 1937. 163 ff. som svar på Paul Verriers indsigelse sst. s. 1 ff. – 76. Praksis giver dog i dette tilfælde et andet svar, idet der findes viser med firlinjede strofer som ud fra indre kriterier må sandsynlighedsdateres o. 1300, f. eks. Marsk Stig-varianten DgF nr. 145 G.

Om Paludan-Müllers dramatiske digt »Venus«

Af FREDERIK NIELSEN

Konkurrenceforelæsning på Århus universitet
april 1953 (med enkelte formelle ændringer).

I en af sine artikler om Fr. Paludan-Müller siger Paul V. Rubow, at motivet for digterens mytologiske skuespil er »de forspildte bryllupper«. Det er jo indlysende rigtigt. Man turde måske vove den påstand, at motivet behandles i alt, hvad Paludan-Müller skrev af poesi; ganske sikkert tør man hævde, at motivet rører ved væsentlige sider af digterens sandsynligvis livslange sjælestrid. Den, der læser »Amor og Psyche« også med hjertet, vil ikke let glemme den gribende skildring af Psyches sjælequal i anden akt fra syvende scene og fremefter. Er den scene gribende, så er Dryadens farvel til livet i det mindre digt »Dryaden« rørende. Og i »Venus« får det livets farvel, som digteren nu selv havde gjort alvor af, udtryk i flere stemmer, inderligst og mest personligt i Lunas afsked med jordens skønhed. Heller ikke »Tithon« er i sin ide jorden så tro, som nogle har ment; digtet fortæller den samme historie som de andre mytologiske skuespil:

Vidunderligst min Ungdoms svundne Drømme
Sig blande her med Glimt af Fremtidssyner,
Og mens en ukjendt Ro mit Hjerte fylder,
Min Længsel hviler ved sit fjerne Maal. —

Et levnedsløb, der – i brat overgang fra ungdoms håb og drømme til timen før døden – udskyder mandens virkelige liv, er i tragisk belysning motivet for Paludan-Müllers mytologiske digtning. Hvor ofte han end fortæller om den egentlige lykke i dødens renselse, kan han dog ikke for sin læser skjule, at han dybest bevæges, når han i forvandlingsøjeblikket ser tilbage. Men han havde ikke mod til at vælge anderledes, en dyb angst har grebet ham i hans ungdom; med viljen vælger han tankens liv, men med hjertet så han i sin digtning bestandig det øjeblik, da fremtidsdrøm blev til drømme-crindring.

Af de mytologiske digte er »Venus« ubestridt det betydeligste. For har »Tithon« vældigt gennemførte skildringer af ideen, er dets dramatiske iklædning dog ringe, mindst indarbejdet virker scenerne med Flora og Zephyr; de scener er nok formet efter renæssancedigtningens gracioso i de spanske skuespil og vittigheden i de elegisk-idylliske

italienske hyrdespil – men de virker som københavnsk vaudeville i en mytologisk opera i høj stil. Har kritikken måske overset genrens historiske adkomst til tragi-komisk vekslen i belysningerne, beholder den dog ret, når den påstår, at denne vekslen hos Paludan-Müller sjældent fik kunstnerisk harmoni i skifternes sammenfatninger. Bedre end i »Tithon« lykkes denne leg med sindsbevægelserne i »Amor og Psyche« og i »Dryaden«. Man bliver overordentlig indtaget i »Dryaden«, hvis ungdommelige ynde er sikkert indpasset i genrens ballet- og syngespilsteknik. Der er virkelig arkadiske luftninger over det digt. Men søger man i digterens mytologiske digte dybere, må man gå til »Venus«.

Også af andre grunde er dette stykke det interessanteste. Det placerer nemlig sin forfatter i litteraturhistorien, og gør det, så man kan befri digteren fra det ry som Byronianer, der ikke var ham kært.

»Venus« er karakteristisk for den epoke, det tilhører – overgangstiden mellem romantisme og kritisk idealisme. Det har i sin negative helt, Actæon, romantismens yndlingsfigur, Don Juan, heltens med den frygtelige slægtsarv, med det splittede, sygt lidenskabelige sind, syndens fortryllede tilbeder, den overmættede livsnyder og renhedens spotter. Og denne helt ses i et glimrende miljø, på slottet med den festligt illuminede sal, med vin i slebne glas og søde dufte fra virakskålen. Endvidere: heltens eros er nært forbundet med en angst for døden. Livsnydelsens mæthed har lært ham forud at ængstes for hver nydelses undergang, for hver skønheds visnen; hans hengivelse er angst for tilintetgørelsen, som skildret af Aarestrup: Hold fastere omkring mig / Med dine runde Arme; / Hold fast, imens dit Hjerte / Endnu har Blod og Varme. Ja, så typisk er denne helt, at man endda får ham at se i en duel, at man oplever ham indsat i den landligt rene idyl, der skal danne folie for hans egen tomme glans.

Men er »Venus« således typisk for romantismen, er den tillige kritisk over for den. Angsten overvindes, heltens negeres, Endymion fortsætter digtet og fører det ud over epoken. Er digteren end ikke ufølsom over for sin dæmoniske helt, kan han dog frigøre sig fra ham og dømme ham til evig fortabelse netop i en fastholdelse af figurens hjertesygdom: den angstfyldte, aldrig slukkede tørst.

Og endvidere: digtet er ikke blot karakteristisk for en æstetisk epoke. Det viser også denne epokes aner. Man kan i »Venus« følge romantismen ned til renæssancen. Man skal gennem førromantikken – der jo netop opdager renæssancen – og dens opdagelse af de sam-

mensatte følelser, gennem dens natteskrækbilleder og genfærds-gys, gennem dens følelses-religiøsitet, der er uden fast dogmatik, altså ikke pietisme, men en deisme udsat for følsomme sjæle; man skal gennem førromantikkens ruinbegejstring og dens almene stil med dens sky for det præcise. Og hvad her er nævnt, findes i »Venus«. Actæons fader viser sig som genfærd. Elskoven forvandles til gru som i førromantik-kens ballader. Natten oplyses af et vanvidsbål, da Actæon tænder sin egen borg i brand. Lunas elegiske længsels-elskov breder sig over digtet mod dets udgang. Den blinde pige, Procne, er førromantik-kens Gunver eller Agnete, kvinden der splittes mellem elskov til det dæmoniske og sin egen længselsfuldt erindrede uskyld. Sceneriets vekslen mellem dal og lund med kilde og fuglekor og nattergal og så på den anden side de skrækfyldte sø- og bjergtopsbilleder med Dianas rasende kvinder, med Actæons spottende jægere, med højdernes ensomhed og snebelagte kulde og ulvehyl – denne vekslen mellem idyl og skræk er førromantik.

Man behøver ikke at standse her. Førromantikken fører direkte til de kilder, hvoraf Paludan-Müller hentede inspiration, direkte eller indirekte. Don Juan er ikke blot romantismens Byron-helt, han er jo også, som længst bevist af grundige tyske litteraturhistorikere, Miltons Lucifer. Titlen på renæssancens engelske religiøse storværk, »Det tabte Paradis«, er i sig selv en forklaring til den helt, der ængstes for døden. Måske tør man minde om, at Miltons digt ikke blot bevæger sig i kristelige billeder, men at det også henter impulser i antikkens poesi. (Tør man nævne, at Lucifer i 9. sang fra vers 495 og fremefter netop sammenlignes med den Cadmus, som Aktæon stammer ned fra?) Også det slægtskab, som findes mellem de to livsstemninger i Miltons L'Allegro og Il Penseroso og så Paludan-Müllers digtning – man tænke blot på Dolorus og Lætus i »Alf og Rose« – er interessant nok til at nævnes. Og da Milton som bekendt først ville have skrevet et epos om Kong Arthur, kan en forbindelse til Ariosto og Tasso også etableres. Den italienske inspiration er åbenbar hos den engelske digter, det gælder også den nyplatonisme, der gennemtrænger hans poesi.

Italienerne er også Paludan-Müllers mønstre. Han skriver efter dem i sine episke digte – når litteraturhistorikerne gennemgående afviser Ariosto til fordel for Byron, og trods Paludan-Müllers eget udsagn, er de nok for sikre i deres egne synspunkter. Også i »Venus« er der jo mindelser om det italienske renæssance-digt. Har vi kun glimt af

den fortryllede ø, der i »Amor og Psyche« og i »Tithon« spejler læsning i Tasso og Ariosto, så har vi dog i Diana-skikkelsen den krigerske og skønne kvinde, der rider gennem de gamle digte; om Paludan-Müllers digtning kan man sige, at den skildrer »Heltelivets kald i fare for at overdøves af elskovs sirenesang« – dette udtryk er Vedels om Tasso.

Også det italienske hyrdestykke, Guarinis tragikomedie, der i sin forvandling til »masque« var forbillede for renæssancens englændere, kan spores som mønster for Paludan-Müller, ligesom vi kan finde forbindelser til den spanske romantik, til Calderon, der jo selv tilstår, at han udnytter Guarinis epoke- og genreskabende »Il pastor fido«. Der er for øvrigt mange mærker efter det Calderonske teater i Paludan-Müllers digtning; hans lyrisk dramatiske digte er i deres blanding af opera, ballet og skuespil formet efter den digter, som han selv i »Trochæer og Jamber« kaldte mesteren i den dramatiske lyrik.

Det er ikke urimeligt at søge digteren litterært placeret, for Paludan Müller skrev i højere grad end de fleste samtidige danske digtere på litteratur. Ikke i og for sig på enkelte værker. Men på en poetisk, en æstetisk opfattelse – hvorved han iøvrigt atter markerer sit tilhørsforhold til førromantik og romantisme. Set negativt af en digter, der selv skrev på mønstre, Henrik Hertz, får denne kendsgerning følgende dom (citeret efter Sejer Kühle): »Digtere som Hauch, Bredahl, Pal.-Müller som Dramatiker vilde maaske slet ikke existere, hvis de ikke havde forefundet en heel færdig Poesi og nu kunde let bevæge sig i dens Forestillingsmaade, dens Billeder, dens Lidenskabs Udtryk, etc.« Man kan mere sig med at ironisere over, at netop Hertz har dette skarpsyn, men man kan ikke afvise hans påstand. Og det interessante er, at den litterære placering, som her er beskrevet, bekræftes af digterens bogsamling.

I 1877 flyttede digterens enke fra København og solgte i den anledning en del indbo, herunder henvend 700 bøger. En tynd og lidt tarveligt udseende tryksag fortæller om, hvad der var til salg. Begribeligvis kan ingen vide, hvad der ikke var udbudt til salg, men det er dog typisk, at der f. eks. af J. L. Heibergs værker er dubletter, og at mange af eksemplarerne må være dedikationseksemplarer – der er mange bøger af vennerne Molbech, Sibbern, Hammerich – der er eksemplarer af Hansteen, af Brandes, Høffding og Selmer, også de må antages at være tilsendte, endvidere er der flere religiøse værker, som man må gå ud fra har interesseret Charite Paludan-Müller – deriblandt den i

tiden yndede »Himmel auf der Erde« af Salzmann – man har altså en rimelig årsag til at antage, at fru Charite har solgt ud af det meste – men naturligvis beholdt digterens egne værker. Listen røber godt nok de små forhold, digteren levede under: der findes bemærkelsesværdigt mange ukomplette udgaver.

Det er nu karakteristisk for bogsamlingen, at den er særlig godt forsynet i de litterære skoler, som her er nævnt som digterens mønstre. Der er f. eks. mange bind af Ingemann, men kun hans digte og dramaer og fortrinsvis hans første bøger – den unge Ingemanns Tasso-fortryllelse er jo et af vor litteraturhistories for lidt ænsede forhold. Ved siden af den nyplatoniske Ingemann er den spanske Heiberg i Paludan-Müllers bogsamling den fyldigst repræsenterede danske digter. Men dernæst er der grund til at pege på, hvor fyldigt førromantikken optræder. Her finder vi Bürger, Klopstocks oder, Youngs nattetimer, desuden en tysk udgave af samme værk, vi finder Sterne og Herder, ikke blot hans samlede værker, men en speciel udgave af hans spanske tragedie, »Cid«, vi finder Claudius og Schiller og naturligvis Goethe. Bemærkelsesværdigt er det, at der intet findes af Johannes Ewald, derimod findes Baggesens Danske Værker (ukomplet). Skønt der findes flere engelske bøger, nogle åbenbart købt af digteren selv, da de er udgivet i hans modnere år, er der ikke een bog af Byron.

Derimod findes både Ariosto og Tasso i tyske oversættelser, der findes to udgaver af Dante, en fransk oversættelse af Cervantes og en udgave af Il pastor fido. At der tillige findes en fransk-italiensk og italiensk-fransk ordbog, der er trykt efter Italiensrejsen, er interessant nok, men de kan dog være købt til fru Charites sproglærerinde-studier. Endelig noterer vi, at Foersoms Shakespeare-oversættelse findes i boglisten, og at førromantikeren Blicher findes der med sine digte ligesom Bredahls Dramatiske Scener og udgaven fra 1863 af Aarestrup.

Læser man nu »Venus« med viden om digterens påståede afhængighed af en »allerede færdig poesi«, vil man i dets stil og form finde Hertzets påstand bekræftet. Hvad man først bemærker sig, er det lyriske dramas nære forbindelse til opera og ballet. Dekorationerne er åbne skovpartier, beregnet på at stemme tilskuer og læser lyrisk og samtidig udnyttende perspektivscenens muligheder for dybdespil og optog. Der er ganske åbenbart stemt ind på massevirkning og på enkle stemningsbårne optrin, ikke på dialogens nære rampespil. Dette gælder også den enkelte borgsal-scene med den åbne altandør ud til

floden – det er ikke blot en Paludan-Müllersk yndlingsscene, der her skal udspilles, vi kender den fra »Danserinden«, fra »Amor og Psyche«, fra »Zuleimas flugt«. Det er tillige en operascene, det er udgangen af »Den Stumme i Portici«, den opera, der vakte furore i Paludan-Müllers studentertid, operaen om den Massaniello, som også Ingemann havde digtet om. Og det er græsk mytologi – hvad der forøvrigt stadig forbinder os med operaen, for den begyndte i musikalske optog med mytologiske figurer – kvinden, der styrter sig i havet, kender vi i en lang række sagn fra kysterne omkring Grækenland (sagnkomplekset omkring Ino-Leukothea). Forbundet til operaen er også dekorationer, der med et træ, en billedstøtte eller en åben buegang samler spillet om en enkelt figur eller et par og dog har plads for de maleriske grupperinger af personer, der enten som tilskuere eller som kor kan skabe den lyriske stemning, der er lige så vigtig for operaen som stuens samtalemuligheder for skuespillet.

Ser vi på regieanvisningerne, bemærker vi samme stil: der er angivet bevægelser – af jægere, af nymfer, af hyrdinder – tværs over scenen; det er ikke handlingen, der demonstreres, det er den maleriske eller tableau-lyriske stemning, der skal fremkaldes. Der er steder, der minder os om de trionfi, hvormed italienerne i renæssancen gav de første arter af mytologiske operaer. Vi noterer os endvidere, at korene er guder, nymfer, jægere og hyrder, altså det vedtagne personregister i renæssancens musikalske teater. Der er danse med malerisk grupperet tilskuerskare – Bournonvilles gennembrudstid faldt jo i den litterære students første år i København.

Og ikke blot korsangene og solosangene har karakter efter operaens krav: danseviser, latterviser, elegisk, idyllisk. Også monologerne er afstemt, så de har ariekarakter. Ikke så meget i form som i stemning. Arieformen var jo hurtigt blevet bygget op i overensstemmelse med den ret fast afgrænsede affektflære. I »Venus« er de allerfleste monologer klage-monologer svarende til cantabile-arien, suk efter den elskede, suk over skæbnens ublide hindring for lykke; kun ganske få har den stormende lidenskab, som svarer til aria parlante, derimod træffer vi eksempler på den ophøjede rene klage i portamento-arien. Til denne teaterstil svarer figurernes almene karakter, således er brillansen i diva-figurene Diana og Venus ganske åbenbart operastil. Også den komiske sidefigur i jægerskaren, Mimas, er mere beslægtet med buffa-operaen end med det Shakespeareske teater. Men om figurene senere.

Der er i digtet arbejdet flittigt med belysningerne, dog uden megen sans for mellemfarver. Det er fakkelskær i bryllupsscenen, brandskær i morgen-scenen i skoven, solopgang og solnedgang i naturscenerier. Disse lysvirkninger har dog ikke smittet af i teksten, således som f. eks. i Heibergs »Syvsoverdag«, et stykke, som det er lærerigt at stille op mod »Venus«, men som næppe kan have haft betydning for Paludan-Müller, da han var udenlands ved den lejlighed, hvortil det blev opført, og sandsynligvis har haft »Venus« færdigt ved hjemkomsten. Men man ser bedst ved en sammenstilling af de to stykker, hvor model-skitserede Paludan-Müllers operafigurer er, hvor lidt figurernes indre spænding er udtrykt. Heiberg skriver pikant syngestykke med fortidsfigurer, Paludan-Müller klassisk opera med vedtægtsmæssig almengyldighed i figurerne. Rammen sættes, og inden for den gives spillet. Digteren overholder reglerne for den færdige litteratur, han skriver på. Det gælder også selve tableauerne, end ikke hyrdinder i skæmtsom samtale om eros, mens de klipper lam, undgår vi. Ikke dans til tambourin. Ikke buegang med vinløv og roser i fakkelskær. Ikke Luna i elegisk anskuen af Endymion.

Stykket står derfor bestandigt stille i sine tableauer, sine kor og danseoptrin, sine lyriske monologer. Ja, strengt taget har vi kun tre egentlige dramatiske replik- og handlingssituationer: scenen mellem Endymion og Actæon, scenen mellem Hermione og Meleager, scenen mellem Hermione og Actæon. De voldsomme masseoptrin, bruderov og Dianas hævnflammende drab på jægerne og Actæon er baggrundsstaffage, lyriske i lidenskab og i nattestemning. Også denne dvælen i figurerne følelser og grupperingernes maleriske skønhed er jo opera.

Efter denne påvisning af stykkets nære slægtskab med operaen bør man måske understrege, at »Venus« ikke er opera, der er ikke recitativer – skønt den forbindende poetiske dialog mellem monolog og tableau meget vel kan siges som opera – der er ingen sang formet for stemmer i modspil. Ja, stykket er til syvende og sidst ikke båret af librettistens sans for musikkens krav – hvad der kan forklare, at så få komponister har følt sig fristet til at skrive musik til Paludan-Müllers sange i de lyriske dramaer. Paludan-Müller var ikke musikalsk, man aner ofte i hans digte en taktrampen med foden. Det er ikke tilfældigt, at han skriver i faste strofeformer. Man behøver ikke at være en flittig kirkegænger for i den arkadiske bryllups-sang om husguderne at høre den germanske »Befal du dine Veje« slå gennem den græske operastil.

Digtets metriske forhold peger da også bort fra librettoen og viser til Spanien, til Calderon, hvis skuespil netop har den operastil, der her er forsøgt påpeget. Der veksles mellem jamber og firefods-trokæer. Der er overvejelse i denne vekslen. Man ser det allerede i teksten. Trokæerne er jægernes metrum, dog kun når de optræder sammen i deres hensynsløse lidenskabs jagt. Der er flere scener, hvor selv deres fyrste, Actæon, i samtale med een af sine jægere bruger jamben. Og jagtens vilde gudinde, Diana, er ikke skildret i trokæen. Derimod er der scener med Endymion og Hermione, der er formet i trokæer. Det er altså klart, at det idyllisk-elegiske hyrdeliv og den ophøjede gudindeverden er jambernes, medens de oprørt lidenskabelige scenerier er trokæernes. Denne fordeling svarer ganske til den, digteren bruger i sit ungdommelige stridsskrift, »Trochæer og Jamber«, hvori trokæerne er hans raske stridssvende, medens jamberne først bruges i den betænk-sommere anden del og i den ophøjede samtale med digterens muse. Vi kan således ved at følge digterens henvisning til digtets pulsslæg, dets metra, efterleve den skiften mellem ryggesløs raskhed, lidenskabelig foragt for det ophøjede, såret kampmod og så på den anden side idyl-lisk godvilje, ophøjet henvisen til åndens ro, gudinde-vrede og efter-prøven af jegets følelsesflugt, både hos åndens og kødets hengivne. Man vil dog ikke sige, at den umiddelbare oplevelse af metrerne følger digterens hensigter. Der er også her en vis mekanisk skiften, et mang-lende mod eller et manglende talent for at skifte f. eks. i samme scene, når der i den tegnes et møde mellem to forskellige karakterer. Digteren skriver let gennem den form, han har valgt, men han har intet nåde-givent mesterskab, der giver ham ret og talent til at spille musikalske forsiringer eller til at forflygtige og fortætte sit digts stemninger i metriske figurer.

Heller ikke i bindingerne mellem de enkelte vers mærker man en bevidst kunstnerisk stræben efter at lade digtets indre spejle sig i dets ydre. Der er vekslen mellem mandlig og kvindelig udgang, der er sange, hvis strofer er sindrigt bygget op i halvdele, både v. hj. a. rim og verslængde og ved gennemløb fra kortlinje til kortlinje. Der er snild sammenbinding af de tre afsnit i slutningshymnen med korformet repetition af hver dels bærelinje, der er i de trokæiske afsnit partier, der i hvert fald har spor af den spanske verslæres assonans, men det er vanskeligt at finde tegn til en bevidst brug deraf enten til figurtegning eller til stemningsskaben. Man kan et øjeblik tro, at de kvindelige rim

i en lang replik af Mimas (1. akt, 6. og følgende scener) skal tegne den lystne jægersenilitet, men kort efter taler han med linjer, der har mandlige rim. Heller ikke i de mange forfatterrettelser er der spor efter kunstnerens metriske intentioner.

Man har gjort overdrevent væsen af disse forfatterrettelser. Navnlig forekommer det farligt at samle undersøgelserne i en subjektiv værdidoms mere eller mindre dekretprægede erklæring om, hvorvidt det er forbedringer eller forringelser. Der er mange rettelselser i »Venus«, der ligger et dagsarbejde i at konstatere dem alle, ofte er der fem, seks rettelselser på hver side. Sammenfattende kan det siges, at det, digteren vil, er det, som de gamle kritikere kaldte at eftergå værket med filen. Blandt andet søger han at udrydde hiater, som man dengang drev en temmelig overflødig jagt på, selv den unge Paludan-Müller-entusiast, Molbech, havde jo i sin anmeldelse af »Venus« søgt at demonstrere autoritet ved at anholde hiater. Dernæst søges rytmen udglattet, hvor ordenes sammenføjninger skaber hårde overgange. Der arbejdes på at skabe større sandsynlighed i de få steder, hvor handlingsgangen har præg af intrige. Da Actæons unge niece tager afsked, indføjes der den omstændighed, at et ilbud har kaldt hende hjem, hvorved det bliver mere rimeligt, at hun kommer ud til Actæon, der ellers som vært ville have taget afsked med hende på borgen. Der er i figurerne tilstræbt større renhed i opfattelsen – ikke psykologisk uddybning. Venus tør ikke kaldes Bacchi søster, hun må ikke »smile sød«, hun vinker fra det høje himmelrum. Billeder sammenfattes, hvor der er kommet uro ind ved for mange synsvinkler eller flere bevægelser. I ganske enkelte tilfælde bliver en almen bestemmelse præcis, som f. eks. »mange år«, der bliver til »10 år« – man havde gerne set den bestræbelse ivrigere udfoldet. Men ellers er rettelselserne kun en eftergang af den givne form, en eftergang, der er drevet så vidt, at sammenskrivninger som cengang o. l. konsekvent deles i to ord. Med særlig interesse vender man sig mod slutningen af stykket, hvori dets idé koncentrerer. Man vil her opdage, at rettelselserne bliver færre. Det er åbenbart, at digteren i de afgørende repliker, hvori det dramatiske digt opløser sig i lyriske kernestykker, straks har formet, så der ikke kunne rettes. Heri er der intet forbavsende, men for et nøjere studium af digterens sjælelige energi i de enkelte dele er rettelses-hyppigheden her af interesse. Iøvrigt vil man også i denne dels rettelselser se bestræbelser på at forme kunsten som et ideal-billede, en stræben bort fra det privat-individuelle i figu-

rerne – et enkelt eksempel er skildringen af den fangne og slumrende Endymion, hvori indsættes ordene »de fine lemmer« – den åndelige elskers skønhed bliver idealere, men man synes også for net. Alle rettelser er vidnesbyrd om digterens æstetiske fortrolighed med den form, han har valgt, men ikke i sig selv til at vurdere – det er jo en smagssag, om man foretrækker ideal eller real form.

Hidtil er digtets stil væsentligst forstået som dramatisk stil, vender vi os mod stilens udtryk, vil vi også her finde Hertztes dom bekræftet. Det er poesi, der søger sin fuldkommenhed efter en fastlagt norms vurderinger. Søger man oplevelses-ord fra naturen, vil man finde en poetisk rekvisit-samling: eng, skov, lund, krat, træ, blomster. Og disse udtryk får endda sjældent karakteriserende bestemmelser; hvor der findes bestemmelser, er der stadig respekt for tradition: mørke krat, grønne eng, friske græs, sletten den grønne. Gives der bestemte navne, er det planter som liljen, rosen og myrten vi træffer. Et par gange møder man et musikalsk navn som poppelpilen, et ord der ved vokalvekslen og konsonantgentagelse mere taler til øret end til øjet. Også dyrenavnene er de poetisk fastlagte, der ikke henvender sig direkte til sansede erfaringer, men snarere giver den med genren fortrolige en sikkerheds-følelse. Det er fuglekor, nattergal, ravn, ørn, lam, dådyr, hjort, hind, ulv, ox, gang. Man kan ordentlig glæde sig over et sted at træffe et vildsvin. Også disse navne står helst uden bestemmelse eller dog med vedtagne adjektiver: hvide lam, rædde hare, hvide duepar, sorte gang. Også i beskrivelser af kvinden er farverne hvid og rød – dog, hvad der næppe undrer Paludan-Müller-læsere, med dominans for hvid, hvide hånd, snehvide barm, hvide krop og hertil rosenlæber og purpurmund, og i beskrivelsen følger vi den poetiske ordbog fra de gyldne kvindelokker, den høje jomfrubarm, til de nydelige fødder, dog med et enkelt efter tidens smag dristigt blik mod Venus' lægge.

Som antydet er der ikke mange farvenuancer hos Paludan-Müller. Hvid, rød, grøn, sort dominerer, men der er ingen mellemtoner, så lidt som overraskelse i farveoplevelsen. Hvid er lammets uld, kvindens hånd, bjergets sne, hyrdindens vask, himlens sky. Rød forekommer som gylden og navnlig som purpur, et ord der foretrækkes i sammensætninger: purpurkappe, purpurrød, purpurdragt, purpurmund, purpurflag, purpurbort. Altså også her mere beregnet for ørets glæde over vokal og konsonant-musikalitet og rytmens løftelse i firstavelsesordets vægt end på øjets oplevelse af en farve. Det er litterære oplevelser, ikke

virkelighedsoplevelser. Svarende hertil er Actæon mørk og Endymion blond, men der ses så lidt i digtet, at kun en kulturhistorisk vidende og helst litterært dannet læser ved supplerings-associationer kan opleve digtets figurer i rummet. De får krop og bevægelse af den æstetiske menneskeopfattelse, der er ramme for digtet. Der er langt til Homer i denne Canova-nydelige ballet-græcitet.

Det betyder ikke, at der ikke inden for rammen er muligheder for variationer. Der er f. eks. tydelige stilforskelle i hyrdindescenerne, den sure Prokris er grov, hun har et »mundlær«, mens Hermione her i de første scener er pige-kæk med en antydning af modenhed. Det er også let at høre sænkningen af stilhøjden i Mimas' repliker. Mimas kan bruge ordsprog, han kan give en virkelig set situation, der samtidig røber ham selv, når han fortæller om de flygtende hyrdepiger:

See, hvor hver en Arm nu svinger!
 Hvor de lette Klæder flagre,
 Hvor de runde Been, de magre,
 Dandse blottede og bare.

Det er netop udtryk for sikkerhed i brugen af det litterære mønster, at disse svingninger i stilhøjden gennemføres diskret og dog mærkbare. Som bekendt er der heri også et forfatter-typisk træk, det Brandes har givet det gode udtryk, at digteren i samtaler kunne skifte holdning, som når den kongelige svane vender bagen i vejret som en and. Man vil deraf forstå, at der i »Venus« snarest er holdt igen med kunstnerisk beherskelse.

Der er dog ikke tale om nogen egentlig stil-individualitet i digtets fremstilling af figurer. Derfor er det netop et bevis, at man så snart opdager de steder, hvor et menneske bliver til på sine repliker. Et enkelt eksempel er Venus Anadyomene i slutningen af fjerde akt. I hendes sinds skiften mellem voldsom vrede, koket latter, ny forføngelighed er der ikke blot fastholdt det træk, at denne Venus' væsen er selvnydelse, men også givet en facetterende skuespillerinde-præstation, som næppe kunne tænkes uden Scribe og uden Johanne Luise Heiberg. Det er præstation og liv på een gang.

At der iøvrigt ikke i stilen er konflikter mod skemaerne svarer nøje til det faktum, at idéen ikke skal udtrykkes i individualitet i dramaets konflikter, men i almengyldig lyrik. Dramatisk belysning af idéen finder vi egentlig kun i Hermiones valg af døden heller end vanæren, i Actæons

skæbne og i samtalen mellem Venus Urania og Luna i fjerde akts første scene. Ellers skal vi søge digtets idé udviklet i de lyriske monologer. Vi når længst ind mod digtets hjertekim ved at søge efter livstemaer, der i monologernes digte hviskes og sukkes frem af den unge digter, der vil lade sit hjerte visne.

Hvis jeg et øjeblik må prøve at måle digtet efter den gamle regel, dets evne som sindsbevæger, så bliver der i digtet eet digt, der fremfor andre griber: Lunas klage i fjerde akts indgang:

Og: Vee mig! Jeg skal min Lykke selv begrave.
 Alt, hvad jeg bandt mit Hjerte til, forgik;
 Alt drog forbi – kun jeg tilbage blev,
 Og maatte lyse for de sunkne Grave. –
 Du kjender ei til Eensomhedens Qval!

 Jeg skal forsage, kun forsage skal jeg!
 Og dog vil du forbyde mig at klage...

Hertil svarer den høje Venus Urania:

Hvi sender længselsfuld dit Blik du rundt,
 I Stedet for at vende Øiet op
 Til mine Stjerner, hvor kun Ro du finder?

Luna skal forstå sin skæbne og vide sig løftet:

Høit over denne Jord, hvor Alting vexler;
 Hvor Stormen flyver og hvor Bølgen stiger,
 Hvor Blad og Blomst faaer Liv for at forgaae,
 Hvor Menneskenes Hjerter hæves kun,
 For ned at synke; hvor i evig Skiften
 Hver Aand og Skikkelse urolig vandrer.

 See op til mig, hver Gang dit Hjerte bæver!
 Send al din Længsel til min Stjerneborg.

I disse linjers skildring af eros' kvalfulde sorg og i budet om at glemme sorgen i den høje forsagelsens trøst, i en ny erotisk længsel, har vi digtets spænding. Digtet fortæller om længsel: om den længsel, der binder sig til det skiftende, og den længsel, der sendes mod uforanderlighedens høje ro. Men ikke blot det færdige kunstværks hjerteslag er i de citerede vers. Det gribende i dem er deres urovækkende og sørg-

modige tilståelse om digtets tilblivelse. Når Luna bundet til sin skæbne tvinger sin længsel mod jordens skønhed og tager farvel med ordene:

Du skønne Hyrde! tag endnu et Kys,
Af Lunas Læber – o, det sidste bli'er det!
Men hendes Hjerte vil dit Billed gemme.

så føler selv en moderne læser gennem det traditionsbundne udtryk digtets véfyldte fødsel. Lunas skælvende mund er digterens. Et menneske vender sig om før sin smertevandring mod åndens høje evighed, og kun svagt lyder for ham den trøst, at han ikke som Luna tvinges til at forøge klagen med de bitre ord:

Ja, hvis som du jeg var af himmelsk Udspring!

Digtet viser os, at dette himmelske udspring er frelsen.

I sin anskueliggørelse af denne idé om to slags eros, to slags livsprincipper, har digteren valgt flere virksomme modstillinger. Det ses straks af personlisten, som netop blev fyldigere i omarbejdelsen, digteren ville vise vej før læsningen: Vi får da to himmelske eller universelle figurer for de to holdninger: de to gudinder for jordisk og himmelsk kærlighed. Dernæst to halvgudinder, der ikke blot viser de to holdninger, elegisk længsel og vild jagtlyst, men som tillige har betydning i skæbnespillet: Luna elsker Endymion og må give afkald, Actæon vil besidde Diana og dræbes. Endelig er der på jorden i figurerne Endymion og Actæon vist de samme to slags eros, og hertil svarer atter de to kredse: hyrderne og jægerne, agerbrugets fredelige dyrkere og drabets tøjlesløse ødelæggere.

For nu at få bevægelse i digtet giver handlingen en kamp mellem de to principper. Actæon frarøver Endymion hans rene brud for at besidde hende med uren lyst. Han sejrer tilsyneladende over Endymion, men hans lyst når ikke sit mål, fordi hyrdinden vælger døden. Kort efter dræbes Actæon selv, da han i sin umættelige lidenskab vover at ville forgribe sig på Diana. Set fra jorden er digtet da kun undergang. Men digtet fortsætter, det er universelt og kan ikke slutte på jorden. Endymion går gennem dødens forvandling af jordisk liv til åndens liv, mens Actæon fordømmes til uforvandlet at blive i sin umætteligheds uforløste pine. Kampen er ført til ende. Den ender i evigheden, men – og det er vigtigt – den er begyndt i det jordiske. Og også denne digtets idé-illustrerende bevægelse i hovedhandlingen har sine variationer. Jægeren Meleager gør et valg og skifter fra jægerliv til hyrdeliv,

gennemfører altså livets første, jordiske forvandling. Medens Procne illustrerer fortvivlelsen i det menneskeliv, der som halvgudindelivets Luna er bundet til sin skæbne. Hun vil dræbe Actæon, det vil sige den selvførtærende jordiske lyst, der ikke ejer forvandlingens mulighed. Men hun viser os den frygtelige følge af forførelsen: hun er bundet til Actæon og ejer kun udslettelsens mulighed. For digtets aktive holdning er Procne da meget væsentlig. Hun er ikke kun en tåre over den forførte, ikke blot en figur fra romantismen, en Ragnhild eller Kätchen v. Heilbronn. Hun er digtets viden om, at forføreren ødelægger mere end sig selv. Hun er den nødvendige fortolkning til Mimas' og hendes moders død: de falder med straffens uafvendelighed, men hun er digtets medlidende advarsel, ligesom moderen er dets frygtelige trusel.

Digtet er da ikke blot selvbekendelse om en digters eget valg. Således har Vilh. Andersen læst det, fordi han har vendt sig mod digtets vækst i stedet for mod dets bevidste kunstvilje, dets hensigt med læseren.

Vi ser i »Venus« en idé, hvis strenghed lyner mod formens arkadiske luftninger. Men vi tør ikke glemme, at digtet får tyngde mod afslutningen, og at der heri er harmoni med dets idé om det flygtige jordiske livs forberedelse til den høje salighed. Jordens vilkår er vexlen og hurtig visnen. På de vilkår kan der leves på to måder: mennesket kan i erkendelse af, at det er af himmelsk udspring, åndeliggøre livet, så det forbereder forvandlingen og derved løfter sig ind i de saliges liv. Eller det kan i tåbelig trods mod livslovens strenghed grådigt gribe efter det, der dog forgår, og derved for evigt binde sig til forgængeligheden. Der er heri ingen modsigelse. Det er den evigt gentagne oplevelse af forgængeligheden, der er de ondes straf. Det er skønheden i digtets kølige strenghed, at det har en tåre for Procne og Luna. Digterens medleven i deres skæbne er digtets hjerteslag, uden den ville det dømmes uforstående.

Digtets idé er her vist på dets handling. Det kan fortolkeren gøre. Men læseren får ikke idéen på handlingen alene, ja, han får den vel mindst på handlingen. Han ser den i digtets lyriske billeder, og han hører den i digtets monologer. Ikke blot i de udbrud, som Luna, Actæon, Endymion og de andre tvinges til af hjertet, når de er ene, men også i de mange repliker, der tilsyneladende er en ordvexling mellem to figurer, men dog strengt taget mere een sjæls tale om de almengyldige vilkår end to menneskers samtale. Det er også en følge af digtets lyriske form, at det meddeler tanker gennem den enkeltes

følelsesudbrud. Hver gang en replik forlænges – og det sker atter og atter – så løsnes den fra det dramatiske samspil og bliver et digt. »Venus« består af en sådan lang række digte, hvis fælles tema er den idé, der her er udviklet efter digtets handling. Heri ligger værkets fylde. Og det svarer atter til inspirationen i det tunge farvel, at værkets liv føles med digter-individualitetens vægt, når de enkelte digte sættes hårdt op mod den fastlagte ramme. Det forklarer digterens manglende held som teatralisk forfatter, at hans lyriske dramaer har sine kærnersteder i de centrallyriske løsrivelser fra replikskiftet, ligesom det lader os forstå, hvorfor Michael Wiehe elskede at sige Paludan-Müllers lyriske skuespil.

Man kan ved citater give lyriske variationer over idéen. Centralt for forståelsen er skildringen af Endymions vej ind i døden:

Med dunkle Syner maa min Aand nu kæmpe,
Thi Alt mig fremmed er. Den hele Nat,
Da Luna lyste for os gennem Skoven,
Bevæged Savn og Veemod kun mit Hjerte,
Og aldrig syntes Jorden mig saa skjøn.

Og i min Angst det er, som skal jeg klamre
Mig til det Flygtende, der ei kan gribes;
Mig holde fast ved hvad der ei kan bære,
For ei i Undergang at styrte selv.

Frels mig, o Venus! I min Angst forgaaer jeg.

Min Gjernings Skueplads er mørk og øde;
Og som mig lyder klangløst Ordet Haab,
Saa Lyst og Længsel, Attraa og Beslutning;
Thi som jeg Intet mægter, vil jeg Intet.

O Venus! O du Himmelske! som lyser
Med Klarhed just i Natten og i Døden . . .

Ja i den dybe Stilhed du dog lever!
Her i min Ensomhed er du dog hos mig,
Og selv i Døden er jeg ei forladt.

O Lyst, som giver Hjertet nye Vinger!

Dette er ikke teologi, men poesi. Her at spørge efter digterens private kirkelighed er en misforståelse. Det er derimod vigtigt at læse med forståelse af, at døden ikke er udslettelse, men renselse, forvandling. Den Hermione, Endymion møder efter forvandlingen, er en søster, ikke

en brud. Og det er betydningsfuldt for digtet som kunstværk, at det har linjer, der med samme bevægelse taler om den bedske jordsmag i den livets flyvende lyst, der dog forbliver lyst—også i visheden om, at dens sold er døden eller evigt umættet lyst. Der fører herfra veje ind i digtersindets problematik, som også turde forklare den tidlige ungdoms »sovesyge«, den første frie ynglingetids platonisk-poetiske sværmerier og den bratte afsked med mandens virkelighed i det giftermål, der frelste digteren fra et Actæon-vanvid, men ikke lod ham mere end digtende ane den renselse, Endymion går ind i.

Men skønt gennemlevet er den idé-verden, som »Venus« skildrer, ligesom digtets dramatiske form bundet til mønstre. Klagen over den jordiske elskovs vilkår, det er operaen; erkendelsen af det jordiske som et ufuldstændigt skyggebillede af evigheden, det er Plato og hans idélære; digtets demonstration af livet i den himmelske idé-eros og den jordiske krops-eros, det er Plato i hans dialog, Symposion; digtets fastholdelse af, at dette skyggebillede af det ideale røber menneskets himmelske udspring, det er renæssancens nyplatonisme, digterens elskede italienske digtning; digtets lyriske klage over lykkelivets forgængelighed i den jordiske form, det er renæssancens rosen-motiv, med al tydelighed demonstreret i den jordiske Venus' rosenkrans. Og denne følsomme klage over forgængeligheden sat sammen med gruelige billeder af undergangen, det er førromantik. Medens idéens dobbeltspil mellem eros og død er romantisme, og digtets henpegen mod kravet om valget af idéen i stedet for jordelivets blændende eros er det nej til romantismen, som fører ind i fyrrernes nye idéer i poesiens billeder af menneskelivet.

Vi kan således ende, hvor vi begyndte, og til slut pege på, at den umiddelbare læsers oplevelse af digterens hjertesår i skildringen af Luna tillige forklarer litteraturhistorikerens interesse. »Venus« er ikke blot typisk for Paludan-Müllers poetiske stil i det mytologiske digt. Det er tillige det værk, der mest hjertefyldt viser os modningen af *den* menneskelige livsfølelse, der gør hans kunst til ikke blot et forskningsområde, men til et erfaringsgivende og dannende lysglimt af den idéernes evighed, hvorimod han vendte sig i sin ve.

Således kommer vi dog til sidst ud over rammen. Vi forstår, hvorfor Hertz kunne se hans form-sikkerhed, og hvorfor han ikke kunne se ud over den.

D. G. Monrad i litteraturen

Af ASGER NYHOLM

Om D. G. Monrad skrev Hother Ploug engang: »Historikeren vil let knække Halsen under Forsøget paa at tegne denne Personligheds Billede for os.«

Enhver, der blot har beskæftiget sig lidt med Monrads mærkelige liv og virke, vil give Hother Ploug ret. Altid har man fornemmelsen af noget, der ikke er sagt, noget underforstået hos Monrad, en hemmelig nøgle til hans inderste, som man ikke kan få fat i.

Således stod han også for mange i sin samtid. De kunde ikke »finde Bund i Manden«. Man opgav at forstå ham, fordi han var for mangesidig. Eller man stemplede ham som en mand uden mening.

Det sidste gjorde Erik Skram i en artikel om Monrad. Den er skrevet ud fra den mest udtalte antipati, og den indledes med følgende episode: Skram traf som ung sammen med Monrad på en herregård. Godsjeren fortalte under gæsternes behørig tavshed en historie om et gammelt egetræ, som voksede i en træfattig egn, og hvorunder egnens befolkning årlig plejede at samles til fælles måltid, til sang og dans. Men man opdagede, at egen havde den farlige egenskab, at under dens grene måtte alle tale sandhed. Derfor var gamle venner blevet fjender under dens grene, ægtefolk havde måttet skilles, handeler var gået tilbage, ja samfundet truede med at gå i opløsning. Man måtte opgive at samles under egen, for »i Livet kan Sandhedens Træ ikke taaes«. Ind i den respektfulde stilhed efter denne fortælling »lød Monrads underlige skrattende Stemme: »Det vilde nu alligevel være interessant at have saadan et Sandhedens Træ i sin Nærhed, for under det kunde man da i alt Fald altid faa at vide, hvad man selv mente«.«

Nu er det rigtigt, at Monrad var en dialektisk natur, der havde en vis frygt for i alt for høj grad at »krystallisere sig i sine anskuelser«. En sag kunde i hans øjne ses fra flere sider, den kunde fremmes på forskellige måder, og et politisk standpunkt kunde i hans øjne aldrig gøre krav på absolut gyldighed. »Vi er nogle svage, begrænsede Væsen-ner, derfor sonderer den milde, høje barmhjertige Sandhed sine Bestanddele, og giver nogle af dem til en, andre til en anden, for at hver enkelt af dem kan bevare sin fulde Kraft og Betydning. Saa kommer

Historien, saa kommer Verdens Gang og fælder Dommen«, skrev han i en artikel imod Otto Møller.

Men Monrad var ikke mere dialektiker, end at han dog havde sine bestemte politiske ideer. Monrad blev opportunist, ikke på trods af, men for en væsentlig del netop på grund af, at hans politiske virksomhed i så høj grad var bestemt af en idé. (P. Bagge). Landets uafhængige eksistens, som i hans øjne hvilede på et yderst spinkelt grundlag, ønskede han at underbygge ved en politik i overensstemmelse med liberalismens ideer, fordi den historiske udvikling havde godtgjort disse ideer som sandhed for ham.

Samtiden følte sig imidlertid desorienteret overfor Monrad. De havde ondt ved at finde ind til de bærende tanker i hans politik og forstå den. Ikke underligt. Monrad var en indesluttet natur. Han lagde aldrig sin sjæl blot for andre. »Faa Mennesker har i den Grad som Monrad levet et dobbelt Liv, det, der saas, og det, der ikke saas og som hverken Ansigt eller Tale forraadte for Omverdenen«, skrev engang direktøren i Udenrigsministeriet, P. Vedel, som er en af de få, der har haft en del af Monrads fortrolighed. Mit hjerte hører mig til, og dets følelser kommer ingen anden ved, sagde Monrad til ungdomsvennen Fr. Barfod. Jeg siger aldrig andet, end hvad jeg mener, men jeg siger ikke altid alt, hvad jeg mener, sagde han til en anden ungdomsven, Vilh. Birkedal.

Det sidste er ikke rigtigt. Monrads hele væsen var, som redaktør Bille skrev, »sammenfiltret med Ironi«. Han yndede at udslynge hasarderede påstande for at ægge andre til modsigelse og dermed lokke deres meninger frem.

Benyttede han ikke ironi, benyttede han ofte taktik. »Vi kender alle den ærede Ministers store Skarpsindighed og Dygtighed til at forberede, til længe i Forvejen og efterhaanden mere og mere som en Kile at inddrive det, han vil opnaa. Vi ved, at han ofte har faaet drevet Kilen halvt ind, førend vi andre er blevet opmærksomme paa, at han var ved at drive paa en Kile«, sagde I. A. Hansen engang i rigsdagen. Nogle fandt Monrad intrigant.

Yderligere kompliceres billedet ved den mærkelige blanding af religion og politik hos Monrad. Han sagde selv, at når han kom i virksomhed, blev hans virksomhed altid både religiøs og politisk, ligesom elektriciteten, når den blev kaldt tillive, blev både positiv og negativ. Han anså blandingen af det teologiske og det politiske for noget medfødt.

En egen stærk og kraftig luft møder man i hans religiøse verden. Kristus omtaler han som den stærke vilje med det store formål. Det store formål, som hvert menneske skal vindes for, er at gøre den tanke til virkelighed, som Gud har haft med dette enkelte bestemte menneske. Det sker gennem en kraftig sindets bearbejdelse, der aldrig tillader en at slå sig til ro eller føle sig færdig. Den sker igennem bønnens verden, når viljen bortjager den nagende bitterhed over lidt krænkelse eller stiltfærdigt overlader den guddommelige magt at få bugt med den pinagtige livslede. Hele Monrads religiøse produktion er præget af hans urolige sind, hvor tankerne følger hinanden »som Skyer paa en Stormdag driver hen over Himlen«.

Det har for adskillige været vanskeligt at forlige denne religiøse verden med Monrads politiske liv. Tscherning fandt, at det var skade, at Monrad var gejstlig, Sophus Høgsbro fandt, at Monrad var for lidt gejstlig i ordets sande betydning. P. Vedel kunde ikke få i sit hoved, at Monrad på een gang kunde være en forslagen politiker og en virkelig from kristen. Professor Aage Friis anså det for hovedspørgsmålet i Monradforskningen at finde ud af, hvorledes Monrad forenede sin religiøse og sin politiske trang.

Det er et stort puslespil at samle kildernes brogede mosaik til et helhedsbillede. Her lader sig ikke bygge på kendsgerninger alene. »Psykologen, ja, Æstetikerens maa gaa i Spidsen, hvis Historikeren skal finde Vej« (Harald Nielsen). Det er derfor rimeligt, at man vender sig til digterne for at se, om nogen blandt dem ad intuitiv vej er nået ind til sider af Monrads personlighed, som ikke lader sig udlede af de bevarede kilder.¹

I »Gæa« 1846 findes et digt af *Emil Aarestrup* med overskriften »Varselsskriften«. Det er stilet til Magister D. G. Monrad.

Oprindelsen til bekendtskabet mellem Aarestrup og Monrad kendes ikke. Måske er det formidlet gennem Chr. Winther. Hans hustru og Monrads hustru var søstre, døtre af muremester Lütthans. Det vides, at Aarestrup i 1842 besøgte Monrads i deres hjem på Toldbodvej, og at det forekom ham, at huset var som »et Aladdins Pallads, bygget af Aanden, smykket af en Fee«.² og 45

Digtets første afsnit skildrer et sælsomt besøg af Monrad i Aarestrups hjem. Aarestrup og hans hustru var ikke hjemme. Ternerne syslede ved lampen, da der hørtes larm af vogn og hestetrampen. En

rejseklædt gæst trådte ind, slængte hat og kappe i kroge, skræmmede ternerne med sære fagter og trængte ind i huset. Han vilde se børnene, spurgte om deres navne. De stirrede søvndrukne på ham, medens han nærmede sig selv de mindste. Han var sorthåret, »med et sælsomt Smil om Munden«, havde en tyk, lådden rejsepels og »et blodrødt Skjærf« bundet om livet. En af drengene sprang modigt op og spurgte om hans navn. Da tog han koldblodig sin røde tegnebog frem af lommen, steg op på bordet og skrev på loftet.

»Mene, mene, tekel, upharsin!« vare
 De Ord, som han paa Husets Dække tegnede,
 Imedens om hans Knæ min Børneskare
 Og alt mit Tyende af Rædsel blegned.
 »Dit Liv er veiet, talte dine Timer,
 Tilintetgjørelsen skal du tilhøre!«
 Forfærdelige Varselsrøst, som kimer
 Beständig for den Dødeliges Øre!

En virkelig begivenhed ligger til grund for denne mærkelige historie. Den er omtalt i et brev fra Aarestrup til urtekræmmer Chr. Petersen:

En Reisende ringede forleden Aften paa Døren – i min og Kones Fraværelse. Han vilde ikke sige Pigerne sit Navn – trængte ind i Kammeret, hvor næstved Børnene sov. Er det Dig, som hedder Emma? spurgte han min ældste Datter. Jo – svarede hun – hvem er De? Du er temmelig næsviis – sagde den Fremmede – (der saae gruelig ud, sorthåret, brun, med et rødt Skjærf om Livet, og som havde kastet Kavaen af og satte Benene hen paa det bornholmske Stueuhr – en stor Forseelse!) hvor gammel er Du? – Tolv Aar. – Ah! saa beder jeg meget om Forladelse! saa er Du jo en Dame. Men vil Du ikke staae op og gjøre lidt Opvartning for mig. Bring et bedre Lys. Du ligger i en bred Seng, lad den gjøre istand til mig med. – Carl maatte op af Sengen og Emma ligeledes. Børnene loe, men Tænderne klappede dem i Munden af Angst. Vil Du følge med mig, Alf? sagde han til den Rødhaarede. Ja, svarede denne frimodig. Vist ikke – sagde den huusbetroede Emma – det vil Moder ikke have. – Jeg vil skrive mit Navn paa Loftet, sagde den Reisende – og tog en stor rød Portefeuille frem og skrev paa Loftet. Carl tog et Lys, sprang op paa en Stol, for at læse hvad der var skrevet. Da gjorde den Ubekjendte en græsselig Mine og en lang Hals, pustede Lyset ud, løb ind til Alf, der laae i Sengen, og raabte: nu tager jeg Dig med mig! – Det skal De nok lade være – svarede Drengen – for jeg holder mig fast i Sengen. – Et nyt Lys kom ind. En Viernervogn holdt for Døren. Den Reisende forsvandt. Vi traf kort efter de dødblege Piger og rystende Børn; thi Skriften paa Loftet: Mene, tekel, upharsin! havde den bibelkloge Carl udlagt, som Daniel, og sagt, at jeg var tælllet, veiet og deelt, samt rimeligviis vilde afgang ved Døden samme Nat, ligerviis som Belsazar i Babylon. – Jeg brød mit Hoved lidt med at udfinde den gaadefulde Ubekjendte – tilsidst ahnede jeg en – og fik at vide, jeg havde truffet rigtigt: Monrad!³ or ⁴⁵

Brevet er udateret, men er placeret mellem breve, der er dateret Saxkjøbing, henholdsvis ¹⁶/₁₀ 1842 og ¹¹/₁₂ 1842. Da digtet ifølge en påtegning på manuskriptet må anses for skrevet i 1843, er det sandsynligt, at episoden har fundet sted engang i 1842, inden Monrad omkring 1. november forlod Københavns toldbod med skib på rejse (formodentlig over Kiel) til Hamborg og videre til Berlin.⁴

Et eksempel på Monrads sære indfald og den atmosfære af mystik, han kunde omgive sig med, er her fremført for læseren af en fortæller, der selv har kunnet goutere situationen, og som har formået at forme sin beretning, så episodens stemning blev bevaret. Men iøvrigt anslås stemningen for det følgende med ordene: Mene tekel.

Digtets anden del er en hyldest til Monrad og aftegner væsentlige sider af hans karakter.

»En rastløs Mand, der lægger Haand paa Værket«, kaldes han, og en urolig ånd var han da også alle sit livs dage. Da Aarestrup skrev dette digt i 1843, var Monrad 34 år gammel. Han var redaktør af »Dansk Folkeblad« og medlem af Københavns skoledirektion. Men hans løbebane havde været omskiftelig nok. Under sit teologiske studium drev han omfattende sproglige, filosofiske og litterære studier. Han tog teologisk embedseksamen 1836 med udmærkelse og blev 1838 magister i orientalsk filologi. Derefter fortsatte han et år sine filologiske studier i Paris. Men under et besøg i hjemmet 1839 placerede han sig pludseligt og overraskende som forgrundsfigur blandt de studenter, der på Frederik 6.s dødsdag henvendte sig til den nye konge med en opfordring til at give landet en ny forfatning. Ca. 3 uger senere udkom allerede hans første politiske pjece, »Flyvende politiske Blade Nr. 1«, der vidnede om solid politisk orientering.

Denne uro og rastløshed, som er et så karakteristisk træk i Monrads hele liv, står i forbindelse med noget utålmodigt i hans sind. Han vilde ikke som videnskabsmanden »være Bedstefader til en Bevægelse«, han vilde »staa i et væsentligt Forhold til Tiden«. Han vilde se resultater, afgørelsen var ham en »kvægende læskedrik«. Derfor lod han sig altid drage derhen, hvor han kunde møde de æggende, aktuelle religiøse eller politiske opgaver.

Vilde Monrad se resultater, så blev han dermed naturligt også, som Aarestrup kalder ham, »en Guds Herold, der kalder paa Bedriften«. Som grundig kender af Gamle Testamente, som han til eksamen opgav i sin helhed, mestrede han en profetisk stil, hvormed han præsenterede

sig for »Fædrelandet«s læsere i sin første artikel i bladet, 1. april 1840: Måske har Christian 8. set den brændende Tjørnebusk, og måske har han hørt en Stemme, der befaler ham at føre Folket ud af Ægypten og til Frihedens forjættede Land. Men endnu tøver han, for Folkets Hjerter er forhærdet, de har Øjne, men ser ikke, de har Øren, men hører ikke, og han ønsker først et Tegn. »Danske Folk, dig er det, som skal give din Konge et Tegn, thi Jehova gør ej længer Mirakler. Moses henkastede sin Stav, og se! Staven opfyldtes med Liv og Sjæl, den forvandlede til et levende Væsen. Fuldbyrde ogsaa du det samme Jertegn, omskab ved dit Ord det døde til levende. Dødt og dørsk og dødsigt er det Folk, som er umælende, som ej opløfter sin Røst og taler. Saa hæve ogsaa du din Stemme, henvend dig til Stænderne, og bed igennem dem din Konge om Friheden. Sandelig, det Folk er Friheden uværdigt, som ej har Kraft nok til at bede om den. Vis dig værdigt, giv din Fyrste det Jertegn, hvorpaa han maaske ene venter . . .«

En trøsteprofet var Monrad ikke: Det er heller ikke Aarestrups billede af ham:

En Fremtidsseer, hvem en Glød paa Tungen
Har bragt til at besværges og opmande;
Som længst med lyse Skriftræk alt har svungen
Sit: Mene! Mene! over Danmarks Land.

Med fuld ret har Ejnar Thomsen i bogen »Henrik Pontoppidan til Minde«, 1944, optrykt Aarestrups digt om Monrad som en pendant til de linier af Pontoppidan, hvori han skriver om sit eget forfatterskab:

Der er et Angstens Raab fra en,
som under Middagsluren
et Mene Mene Thekel saac
i Flammeskrift paa Muren,

og siden slutter:

Jeg veed det! Undergangens Angst
er gaaet mig i Blodet.

Der går virkelig gennem hele Monrads politiske virke en undergangens angst. Allerede i sin første politiske pjece 1839, den før nævnte »Flyvende politiske Blade Nr. 1«, fremmaner han den mulighed, at »naar det germaniske Element i Aarenes Løb har gennemtrængt Jylland, vil det saa være usandsynligt, at Folkets Blik i det Mindste paa nogle af de danske Øer vende sig til den Pagt, som den

scandinaviske Halvøes tvende Riger have sluttet med hinanden? Dog jeg bliver prophetisk, Nutidens Tryk fremmaner onde Syner. Gud holde sin Haand over Danmark!« Det var første gang, han skrev sit Mene, som Aarestrup sigter til. Har Aarestrup måske også, da han skrev sit digt, læst Monrads artikel fra 1843 mod J. L. Heiberg? Der hedder det: »Er det ej saa, at den, som har sat sig ind i vore forviklede Forhold og ser ud i Fremtiden, ser, saaledes som Sagerne nu stiller sig, at den Tid vil komme, da det alvorlige, skæbnesvangre Spørgsmaal, som endnu ingen kan besvare, om ej den danske Stat skal sønderlemmes, vil opstaa?« At disse tanker ikke var udtryk for et forbigående mismod, ser man deraf, at Monrad i 1864, da han stemte mod freden, netop begrundede det med, at han frygtede, at den skulde blive dødsstempet på dansk folkelighed og nationalitet og blive indledningen til en deling af landet ved Storebælt. Tanken om landets undergang blev ved at spøge i hans tanker. Da Preussen ikke opfyldte § 5, så han deri en trusel mod de danske lande vest for Storebælt.

Ikke sært, at netop Aarestrup fremhævede denne side hos Monrad. Også han så ret mørkt på landets fremtid, som da han i 1839 skrev om Danmark, at det

... synker hen som Vraget,
hvis Top man over Dybet ser
Og kjender kun paa – Flaget.

At Aarestrup kalder Monrad en »Lov- og Retsforsvarer«, gør det sandsynligt, at digtet er skrevet henimod slutningen af 1843. Udtrykket kan da sigte til nogle artikler af Monrad, hvori han i anledning af nogle beslaglæggelser af »Dansk Folkeblad« kræver pressesagerne afgjort af domstolene i stedet for af kancelliet. Noget misvisende er det, når Aarestrup kalder Monrad en »Raadgiver for Drot og Folk«. Kong Christian 8. tog ikke mod råd af Monrad. Om folket gjorde det, kan være tvivlsomt nok. Folkelig læsning var »Dansk Folkeblad« ikke i hans redaktørtid. Men derfor kan det være rigtigt nok, hvad P. Vedel hævder, at det væsentlig kan tilskrives Monrads publicistiske virksomhed, »at den grundlovgivende Forsamling kunde vise sig i Besiddelse af saa megen politisk Dannelselse som den gjorde«.

Aarestrup kalder Monrad »en Ven af Barnlighed og Ynde, en Elsker af at høre Lyren klinge«. Det er naturligt, at han omtaler det gemyt, der knyttede Monrad til poesiens verden – Monrad blev i sine unge år af sine jævnaldrende kaldt kunstgal, og han tænkte en tid på at blive

digter. Det opgav han efter Oehlenschlägers råd, men flere litterære anmeldelser viser hans stærke litterære interesse.

Måske kan man i Aarestrups Monradbillede savne det vulkanske, der var i Monrads temperament. Billedet er for elskværdigt. Det hvasse, polemiske, ofte sårende ironiske hos Monrad er ikke med i billedet. Men med den sære og overraskende episode som baggrund og understregningen af det dystre profetiske i Monrads offentlige fremtræden synes Aarestrup dog for eftertiden at have bevaret noget af den stemning, der dengang stod om Monrads person.

Monrad havde håbet, at Christian 8. vilde give landet en ny og fri forfatning. Men han blev skuffet. Arbejdet som redaktør af »Dansk Folkeblad« syntes ham derfor resultatløst, og København forekom ham at være et »actionsløst Actionssted«. Han søgte og fik embedet som sognepræst i Vester Ulslev på Lolland, som hans ven, grev Knuth, havde kaldsret til.

Da han skulde rejse fra København, blev der holdt en afskedsfest for ham. *Carl Ploug* skrev et digt til denne lejlighed.

Digtet begynder med at skildre den drøm, som naturen drømmer hvert forår, drømmen om frihedens idé. Den samme drøm er det, der sænker sig over folket, når »Tidens Herre vinker med sit Bryn«.

Det var i slig en Drømmens Stund, Du valgte
For Bogens stille Syssel Livets Strid,
Da over Dig kom Aanden, og Du talte
Hvad dunkelt gjæred i den unge Tid;
Da Du, den blege Gransker, ind for Skranken
Som Ridder, fuldt og færdigt rustet tren,
Og sejrrig svang dit stærke Vaaben, Tanken,
I Sjælens Kampe hærdet, klar og ren.

Det er stemningen fra Monrads første optræden på den politiske arena, som Ploug her har fanget ind. Da Monrad i efteråret 1839 vendte hjem fra Paris, var han i sine jævnaldrendes øjne den »blege Gransker«, der helt havde helliget sig »Bogens stille Syssel«.

Måske endda denne blege gransker lånte træk til Peer Mikkelsen i Plougs »Kontubernalerne eller Livets Dialektik«, en af hans Atellaner, der blev opført 1. marts 1840. Den optrædende grundtvigianer, »Holger Danskes Trompeter«, var et portræt af Monrads ungdomsven Fr. Barfod. Peer Mikkelsen skildres som den, der har studeret Hegel og

Schleiermacher og efter at have gennemgransket alle systemer lige fra Pythagoras til Fichte jun. har slået sig til ro med at blive eklektiker. Hans hovedværk, der først vil udkomme flere år senere, er »en filosofisk-empirisk Udvikling af Menneskets aandelige Væsen, saadan som den manifesterer sig gennem Sprogene. Jeg har længe været i Uvished om Titelen, men igaar faldt det mig pludselig ind, at Værket passende kan hedde: Mennesket som Dyr, Menneske og Gud betragtet fra et sprogligt Standpunkt«. ⁵

Denne karakteristik kan lede tanken hen på Monrad. Han havde studeret både Hegel og Schleiermacher, og han havde drømt om at skrive ideernes historie fra oldtid til nutid. Det var hans mål at forstå den kristne religion som det sidste led i menneskeslægtens religiøse udvikling. ⁶ Monrad lagde også de filologiske studier i et filosofisk plan. »Menneskeandaen befinder sig saa fremmed og uhyggeligt paa det rent empiriske Territorium«, skrev han. Kun i tingenes »hvorfor« finder man hvile. Derfor fulgte han i sine hebraiske studier væsentlig den tyske orientalist G. H. A. Ewald, der – som det hed – »har afhugget Empiriens idéløse og forstenende Medusahoved«. Det var i Monrads øjne et fremskridt, at den hebraiske grammatik satte det som sit mål at finde »Overeensstemmelse mellem Ordformernes Tanker og deres Lyd, Lydens »Hvorfor« indesluttet i Tankens »Hvorledes«, det Indres og Ydres Harmonie, der er af den Beskaffenhed, at det Indre afspejler sig i det Ydre, at det er ligesom Sjelen, der danner Ordformernes Organisme«. ⁷

Om nu den blege gransker er at genfinde i Atellanerne eller ikke, får stå hen. Ploug har i hvert fald aldrig glemt den dag, da Monrad tog ordet og »talte, hvad dunkelt gjæred i den unge Tid«. Den dag var den 3. december 1839. Frederik 6. var død om morgenen. Orla Lehmann og hans meningsfæller fik samme aften foranstaltet et møde af studenter på d'Angleterre. Det var hensigten at få vedtaget en adresse til den nye konge, Christian 8., med opfordring til at give landet en fri forfatning.

Frederik Barfod, der var enevældens svorne tilhænger, vilde hen til mødet for at protestere mod adressen. Han beretter, at han på vejen mødte Monrad. Monrad var på den tid fordybet i arbejdet med Tusind og een Nat. Han havde intet hørt om mødet, »så aldeles levede han udenfor døgnnet«. Barfod vilde have ham med. Monrad havde ikke lyst, men »jeg tog ham under armen og trak ham med. Så lidt anede

jeg, at han skulde blive en af de dygtigste ordførere for den retning, jeg selv vilde bekæmpe«. ⁸

Da Monrad var kommet med til mødet, støttede han på det kraftigste Lehmanns adresse. Den mødte ellers en del modstand. Men adressen blev vedtaget, og Monrad var blandt de fem, der blev udset til næste dag at overbringe den til kongen.

Det overraskende ved Monrads optræden var, at han – skønt han tilsyneladende havde stået det politiske liv fjernt – placerede sig i forgrunden i den politiske opposition. Det kom pludseligt og uventet. Og det var ikke en episode. Han brød broerne af og levede fra nu af næsten udelukkende for de politiske opgaver. Den videnskabelige løbebane var forladt.

Men yderligere overraskende var det, at han lagde en så forbløffende politisk dygtighed og indsigt for dagen. Den kan enhver overbevise sig om ved at læse »Flyvende politiske Blade«, hvis første nummer forelå trykt små tre uger efter studenternes møde.

Alt dette overraskede Barfod, det overraskede mange, og det overraskede Ploug, der både deltog i mødet og i deputationen til kongen. Det er dette overraskende indtryk, der er nedfældet i digtets linier om den, der havde levet ved bogens stille syssel og pludselig »talte, hvad dunkelt gjæred i den unge Tid«, om den blege gransker, der pludselig trådte frem »som Ridder, fuldt og færdigt rustet«.

Er stemningen fra Monrads første politiske optræden 1839 bevaret i denne strofe, så er stemningen fra Monrads bortrejse 1846 bevaret i digtets sidste formaning til ham om at huske, »At Du først da har Dig, som os, gjort Fyldest, / Naar Folkets Drøm faar Virkeligheds Daab!« Det var de politiske meningsfællers store bekymring, at Monrad som præst skulde være tabt for det politiske liv. »Gud naade Dem, hvis De lader Deres nye Stilling faae al Magt over Dem«, skrev Krieger til Monrad lidt senere. ⁹

Har Ploug således ramt stemningen fra afgørende situationer i Monrads liv, så giver dog hans digt ikke noget vellignende billede af Monrad.

Hvor Aarestrup introducerede Monrad, som den der tegnede det uhyggelige Mene Tekel på loftet, introducerer Ploug ham som frihedshelten, der træder ind i kampen for folkets skønne forårsdrøm.

Nu har der nok for mange af Monrads samtidige stået en vis frihedens forårsstemning om hans navn. Han kunde bruge meget forjæt-

tende udtryk om friheden: Han kalder den »Europas Grundtanke«. Han tillægger den evnen til at gøre underværker. Det danske folk er splittet. Der er provinsforskelligheder, og der er den farlige modsætning mellem dansk og tysk. Overfor alt dette tror Monrad på friheden som den frelsende magt. »Mægtig er Provindsforskjelligheden, mægtig er Folkeeiendommelighed, men mægtigere end Alt er Friheden. Den og maaskee den ene vil forvandle de splittede Provindser til eet Rige, de adspredte Menneskehobe til eet Folk«. Endnu som gammel skrev han om den kærlighed til den konstitutionelle frihed, han fra sin ungdom havde været betaget af: »Det forekom mig, at saavel Danske som Tydske maatte kunne komme til at elske den politiske Frihed saa høit, at de over dens Goder vilde glemme alle de ved den forskjellige Nationalitet fremkomne Rivninger«. ¹⁰

Men netop de anførte steder viser, at Monrad ikke var så eenstrenget, som Ploug vil gøre ham til. Frihed var vel et hovedord i hans agitation, men enhed var et endnu vigtigere ord, nemlig statens enhed. Det var, fordi han frygtede monarkiets sprængning, at han satte friheden så højt. Den var ham midlet til at redde monarkiets enhed, men den var ikke målet i sig selv. Det var frygt og ikke tro, der drev ham ind i hans frihedsbegejstring og gav den en dyster tone, som Ploug aldeles ikke har givet udtryk for.

Derfor virker Plougs portræt af Monrad banalt ved siden af Aarestrups. Det må imidlertid i retfærdighedens navn tilføjes, at digtet er et lejlighedsdigt. Man kan derfor ikke vente det nuancerede portræt. Det er sikkert endda et vellykket udtryk for, hvordan mange i samtiden så på Monrad, og for, hvad de håbede og ventede sig af ham.

Monrads i mange henseender strålende politiske løbebane fik en tragisk afbrydelse, da landet under hans førerskab oplevede nederlaget i 1864. I 1865 forlod han i fortvivlelse landet og rejste med sin familie til Ny Zealand.

Ved den lejlighed søgte *Chr. Winther* at give hans følelser ved afrejse et digterisk udtryk i digtet »En Udvandrer«.

Der havde i mange år bestået et ret nært forhold mellem Monrad og *Chr. Winther*. I 1835 havde Monrad i nogle bidske indlæg i »Københavnsposten« støttet *Chr. Winther* overfor en yderst syrlig kritik fra *Chr. Wilsters* side. Siden blev de svogre. Monrads hustru, *Emilie Lütthans*, var søster til *Chr. Winthers* hustru, *Julie*, hvem i sin

tid digtene »Til Ecn« var rettet til. Monrad var hende til hjælp, da hun blev separeret fra Werliin. Siden var Monrad til hjælp for Chr. Winther og hans hustru i vanskelige tider. Chr. Winther beundrede Monrad. »Med al hans Kraft forbinder han en stor Besindighed«, skrev han.¹¹ Nu, i 1865, gav Chr. Winther Monrads følelser ved afrejsen deres digteriske udtryk.

Digtet anslår straks stemningen med de to – senere gentagne – linier:

Hvor der leves uden Ære
er ei længer godt at være . . .

Dette er et meget præcist udtryk for Monrads syn på situationen i Danmark, da han rejste bort. Under et bittert opgør i rigsrådet i 1864 havde han erklæret, at han havde troet, der skulde have været ført en fortvivlelsens kamp for at værne om fædrelandet og vor gamle grænse ved Dannevirke. Til Orla Lehmann sagde han i en samtale, at han så ingen fremtid for Danmark og det danske folk. Han havde troet, at det danske folk vilde kæmpe til det yderste for Dannevirke, og hvis det skulde gå under, da gå under med ære. Men han var blevet bittert skuffet og følte den højeste dégoût for det hele. Bitrest faldt hans ord til Vilh. Birkedal: »Det danske Folk er et raaddent Folk, og Ingen kan forlange af mig, at jeg og Mine skal staa Last og Brast med et saadant raaddent Folk«.¹²

Følelsen af den nationale skam giver Chr. Winther et stærkt udtryk: den bortdragende vil søge bort til det fremmede, tie med sin klage, drukne sine minder. Intet skal følge ham.

Ingen skal faae Lov at spørge,
Hvorfor mine Øine sørge;
Skinsyg vil mit Navn jeg skjule
I mit Hjertes tause Hule;
Hvilke mine Fædre vare,
Skal min Mund ei aabenbare;
Ei skal for mit Land, det døde,
Blusels Brændemærke gløde
Paa min Pande, naar jeg maatte
Nævne, hvad vi selv forraadte.

Således søgte og fandt Monrad en anonym eksistens i det fremmede. Da han i 1869 sejlede hjem igen til Danmark, nedskrev han en del indtryk fra denne tid. Det hedder der: »Lever en Mand paa et eensomt

Sted fjærnt fra og ukjendt af alle Mennesker, da aabenbarer vel et saadant Menneskes Væsen sig i hans Tankegang, Følelser og Handlinger, men han har intet Navn blandt Menneskene, og var der ingen Gud, da havde han intet Navn hverken i Himmelen eller paa Jorden. Men for Gud aabenbarer hans Væsen sig og derfor har han et Navn i Himmelen, det være godt, det være ondt, men paa Jorden har han intet Navn. Et Rygte kan han have blandt Markens Dyr og Himmelens Fugle, mellem hvilke han lever, og af hvilke han er kjendt, men et saadant Rygte er intet Navn, thi det vedrører kun enkelte Sider af hans Væsen«. ¹³

Det er heller ikke tilfældigt, at Chr. Winther kalder landet for »det døde«. Således mindedes Monrad selv sin afrejse som en afsked med en afdød: »det danske Folk stod for mig som en Afdød, og Danmark stod for mig som et Lig. Jeg trykkede et brændende Kys paa dets blege Pande og forlod det«. Hans fantasifulde skildring, i den efterladte redegørelse, af den forrykte R . . . , der overalt ser lig og overalt mærker liglugt, har rod i virkeligheden. Da Monrad stemte mod fredsslutningen 1864, sagde han i sin motivering: »... er det ikke, som om i den europæiske Bevidsthed Dødsstempet sættes paa den danske Folkelighed, naar 2–300.000 af vore danske slesvigske Brødre gives hen til deres værste Fjender? . . . Troer man, at der, naar det efter nogle Aars Forløb viser sig, at det er gaaet godt med at beherske disse stille Danske, da vil reise sig større Forundring over, at man atter tager 5–600.000 ind under sig? . . . jeg frygter for, at man, i sine Bestræbelser for at bevare sin politiske Selvstændighed og derved undgaae en Ulykke, skal styrte Landet i en endnu langt, langt større Ulykke, nemlig en Deling efter Storebelt . . .« ¹⁴

Digtet rummer andet end bitterhed og sortsyn. Med karakterfuld rejsning går udvandreren sin fremtid imøde:

Hvor der leves uden Ære,
Er ei længer godt at være.
Derfor skyder som en Glente
Fremad jeg med Vinger spændte,
Fremad som den bange Due,
Fremad som en Lynilds Lue,
Som en Svale piler hjemad,
Som i Eventyret Fremad,
Lyset for mig, – Mørket bag mig –
Fremtid! i din Favn modtag mig!

Også denne stemning var Monrads. Ved en afskedsfest på Skydebanen sagde han, at det forekom ham, som om han, hvis han havde vinger, vilde flyve bort til det fjerne land, som om han der vilde kunne genvinde den ligevægt, hvis nødvendighed til fortsættelsen af sin gerning herhjemme han følte så stærkt.¹⁵

Få var de, der forstod Monrad ved hans bortrejse. Birkedal opfordrede ham til at blive hjemme og dele den tunge tid med sit folk efter at have delt dets gode dage med det. Orla Lehmann sagde til ham, at ved en udvandring brød han staven over sit fædreland og forlod det som rotterne forlader det synkende skib. Ved at blive på sin ejendom Hummeltofte og pløje sin jord var han en Cincinnatus, hvis han skjulte sig ved Genfersøen en Voltaire, men ved at drage til Australien var han – en Micawber, og dertil var han for god. Krieger advarede ham mod det lys, der ved hans bortrejse vilde kastes over hele hans fortid, »Spillerphysiognomiet, for at bruge det onde Ord . . .« Andræ stemplede hans bortrejse som en komedie. Monrad selv led under sine venners misbilligelse. Den fortrædige den korte tid, han havde tilbage.¹⁶

Chr. Winther synes bedre at have forstået Monrad, selv om heller ikke han har fået de mørkeste farver i billedet med. Der var tanker, som Monrad skjulte for andre. Kun til papiret betroede han, at han kendte til en livslede så stærk, at den end ikke kunde lade plads for sorgen over hans nærmestes ulykke eller død, og til en menneskeforagt, der tjente ham som værn mod hans modstanderes hårde og uretfærdige domme.¹⁷

Disse sider møder man ikke hos Chr. Winther. Men alligevel er han den, der bedst har forstået at give Monrads splittede og fortvivlede følelser efter nederlaget et afdæmpet og harmonisk udtryk.

I 25-året efter krigen 1864 udkom *Herman Bangs* »Tine«. Den er digtet over begivenhederne under krigen. Blandt de skildrede personer optræder »Bispen«. Man har i hans skikkelse ment at genfinde træk af Monrads skikkelsen.

Bispen optræder første gang i »Dannevirkenatten«. Det er i februar 1864. Hæren står ved Dannevirke. Der er gæster hos den enarmede baron. Der tales om krigen og om hæren. Tankerne går fortrøstningsfuldt tilbage til de sejrige kampe i den forrige krig, til slaget ved Isted, hvor »Danmarks Hjertemagt« sejrede. Man synger »Den tapre

Landsoldat«. Provsten læser af »Bladet« en korrespondance fra Dannevirke, en korrespondance, som spejler »Nationens Haab«. For provsten gælder kampen nationens »Selvagtelse«. Den grundtvigske kapellan forkynnder tillidsfuldt, at »Gud vil skærme Tyra Danebods Vold«. Stemningen vender sig harmfuldt mod kong Christian IX, for »han har ikke Danskens Hjerte i sit Bryst«. En ung student priser den digter, der »har sunget Norden sammen til Enhed«, for »hans Syn har ført os til denne Dag«. Studenten slutter med et »leve da han og hans«.

Så kommer meddelelsen, at Dannevirke er rømmet. Virkningen er lammende. Der lyder udbrud som: Man har forrådt Danmark! Et glas kastes mod kongens billede, så det knuses og glider ned fra sit søm. Nye anklager rettes mod de førende, og provsten, der støtter sig til bordet, siger »med en stor Gestus«: Men folket vil drage dem til ansvar, folket vil få sin dag!

Ingen havde hørt Døren gaa, men de vendte sig alle, nu ved Stemmen, og de blev staaende forvirrede, som Folk, der pludselig vækkedes:

Aa, her er Selskab!

Det var Bispem, spinkel og lille, med sit gullige Ansigt og det hvide Skæg; han så et Nu hen over Borde og Glas og de væltede Stole: Stort Selskab, sagde han og så hen ligesom gennem sin Provst, der endnu hvilede i sin Statsmandsstilling ved Bordet.

Alle bliver forfjamskede. Kapellanden prøver at samle kongens billede op igen, men slipper det, for bispem har set det. Gæsterne bryder op og begiver sig ud til vognene.

Bispem var endnu alene. Længe stod han og så ud over denne hærgede Stue, hvor Gardinerne løsnede sig for Vejret, med de forladte Glas og Bollen og Piberne rundt omkring – Levningerne som af umyndige Russtudenters Sold. »Bladet« var faldet paa Gulvet og laa og klappede op og ned i Trækket. Biskoppen tog det op og læste et Øjeblik deri, og mens den gamle »Reaktionæres« Ansigt fortrak sig til Spot eller Smerte, blev han ved med at lægge det sammen og sammen ligesom til en lang Svøbe, og han lod det falde ned igen, ned mellem de tømte Glas.

Saa vaagnede han af sine Tanker, og han gik hen ved Siden af Sofaen. Ærbødig tog han Kongens Billede op. Nænsomt, mens Lampens Lys faldt paa hans Ansigt, løsnede han de splintrede Glasstykker ud, ét efter ét, og hængte Kongebilledet hen.

De smaa Flag stak han op derover.

Saa løftede han Blikket og så paa Kong Frederiks Billede.

Længe betragtede Biskoppen den højsalige Majestæt – med et besynderligt, med et respektstridigt Smil.

Bispen dukker op et par gange senere i bogen. I en samtale med Baronens udtaler han sin harme over bombardementet af Sønderborg. Han stempler det som en krænkelse af folkeretten og forsikrer, at regeringen vil tage repressalier, for »vi er vel Herrer paa Havet«. Han fremsætter trusler mod Østersøens byer og handelsskibene. Han er forvisset om, at Europa vil rejse sig. Han spørger interesseret, hvad de engelske iagttagere, der har ledsaget Baronens, siger, og han gentager: »Frihedsfolkene vil rejse sig, Liberalismen vil flokkes om os«. Baronens mener, der mangler initiativ i krigsførelsen. »Ja, sagde Højærværdigheden, det er ikke Regeringen, hvem der her fattes Energi; det er ikke i København, man mangler Mod. Men, tilføjede Højærværdigheden skarpt, det er sandt: Regeringen har regnet med en anden Hær...«

Mod slutningen af fortællingen, da degnedatteren Tine har taget sit eget liv, og de gejstlige, der møder i degnens hus i anden anledning, røber deres forlegenhed ved den uventede situation at stå ved selvmorderens lig, kommer bispen tilstede. Med ægte medfølelse møder han Tines moder, der bekymret spørger, om kirkeklokkerne må ringe over hendes datter. Dertil svarer bispen: »Hvorfor skulde de ikke ringe? ... Hun skal vel høre sine egne Klokker sidste Gang«.

Herman Bang har henlagt begivenhederne i sin roman til sit barndomshjem i Asserballe præstegård og egnen deromkring, og han har ladet personer fra sin barndomstid optræde. Men det primære for ham har dog ikke været at give virkelighedsskildringer fra barndomstiden. Det har været at sige sandheden om 1864, sådan som han forstod den. Erindringsstoffet skulde tjene digtningens intention. Derfor lod han »Fantasi og Virkelighed gaa op i Forening, saa Traadene vanskeligt lader sig udrede igen«. Han førte de mennesker, han lod genopstå i romanen »ad Veje, der ikke udelukkende var Virkelighedens«.¹⁸ Det typiske eksempel er hovedpersonen, degnedatteren Tine. Hun er tegnet efter degnens datter i Bangs hjemsohn, der havde sin daglige gang i præstegården. Hende gav han i romanen en skæbne, som intet har med virkeligheden at gøre, og som den virkelige Tine, som godscjerfrue i Skåne, tog ham meget unådigt op.¹⁹

Den mærkelige blanding af fantasi og virkelighed præger også den bispeskikkelse, som læseren første gang møder i Dannevirkenatten.

Om dette kapitel skriver Vilhelm Andersen: »Ogsaa Dannevirkenatten, Bangs store Forelæsningsnummer i den ironisk-patetiske Stil,

er som Historieskrivning en virkningsfuldt arrangeret Scene. Alle de politiske Partier og Retninger, som spillede med i 1864 – National-liberale, Grundtvigianere, Helstatsmænd – er samlede i Gruppe paa Teatergulvet, med Folket i Nattemørket udenfor de oplyste Ruder, og »langt borte Vognenes tunge og langsomme Rullen som af et stort bortdragende Ligtog«. ²⁰

Det er generationen fra 1864, der præsenteres i det selskab, der i Dannevirkenatten er samlet hos den enarmede baron. Bang har ønsket at skildre for læserne en foregående generations overspændte tro på Vorherres bistand, dens massive fortrøstning til hærens uovervindelighed og dens begejstrede berusning i den skandinaviske digters syner. Bang havde selv været vidne til begejstringen for Carl Ploug i studenterforeningen og var blevet »ækel ved Kompagniet«. ²¹ Den skildrede mistillid til kongen kunde historisk dokumenteres med fortællingen om den grundtvigske præst, Vilh. Birkedal, der i Ryslinge bad fra prædikestolen, at Gud vilde give kongen et dansk hjerte, »om det var muligt«. Den voldsomme reaktion på efterretningen om rømningen med udråbet: forræderi! og glasset, der kastes mod kongens billede, er et rammende udtryk for stemningen i København efter rømningen. Man troede, det var kongen, der havde givet ordre til at rømme Dannevirke. Byen var på oprørets rand, og det drøftedes, om den skulde erklæres i belejringstilstand.

I alt dette er adressen klar nok. Baronens gæster fremstiller forskellige partiers og retningers holdning i 1864. På tilsvarende måde er det sandsynligt, at den opdukkende bisp fremstiller regeringschefens, biskop D. G. Monrads holdning.

Det skal straks siges, at ligesålidt som selskabet hos Baronen skildrer en historisk begivenhed, ligesålidt er bispens et historisk portræt af Monrad. Alene beskrivelsen: »spinkel og lille« passer ikke på Monrads ret imponerende fremtoning. Som historisk situation er også bispens optræden ved et selskab som det skildrede en umulighed. Vel var Monrad på Als i Dannevirkenatten, men han havde andet at tage vare. Endelig er bispens i romanen en person, der optræder flere gange som hjemmehørende på egnen, hvad der aldeles ikke lader sig forene med Monrads situation. ²²

Men Bangs opfattelse af Monrad har tydeligvis dog været bestemmende for udformningen af bispeskikkelsen.

»Tine« udkom 2 år efter Monrads død. Få dage efter Monrads død

i marts 1887 holdt Hørup en mindetale,²⁸ hvori han søgte at placere Monrad i forhold til hans samtid. Han rettede sin kritik mod den foregående generations nationale overspændthed, der var som en »Ungdommens og Lykkens Berusning«, men ikke havde hold i virkeligheden. Den eneste, der, da det kom til stykket, vilde leve op til de store ord om en udholdende kamp, var Monrad. »Hvad de andre havde drømt om, det tænkte han at gøre«.

Dette er bispens situation i romanen. Han står i stuen, der ser ud som efter »umyndige Russtudenters Sold«, som Monrad stod overfor en generation, der havde levet i »Ungdommens og Lykkens Berusning«. Han lægger »Bladet« sammen som til en »lang Svøbe«. Udstyret med dette straffens symbol står bispem – som Monrad i Hørups mindetale – som dommeren overfor sin samtids store ord.

Det betyder ikke, at Bang vilde have fundet det rigtigt at kæmpe til det yderste. Det var heller ikke Hørups mening. Det var Hørups påstand, at »Monrad havde Ret over for sin Samtid, men Monrad og hans Samtid havde Uret over for Historien«. Og det var Bangs anskuelse, at Danmark ikke havde erkendt sin rette stilling som nabo til det mægtige Tyskland, at man havde gjort sig blind for dimensionerne og ikke forstået, at et lille land må indrette sit liv i resignation (Harry Jacobsen). Men konsekvensen i Monrads standpunkt fik både Hørup og Bang til respektfuldt at bøje sig for hans personlighed.

At Bang havde Monrad i tankerne, da han udformede bispeskikkelsen, bekræftes på anden måde.

Monrad gik i 1864 i brechen for Christian IX, da denne mødte folkets mistillid og blev beskyldt for at have beordret Dannevirke rømmet. Ved at forlange overkommandoen kaldt til København og afæsket en forklaring, borttog Monrad ethvert grundlag for at gøre kongen ansvarlig for rømningen. Således lå der en realitet bag det træk, at bispem pietetsfuldt »hængte Kongebilledet hen«.

Der er andre træk, der har deres sidestykker i virkeligheden. Bispem spørger ivrigt efter, hvad de engelske observatører siger, og han fortrøster sig til hjælpen udefra. Således spejdede Monrad med håb mod håb efter hjælpen fra England.

Bispem fordømmer bombardementet af den åbne by Sønderborg. Monrad sendte den 9. april en rundskrivelse til danske gesandter ved neutrale hoffer, hvori han henledte opmærksomheden på bombardementet af den åbne by Sønderborg, som han stemplede som krænkelse af folkerettens forskrifter og menneskehedens første grundsætninger.

Bispen erklærer skarpt: »Regeringen har regnet med en anden Hær«. Monrad erklærede i et bittert opgør i Rigsrådet, at der var »gaaet en daarlig Aand gennem Armeen«.

Endnu et træk er værd at mærke sig. Som bispen taler til Tines moder med naturlig medfølelse, således kunde Monrad have talt. Han indskærpede ofte i sine prædikener, at evangeliet havde bud til de dybest faldne. Derom gik der blandt Bangs journalistkolleger en fortælling: Monrad kom engang på visitats i en menighed, hvor sindene var i den yderste ophidselse. Rygtet gik, at den frygtede rovmorder, Anders Sjællænder, var set siddende på en plov på en mark i sognet. Tilhørerne havde vanskeligt ved at samle tankerne om visitatshandlingen i kirken. Men da vakte Monrad både deres opmærksomhed og forargelse ved at opfordre menigheden til at bede for den ulykkelige Anders Sjællænder, der måske sad derude på en plov, alene med sin syndsbevidsthed, medens de andre kunde samles med hinanden i kirken.²⁴

Måske har Bang kendt denne og lignende af de mange fortællinger fra Monrads sagnomspundne visitatser. Han har vidst, at Monrad også som gejstlig havde et større vingefang end almindeligt var blandt hans kaldsbrødre.

Derfor lægger Bang også tilsidst bispen de ord i munden, der er benyttet i bogens motto: »Se vi er kun dine Tjenere – giv os at fatte dine Vidnesbyrd«.

Disse ord står som modstykke til de grundtvigske præsters troglade forvisning om, at »Gud vil vaage over sit Danmark«. Den forvisning delte Monrad ikke. Han polemiserede mod den tale, at der ikke på jorden findes mage til det danske folk, og at Gud i himlen ikke kan undvære det. Overfor Vilh. Birkedals tro på, at Danmark var undergivet en speciel guddommelig forsorg, hævdede han roligt, at der var andre, der så således på det, at det var ikke sikkert, at forsynets uudgrundelige veje var i overensstemmelse med den udvikling, som forekom dem den ønskeligste og retfærdigste.²⁵

Bang delte ikke tro med Monrad. Men Monrads sobre religiøse tankegang: at det tilkommer ikke mennesker at foreskrive forsynet dets veje, har Bang respektfuldt bøjet sig for og litterært givet udtryk for i bispens ord. –

Den biskop, som Bang har tegnet i »Tine«, er intet portræt af Monrad. Det er en skikkelse, der er digtet over det indtryk af Monrad, som levede i Bangs journalistkollegers kreds, og synes at være stærkt

inspireret af Hørups mindeartikel, hvis indhold fandt sit mest koncise udtryk i de ord om Monrad, at han var »oven over det Hele«.

Monrad vendte hjem fra Ny Zealand i 1869. Ikke længe efter kunde han tiltræde sit gamle embede som biskop i Nykøbing, Falster, som han beklædte til sin død 1887. Samtidig tog han livlig del i den politiske debat, og i årene 1882–86 var han medlem af folketinget.

Det er et talende vidnesbyrd om hans personligheds format, at *Henrik Pontoppidan* har indføjjet hans portræt som biskoppen i det tidsbillede, han har givet i »Det forjættede Land«.

Biskoppen er skildret som

en lille, bredbygget Mand med skraatstillede Øjenbryn og et kraftigt, graasprængt Haar. Han var en forhenhværende nationalliberal Minister og en af den afdøde Konges fortroligste Venner og fornemste Raadgivere. Hans Væsen manglede da heller ingenlunde Værdighed, ja hans brede og fuldkomment skægløse Ansigt kunde til Tider antage et strengt alvorligt, gammeltestamentligt Præg. Men i denne Værdighed var der paa en besynderlig Maade iblandet Stenk af den lunefulde Skødesløshed i Optræden, den Rest af Studenterovermodet fra otteogfyrre, der havde faaet Næring ved Frederik den syvendes folkelige Hof, og som ogsaa siden blev ved at udmærke adskillige af de fremragende Mænd fra vore første Frihedsaar.

Det berettes, hvorledes han til provstedatteren Ragnhild Tønnesens forargelse i jovial utvungenhed »kastede sig tilbage paa Stolen, som om han sad i sin egen Stue, begravede Haanden i Lommen for at rasle med sine Nøgler, vippede Kniven mellem Fingrene og sagde »pleje van« og »lille Frøken«.« I den skildrede samtale mellem provst og biskop er biskoppen fuld af kåde indfald. Med jævne og pudsige billeder fra dagliglivet giver han sine tanker et konkret og klart udtryk. Da han er færdig med at spise, sætter han sig tilbagelænet på stolen »med bægge Hænders Fingerspidser stukket ned i Vestelommerne over sin lille runde Mave«, taler siden med armene over kors på brystet, hovedet lidt på siden og et ironisk smil.

Det her tegnede billede er et velkomment supplement til de skildringer, man møder hos samtidige, lige fra gehejmelegationsråd P. Vedel, der omtaler hans åndelige overlegenhed og imponerende værdighed, der ved hoffester vakte opmærksomhed blandt udlandets diplomater, og til Fr. Graae, der fortæller, at Monrad kunde »være kaad som en tyveaarig Gamin og hans Bordtaler kunde være adskillig mere flabede end biskoppelige«, – Fr. Graae ved ingen bedre at sammenligne ham med

end Gustav Esmann.²⁶ Monrads lyst til at illustrere sine tanker med små pudsige billeder fra dagliglivet lader sig let belyse fra utallige steder i hans skrifter, både de politiske og de religiøse, måske bedst fra en række kåde og veloplagte artikler i »Morgenbladet« 1884.

Biskoppen er skildret på visitats. Han kommer i sin snart over hele landet omtalte lille, højst tarvelige gig, hvormed han, »der altid selv var Kusk, rullede omkring i sit Stift, iført om Sommeren en hvid Lærredsfrakke, om Vinteren en sort Lammeskindspels, alene ledsaget af en halvvoksen Stalddreng med en blank Knap foran paa Kasketten. Uden at spare hverken sig selv eller sin hanespattede Hest fartede han i Sol og Slud milevidt omkring i Landet og overraskede sine Præster, naar de allermindst tænkte paa ham . . .«

Billedet er nøjagtigt. Fr. Graae, hvis fader var præst i stiftet, skriver: »Naar han selv Kusk med den svære Krop i en gul Støvfrakke rullede gennem Landsbyerne i sin lille Gig, lignede han i hvert Fald paa Frastand nærmest en Landhandler eller Slagter, ogsaa af den Grund, at han lod sin lille raske Hest strække ud det bedste, den formaaede«. Endogså ligheden med slagteren har Pontoppidan fået med. Ragnhild Tønnesen fandt det upassende for en mand i en så overordnet stilling at »flakke omkring paa Landevejene som en Slagter«, og hun betragtede hans idelige, uanmeldte besøg rundt om i kirker og skoler som et »uværdigt Spioneri«. Den betragtning delte hun med adskillige. Ingen af dem kunde kende Monrads begrundelse for de uanmeldte visitatser: »Det hænder ikke saa sjældent, at jeg synes langt bedre om en Mand, naar jeg hører ham, uden at mit Komme forud er anmeldt, end naar jeg hører ham ved den høitidelige Visitats. Naar man vil gjøre det rigtig godt, kommer man undertiden til at ville gjøre det bedre, end man kan, og saa gjør man det mindre godt«.²⁷

Pontoppidans interesse er særlig rettet mod biskoppens forhold til politik, »hvor hans Holdning unægtelig røbede, at han trods sin fremrykkede Alder endnu lod sig ganske beherske af sin Ærgærrighed«. Han taler da også aldeles åbenhjertigt ved visitatsfrokosten hos provst Tønnesen om sin svaghed for politik og magtbesiddelse. Han fortæller om en postkusk, der havde kørt diligence hver nat i 30 år og siden ikke kunde falde til ro om natten uden et reb eller i det mindste et strømpebånd i hånden, og nær var død, da man en aften havde glemt at give ham dette beroligelsesmiddel. »Derfor har jeg ogsaa sagt til min Kone, at dersom jeg en Dag skulde blive syg, maa hun ikke

glemme at bilde mig ind, at jeg er bleven udnævnt til Konsejlspræsident; saa skal jeg nok hurtigt blive rask igen«. Denne postkusk er af samme barokke støbning som den Jakob Kusk, hvormed Monrad karakteriserede ministeriet Estrup: Den stateligste figur havde han og det skønneste skæg. Hilse med piskene kunde han, slå smæld med den kunde han også. Men få hestene til at gå ud af porten – det formåede han ikke. De blev ved at køre rundt inde i gården. Men det vilde godsejeren ikke lade Jakob Kusk undgælde for. Det var jo bæsternes skyld.²⁸

Biskoppens forhold til partierne svarer nøje til Monrads:

Efter at han i adskillige Aar havde balanceret mellem de to bittert kæmpende politiske Partier for at kvalificere sig til i det afgørende Øjeblik at overtage Styret som den mæglende og forsonende, var han – efterhaanden som Udsigterne til en mindelig Udjævning af Striden formindskedes – gledet mere og mere over i Demokraternes Lejr . . . Endnu havde han dog bestemt vægret sig ved at proklamere sin Tilslutning til Partiet; men det var en offentlig Hemmelighed – som han heller ikke selv lagde Skjul paa – at han derimod ikke vilde have noget imod ved Hjælp af demokratiske Stemmer at lade sig indvælge i Rigsdagen for igen at faa Foden indenfor i de styrendes Kreds,

Henimod slutningen af »Muld« berettes det, at bispren har besluttet sig til at lade sig opstille som demokratiets kandidat. I »Det forjættede Land« nævnes bispren som medlem af folketinget. Det hedder, at skønt han »under de senere Tiders stormende Rigsdagsdebatter flere Gange havde røbet, at han under Fløjelsornatet og Diplomafrakken endnu bar sin Ungdoms røde Garibaldiskjorte lige ubleget, havde han hidtil ikke været at formaa til at forlade, hvad han med et Smil kaldte sit »arkimediske« Standpunkt udenfor Partierne«.

Vilhelm Andersen daterer »Muld« til årene 1877–78 og »Det forjættede Land« til 1885.²⁹

Den sidste datering passer på omtalen af de stormende rigsdagsdebatter. Der sigtes til de bitre rigsdagsdebatter under provisorierne. Under disse bekæmpede Monrad Estrups politik. Men han vilde på den anden side ikke slutte sig til noget af partierne. Han brød sig »ikke en Pibe Tobak om alt det Partivrøvl«.

Dateringen af »Muld« kan være mere tvivlsom. Som tidsmærke henviser Vilhelm Andersen til »Monrads Genindtræden i det politiske Liv«. Dette er noget uklart. Skriftligt og mundtligt begyndte Monrad atter at deltage i det politiske liv umiddelbart efter, at han var kommet tilbage fra Ny Zealand i 1869. På rigsdagen blev han imidlertid ikke

indvalgt før i 1882. Til situationen henimod dette tidspunkt passer Pontoppidans skildring udmærket. Monrad var opstillet som folketingskandidat ved valget i Helsingør 1871, hvor han blev vraget af højre, og ved valget i Roskilde 1872, hvor han blev vraget af venstre. I »Politiske Breve, Nr. 1–4«, 1874, betragtede han venstres krav om folketingsparlamentarisme som uberettiget. Men senere – særlig fra 1877, da det første provisorium kom – begyndte han at svinge. Han fattede lede ved provisorietidens politiske goldhed. Han mente, at parlamentarismens tid måtte komme. I 1882 lod han sig opstille ved et udfyldningsvalg i Middelfart og blev valgt ved stemmer fra den radikale fløj af venstre. Han var blevet opfordret til at stille sig som modstander af Estrups indre politik. Men han vilde kun stille sig uden betingelser og vilde ikke være menig og rette sig efter flertallets afgørelser.

Hvad der i »Muld« berettes om bispem, vilde således passe meget godt på Monrads situation henimod valget i Middelfart 1882. Men herved kommer man i strid med Pontoppidans egne begyndelsesord i romanen: »Det var i et Aar henimod Slutningen af halvfjerdsene«. Også en anden begivenhed i romanen peger hen på halvfjerdsene. Det fortælles, at provst Tønnesen bliver udnævnt til seminarieforstander. Den historiske baggrund herfor er udnævnelsen af sognepræsten i Skuldelev og Selsø, provst Odin Wolff Tidemand, til seminarieforstander i Jonstrup 1878.³⁰

Imidlertid har Pontoppidan senere strøget tidsangivelsen i begyndelsen af romanen, og han har vel dermed villet understrege sin ret til med digterisk frihed at gøre brud på kronologien. Læseren kan da også lade spørgsmålet om dateringen ligge som underordnet for forståelsen af romanens idéindhold.

Er kronologien underordnet, så fæster man sig så meget mere ved den påstand, at bispens vægring ved at slutte sig til noget parti havde sin forklaring i hans ærgerrighed.

Den beskyldning blev Monrad ofte udsat for. Det blev endda i 1882 sagt, at han havde fornægtet sin politiske overbevisning for at blive valgt i Middelfart. Hans ærgerrighed var blevet et dogme hos hans modstandere, og der blev hyppigt spillet derpå i »Punch« netop i 1882.

Men Monrads karakter synes for kompliceret til, at den kan forklares så enkelt. »Ogsaa Magten har sin Sødme, jeg indrømmer det. Der er noget Tilfredsstillende ved at gennemføre Love, der have en blivende Betydning; Dagens Timer blive indholdsrige og vægtige ved

de mange Afgørelser, hvoraf Andres Ve og Vel er afhængig«, skrev han engang.

Fr. Barfod mener da også, at »hvad man kaldte ærgerrighed, egentlig kun var hans lidenskab for arbejde«. Og P. Vedel skriver, at Monrad var en herskernatur, der »elskede Magten, nok ogsaa for dens egen Skyld, men hovedsagelig for at bruge den til at føre det ud i Livet, som han ansaa for rigtigt«.³¹

På denne baggrund skal sikkert langt mere Monrads tilsyneladende noget uberegnelige politik forstås. Han havde været med til at skabe landets forfatning. Det var ham vigtigt at vise, at der kunde arbejdes med den. Provisorietidens politiske dødvande var i hans øjne så farligt, fordi det nedbrød respekten for rigsdagen. Derfor kunde han ikke forholde sig passiv. Han måtte »som den eneste tiloversblevne Martsminister, som den, der har gjort det første Udkast til Grundloven«, gribe ind. Han opfordrede partierne til at slutte en treuga Dei, en våbenhvile, til at glemme striden og arbejde på at skabe resultater i lovgivningsarbejdet. Han vilde selv »være Kit«, vilde »ligesom en Frakkeknep« knappe højre og venstre sammen til samvirken fra begge sider.³²

Det var altså ikke taktik, der fik Monrad til at stå udenfor partierne og fastholde sit »arkimediske Standpunkt«. Det var virkelig, fordi han ønskede at hjælpe landet ud af partistriden, og fordi han i det hele var modstander af faste partirammer. Det var ham ikke muligt at opdrive den kærlighed til og uvilje mod personer, som i hans øjne var karakteristisk for de politiske partier. Han var, som Hørup sagde i sin mindetale over ham, »oven over det Hele . . . Partiet holdt ham aldrig helt under Vandet, rigtig paalidelig var han ikke, han havde fra sit eget Parti et Kig til den øvrige Verden, og han maatte jævnlig have Hovedet op for at se, hvordan det stod til i den øvrige Verden«.

Provisorietidens spænding er i luften under den samtale, som Pontoppidan lader biskop og provst føre ved visitatsfrokosten. Det var, hvad Monrad kunde opleve. »Min Visitats har een Tilsætning, der er mindre behagelig. Jeg kan tydeligt mærke, at Præsterne, der jo alle ere ivrige Højremænd, se skjævt til min politiske Virksomhed og ønske, at jeg ikke var Rigsdagsmand«, skrev Monrad i 1884.³³

De standpunkter, Pontoppidan lader biskoppen forfægte, er åbenbart hentet fra Monrads pjeces: »Politiske Breve, Nr. 9–13«, 1877.

Provsten nærer tvivl om, at de personer og lag af befolkningen,

som i de senere år er dukket op i det offentlige liv, vil blive landet til ære og gavn. Biskoppen derimod giver folkepartiets bestræbelser sin tilslutning og sammenligner provsten med en mand, der kun bruger sin højre arm til arbejde og for ikke at forstyrres af dens bevægelser holder venstre arm i bind, så den tilsidst lammes. »Jeg nægter ikke, jeg hylder ogsaa i Politikken den gode gamle Sætning: Et, to, Højre, Venstre – Højre, Venstre – Tysker og Svensker, sagde han og lo«.

Det er næsten et citat. I 10. politiske brev skriver Monrad, at en konges kunst »består deri, at han siger: Højre, Venstre, Højre, Venstre. Saa gaaer Landet fremad«.

Biskoppen indrømmer, at der har vist sig fænomener på den politiske horizont, som man må beklage. Men det undgås ikke i tordenvejrstider. Det gælder blot ved klog besindighed at aflede lynene, »og dette er i vore Dage en ledende Politikers vigtigste Opgave«.

Atter ligger tanken tæt op ad de politiske breves tankegang, hvor det hedder, at »det er paa en eiendommelig plump, uhøvisk Maade, at Parlamentarismen træder op i vort Fædreland«. Men det nytter ikke at fortsætte modstanden mod venstre i det uendelige. Der er i det folkevalgte kammer »Noget, der ligner Elementerne, Naturkræfterne, Veirliget. Man hersker ikke over Naturkræfterne ved at trodse dem, men ved at lede dem«.

Endelig hævder biskoppen, at overfor bondestanden har man en gammel uret at gøre god igen. Han venter, at det vil hjælpe på stagnationen i det offentlige liv, hvis nye befolkningslag opdyrkes. Ingen frygter dog for det ukrudt, der vil skyde op, naar man kulegraver sin have. Når en inderlig sammenblanding af de nye og de gamle lag har fundet sted, vil jorden nok frembringe sunde frugter.

Atter svarende til de politiske breve, hvor Monrad analyserer den store strid mellem befolkningsklasserne. Kilden til striden er at søge i fortiden. Der har været en privilegeret og en uprilegeret klasse. Ganske vist er byrden nu taget af den uprilegerede klasses skuldre. Men et menneske kan godt tynge af en byrde, efter at byrden er taget af hans skuldre. Det samme gælder en samfundsklasse. Man tør dog håbe, at godsejernes stilling til fæstes overgang til selvejendom har »udsaaet en rig Sæd til et fremtidig godt og tillidsfuldt Forhold mellem Stor- og Smaabønderne«.³⁴

Pontoppidan lader ogsaa den frembrydende socialisme komme på tale. Biskoppen minder om, at Kristus søgte sine medhjælpere blandt

bønder, fiskere og småhåndværkere, hvis kår han delte. Man bør komme til erkendelse af, at Frelseren ikke blot beredte vejen til de himmelske boliger, men at han også, »navnlig ved at bryde det hedske Aandshovmod« lagde grunden til et jordisk retfærdighedsrige, som det er fremtiden forbeholdt at virkeliggøre efter hans store bud: Elsk din næste som dig selv. »Det Valgsprog »Frihed, Lighed, Broderskab«, som et vist, nydannet Parti – desværre i daarlig Hensigt – har bemægtiget sig, det er i faa Ord Kristi hele Samfundslære, som vi alle vilde gøre vel i dybt at indriste i vore Hjerter«.

Pontoppidans kilde til dette stykke må søges i »Liberalismens Gjenmæle til Biskop Martensens sociale Ethik« (Politiske Breve, Nr. 14–18), 1878.

I sin underfundige kritik af Martensens afhandling om »Selskabelighed« minder Monrad om, at Kristus befalede, at man skal sætte sig nederst og lade fare alle stolte og hovmodige tanker om egen fortræffelighed. Han minder om, at Kristus befalede, at man til gæstebud skal indbyde fattige, krøblinge, halte og blinde og føle sig glad i deres selskab, som man føler sig glad mellem venner og brødre. »Her har du den sande ethiske Socialisme, der grunder sig paa et klart Udsagn af Kristus, og som er høit ophøiet over Socialisternes umodne Forslag, udgaaede fra Ukyndighed i Politik og Statsoekonomi«. ³⁵

Det er et stærkt udtryk, Pontoppidan længere henne bruger, at biskoppen »under Fløjelsornatet og Diplomatrakken endnu bar sin Ungdoms røde Garibaldiskjorte lige ubleget«. Monrad var slet ikke så yderliggående, som man har villet gøre ham til. Han var særdeles kritisk overfor partiet venstre. Han ønskede i virkeligheden at se de store bønder og godsejerne som bondestandens politiske ledere. Og han var aldeles afvisende overfor socialismen, som han kaldte »et Kjødets og Misundelsens Evangelium«. ³⁶ Men set med datidens øjne var Monrad, som Hørup sagde, den største liberale, vort land har kendt.

En uhyggelig drejning giver Pontoppidan samtalen, da han lader biskoppen sige, at man i det mindste bør gøre forsøget med at lade folkets masser komme frem. Da erklærer provsten, at han synes, der er eksperimenteret nok. »Vor ulykkelige Eksperimenteren med en tilfældig Folkestemning i 64 maatte vi dyrt nok betale«. Denne hentydning virker som et isnende vindstød. »Bispen, der ikke havde forandret Stilling, blegnede og skottede et Par Gange hen til Provsten med hurtige, usikre Blikke, som om han betænkte sig paa, hvorledes han

skulde besvare denne Uforskammethed. Saa trak han til sidst sin gammeltestamentlige Maske op for Ansigtet . . .«.

I denne situation spejler sig Monrads skæbne. Monrad stod efter 1864 for flertallets bevidsthed som Danmarks ulykkesfugl. Udtrykket »Eksperimenteren« brugtes i forbindelse med hans person. Uventet og pludseligt kunde angrebene forstyrre ellers lyse øjeblikke for ham. I en prædiken læser man følgende: »Stundom kan et Menneske, der bærer paa en stor Sorg, i enkelte Øjeblikke ligesom glemme, hvad der tynger ham, og hengive sig selv til Glæden. Og saa kan der være den, der ikke har Hjertelag nok til at unde ham disse flygtige, glade Øjeblik, men finder det rigtigt at bringe ham i Erindring den Sorg, hvorpaa han bærer. Da kan du pludselig se Solskinnet svinde bort fra hans Ansigt«. Da Monrad i sommeren 1874 var på en sjællandsk herregård og en aften sad ved aftencigaren hos en af de andre gæster og i tilbagelænet nyden priste den tilstand at være i besiddelse af »saadanne to smaa Værelser, lidt Tobak og intet i Verden have at tænke paa«, kunde den da 27-årige Erik Skram ikke dy sig for at indlede en generende personlig samtale med ham for at skaffe sig »et Indblik i Mandens Tankegang«, forarget over, at den, der havde stået i spidsen for landets styrelse, da det led sit bitre nederlag, kunne være så tilsyneladende velfornøjet med tilværelsen.³⁷

Bispen optræder i romanen som en slags »Deus ex machina«. Med »diplomatisk Kløgt« og ved en »farisæisk Manøvre« får han provst Tønnesen fjernet fra hans embede og gjort til seminarieforstander og får dermed banet vejen for den unge Emanuel Hansted. Som motivering for sin optræden angiver han dels, at »vi har i vore Dage Brug for alle Kirkens unge og friske Kræfter«, og dels, at han ønsker at imødekomme menighedernes berettigede ønsker. Således har han da vist sig som en af »Folkesagens Venner«, hvad yderligere understreges derved, at han selv kommer tilstede ved Emanuel Hansteds opsigtsvækkende bryllup med bondepigen Hansine og foretager vielsen.³⁸

Der er adskillige karakteristiske træk fra Monrads optræden som kirkelig administrator i dette. Monrad kunde nok lide at skære igennem for at løse problemerne i en kompliceret situation. En veldrejet taktisk manøvre gik han lige så lidt af vejen for som for en vis udfordrende og demonstrativ støtte af en i den almindelige mening forkærtret person eller opfattelse.

Dette betød dog aldrig, at han gav sig helt i en bestemt kirkelig

retnings vold. Han ønskede blot at give plads for de forskellige kirkelige retninger og at undgå at kvæle liv. Mindst af alt var han i den forstand en af »Folkesagens Venner«, at han sluttede sig til den grundtvigske bevægelse. Tværtimod var han netop særlig på vagt overfor denne bevægelses præster. Han undgik med flid ved præsteansættelserne at lade grundtvigske præster komme til at bo for tæt sammen, så de kunde øve »skadelig Indflydelse« på hinanden. Vel havde han arbejdet i folkelig retning ved at arbejde for indførelse af menighedsråd, men det var dog væsentlig sket for at gøre lægfolket mere aktivt interesseret i kirkens arbejde, og det var absolut ikke for at imødekomme grundtvigske ønsker, da grundtvigsk kirkepolitik var ham inderlig imod. —

Det er muligt, at Monrads »Garibaldiskjorte« var mindre rød, og at hans følelser for »Folkesagen« var mindre venskabelige end hos den af Pontoppidan skildrede »saavel i kirkelig som politisk Henseende sjælden frisindede Bisp«. Alligevel giver bispens besøg i provstegården i hele sit forløb et troværdigt billede fra Monrads visitatser. Og provstens skånselsløse udtalelser overfor ham er et præcist udtryk for den uvilje, som Monrad var genstand for blandt konservative og højkirkelige gejstlige, for hvem han stod som det personificerede udtryk for »Ligheds-Raptussen fra otteogfyrrer«, som den, der var skyldig i »den ulyksalige Eksperimenteren med en tilfældig Folkestemning i 64«, og endelig som den, der havde banet vej for de »ulykkesvangre Strømninger, der under Navn af demokratiske Friheds- og Lighedsbestræbelser er stegne op fra Folkedybet« og »har undergravet Kirkens Avtoritet og nedbrudt Folkets nedarvede Respekt for dets guddommeligt indsatte Lærere«.

Det kan næppe være rigtigt at tale om en »Karikaturtegning«. ³⁹ Tværtimod. Det synes rammende, når det er sagt, at Henrik Pontoppidan her — måske den eneste gang — har »følt sig forpligtet til Portrætlighed mellem en virkelig Person og en Figur i sin Digtning... At lægge noget som helst til eller tage noget som helst fra lod sig daarligt gøre her, hvor det drejede sig om et Helbillede af en af Samtidens nøjest iagttagne og flittigst drøftede Mænd«. ⁴⁰

Et Monrad-portræt i *Valdemar Rørdams* »Af et Barns Verden«, 1933, hviler på indtryk fra samme tid som Pontoppidans skildring. Rørdams fader, Hans Kr. Rørdam, var præst i Holeby på Lolland

1880–84. Da var Valdemar Rørdam 7–11 år. Fra denne tid mindes han, at Monrad, som ellers

... dukked op og umeldt skræmte
Lærer og Præst, som udgød Ordets Gave
af tomme Hjerter ... ,

kom i hans eget hjem

... som en faderlig Vejleder,
en prøvet Prøver af al indre Værd,
Hjælper af kæmpende Samvittigheder,
meldt eller umeldt, altid lige kær,

taknemmelig huskende al hjælpsomhed, han mødte, som da præsten syede hans slidte buksekanter for ham, medens han så til, »selv uberørt af en saa jordisk Jammer«.

Gensidig forståelse og hjælpsomhed har altså præget forholdet mellem Hans Kr. Rørdam og Monrad. Monrad beretter da også i sin visitatsindberetning fra 10. juni 1884, at han har hørt en »fortrinlig Prædiken« af Rørdam, og at Rørdams hele virksomhed i og udenfor kirken lader intet tilbage at ønske.

Valdemar Rørdam skildrer sit første møde med Monrad således:

... Drengen staar
paa Lolland i en Landsby-Præstegaard
alene med en Mand, han ikke kender:
en lille skægløs, fin, let fyldig Mand
af myndig Rejsning. De nervøse Hænder
spiller med Fingrene paa Bordets Rand.
»Kom her, min Dreng! Hvad hedder du?« Man svarer.
En Straalekraft i Blikket aabenbarer,
stigende langsomt fra dets dybe Bund
længe før Smilet om den smalle Mund,
at her er Barnevenligheden ægte:
Den Mand kan li' smaa raske og kloge Knægte!
Men just som Drengen drages ind og stirrer
i dette stærke Blik – slet ikke truende,
kun synsk forstaaende, klart gennemskuende
med kærlig Visdom – ser han Dybet dirre,
som naar en Sten er kastet i en Brønd.
Og Gæsten standser i et »Ja, min Søn –«
Den indre Dirren breder sig til Randen
af Øjenlaagene, til alle Trækkene.
Det er, som om al Magt gik ud af Manden.

Underligt Medynk-, ja, og Uro-vækkende
 bortsitrer Klogskab, Kraft og Karakter,
 og levner kun et stakkels opløst Ler.
 Opløst af hvad? Et Ord maaske, en Handling,
 som efterlod en syg Samvittighed?
 Ialtfald, en uhyggelig Forvandling . . .
 Saa rejser Manden sig, gaar op og ned
 og lisom ryster af sig Skam og Skræk.
 Streng Klogskabs Maske dækker Blik og Træk.
 Men Synet staar, som var det seet igaar;
 Fars kære *Biskop Monrad*, der i Drengen
 saac – Ja, hvad saae han? Fædrelandets Vaar?
 spildt og forraadt ved Brist i Sammenhængen
 imellem Ord og Handling just hos den,
 hvem Ordets Aand gav Magten over Mænd?

De sidste linier sigter til begivenhederne i 1864. Kort før rømningen af Dannevirke besøgte kongen og Monrad stillingen. Monrad lovede hærledelsen, at regeringen vilde være trofast og ikke regne den til last, om lykken var os imod. Natten mellem den 5. og 6. februar rømmedes Dannevirke. General de Meza havde ikke underrettet krigsministeren derom forud.

Da Monrad den 7. februar om morgenen kom til København, mødte der ham en yderst ophidset stemning. Befolkningen mente, at kongen og Monrad stod bag beslutningen om rømningen. Krigsminister Lundbye forlangte de Meza kaldt tilbage til en undersøgelse, idet han i modsat fald vilde demissionere. Monrad var klar over, at hvis man lod krigsministeren gå, vilde folkestemningen udlægge det som et bevis på, at de Meza havde handlet efter højere ordre. Det kunde blive skæbnesvangert for den nye konge, der ikke nød befolkningens tillid. Han bøjede sig for krigsministerens krav. Han billigede i et møde i rigsdagen samme dag krigsministerens standpunkt under henvisning til, at overkommandoen havde holdt ministeren udenfor beslutningen om rømningen.

Samme aften var der gadeoptøjer uden for Monrads bolig. Der blev råbt landsforræder op mod hans vinduer.

De Meza blev kaldt til København. Efter undersøgelsen modtog han sin afsked. Monrad støttede denne afgørelse i statsrådet.

Rørdams billede af Monrad i 1864 tegner sig således:

Mægtig Minister var han, kristen Mand,
 den Monrad, der saa ynkeligt holdt Stand
 mod Stenkast ind og Raab fra Folkerøret,
 den Nat han gik og gik, blev ved at gaa
 indestængt ensom, Hænderne for Øret,
 og lod Samvittigheden banke paa
 forgæves. Næste Dag i Rigsdagssalen
 sveg han de Meza, sveg sit eget Ord,
 sin egen Aand; henslængte Gencralen
 og Hæren paa sit Ansvars Offerbord.
 Saa var han dækket imod Folkets Vrede.
 Og mod de Saar, som dette Troskabsbrud
 sved inderst i ham selv, stod Hjælpen rede:
 En aaben Syndsbekendelse for Gud –
 Gud, som i grænseløs Barmhertighed
 oprejser den, hvem Fristeren slog ned.
 Saaledes knust, og dog med løftet Pande,
 gik han i Landsflugt, af sit Retsind dømt,
 frelst af Guds Naade; begge Dele sande,
 og ingen Sandhed taget helt paa Skrømt.

Så drog han ud for at grave og plante i »den rigt vulkanske Jord, som ligner hans«. Det, han har plantet, gror. Vendt hjem over verdenshavet, »hvis Afgrundsbrus han kendte i sig selv«, står han en dag, »dirrende af sit Indres Orgel-Skælv« hos præsten Gunni Busck i Brøndbyvester og beder om lov til at låne kirkerum.

Nu, da han flygtet over Fjeld og Hav
 har hørt Guds Røst, imens hans egen tav;
 nu, da han, knuget af sin Synd i Knæ,
 blev rensat oprejst under Korsets Træ:
 Nu tør han atter tale, ydmygt stærk,
 ikke om sit, men om sin Frelzers Værk.

Grundlaget for denne skildring findes i en artikel af Vald. Rørdam fra 1904.⁴¹ »Men den Aften, da Københavnerne i Vrede og Fortvivlelse strømmede sammen udenfor hans Hus og slog Ruderne ind ud til Gaden, gemte Monrad sig i Stuen ved den anden Side, gik op og ned ad Gulvet og rundt om det runde Bord uafsladelig. Og mens Mængden udenfor hylede og hujede, sagde Peter Rørdam fra Lyngby, som var hos ham: »Jeg ved ikke, Monrad, om *Du* kender Hyrden, som satte sit Liv til for Faarene, men *jeg* kender Lejesvendene.«⁴² I samme artikel fordømmes også Monrads stilling i det afgørende

statsråd, da han lod kongen træffe afgørelsen om at afbryde London-konferencen. »Sandelig, Ny Zeeland var ikke for langt at gaa af Vejen for en saadan Minister, en saadan Konsejlspræsident«. Og med en ejendommelig interesse for Monrads påklædning dvæler Rørdam videre ved den begivenhed, at hans fader, der var personel kapellan hos Gunni Busck i Brøndbyerne, reparererede den hjemvendtes bukser. »Nu, der kom nye Buxer, og der kom Bispedømme, og som Bisp var han duelig nok. Kapellanen kom siden over i dette Stift som Sognepræst, og hans Søn husker ikke blot Bispens traskende Gang, og hans myndige, kloge Ansigt, men ogsaa fra Visitatserne de meget spisende Præsters Angst for hans overlegne Vid og skærende Spydighed. Maaske faldt hans Ord om Svig og Fordømmelse desto skarpere, fordi han hemmeligt skar sig selv med dem. Hvem ved. —«

Rørdams skildring af Monrad hviler ikke på intuition, men på fantasi.

Det fremstilles, som om Monrad, under indtryk af demonstrationerne, for at redde sig selv svigtede de Meza den næste dag i rigsdagen. Det er alene af kronologiske grunde urigtigt. Monrad bøjede sig for krigsministerens krav om at hjemkalde de Meza den 7. febr. Det var først derefter, at demonstrationerne fandt sted. Iøvrigt er der ingen, der kan bevise, at Monrad kun tænkte på at redde sig selv, da de Meza havde gjort en i forvejen kompliceret situation yderligere kompliceret ved at handle udenom krigsministeren, og regeringens og kongens og landets skæbne stod på spil.

Monrads rejse til Ny Zealand er skildret som en bodsfærd, som der ikke er det fjerneste grundlag for i kilderne. Der var ikke bodsstemning over Monrad, da han rejste. Han var bitter over folkets holdning og over de angreb, der regnede ned over hans person. »Som et stort, saaret Dyr skjuler Monrad sig i Junglen« (Axel Garde). Der er heller ikke nogetsomhelst vidnesbyrd om, at Monrad under sin landflygtighed har følt sig knust af sin synd og oplevet oprejsningen på en ny måde. Hans kristelige forkyndelse er så nogenlunde den samme før og efter rejsen.

Der er ingen psykologi i Vald. Rørdams skildring. Men digtet kan stå som et vidnesbyrd om det mærkelige indtryk, som et barn har modtaget af ham: af hans stærke blik, som nogle fandt uhyggeligt, næsten dæmonisk, medens andre sammenlignede det med Kristus-barnets blik på Rafaels sixtinske Madonna, af hans glæde ved små, raske, kloge knægte, som der berettes om også fra hans visitatser, men

særlig af hans indre splittethed, som skarpsynede mennesker sporede bag hans ydre kåde form.

Den lære får vel lov at blive stående, som Rørdam uddrager af sit møde med Monrad:

at det Tvesind, hvoraf Hjertet lider,
– hvis Hjertet lider – under Viljens Tugt
kan baade blomstre smukt og bære smukt,

blot at dette tvesind var af en betydelig mere kompliceret karakter, end Vald. Rørdam har tænkt sig eller formået at skildre.

Monrad døde 1887. Chr. Richardt skrev et digt til begravelsen og talte ved begravelsen.

Chr. Richardt kendte Monrad godt i hans senere år. Da Monrad i tiden lige efter nederlaget 1864 oversatte Esajas, Job og Salmerne, hjalp Richardt ham med den sproglige udformning. En brevveksling fra tiden efter 1870 vidner om deres fortsatte venskab.

Chr. Richardt skildrer i digtet Monrad som en mand, der havde stærk strid »i sig selv – og med sin Tid«, og som »med Smerte« søgte »Fred for Land og Fred for Hjerte«.

Denne karakteristik er i al sin jævnhed rammende. Under mange brydninger søgte Monrad at hjælpe landet til en rolig og harmonisk udvikling. Det tragiske er, at i hans udenrigspolitik strandede hans bestræbelser på katastrofen i 1864, og i det indenrigspolitiske strandede hans forsoningsbestræbelser tilsyneladende på provisorietidens uforsonlige partimodsætninger.

I sit eget sind søgte Monrad også under stærke brydninger at finde fred for sit disharmoniske sind i en religiøsitet af stærkt indadvendt karakter. Livslede og bitterhed over lidte krænkelse var, hvad han kæmpede hårdest mod. Skriftet »Fra Bønnens Verden« vidner om, hvorledes han endnu langt op i sin høje alder søgte gennem »Sindets Bearbejdelse« at trænge ind i en verden, hvor sindet kan vugges »stille og sagte, som et Barn vugges af sin Moder«.

Chr. Richardt bruger det udtryk, at få har haft »saa dyb en Sjælegrund«. Udtrykket må sikkert fortolkes ud fra Richardts egen tale ved begravelsen. Der hedder det: »Det hvoraf Menneskets Vilje spirer frem, ligner tidt mere et Løg end en Planterod, har som Løget Blad ved Blad, flere jævnsides Motiver, der først i Forening frembringe Beslutningen og Valget«. Således sammensat var Monrad. Han skrev

engang selv: »Det er i Regelen kun ved den skarpeste Selvprøvelse, at man opdager den forunderlige Sammenslyngning af Tanker, som hyppig ligger foran en vigtig Beslutning.« Eller han skrev andetsteds: »Den Tilbøjelighed, som vi alle have til at forudsætte om vore Medmennesker, at de er i Overensstemmelse med sig selv, og at der ej findes hos dem nogen Modsigelse, . . . denne Tilbøjelighed havde vi ondt ved at slippe trods al den Modsigelse, vor egen Sjæl rummer«. ⁴³

Her findes sikkert forklaringen på, at ingen af de omtalte Monrad-billeder synes at give Monrad helt, som han var. Sandsynligvis vil det aldrig lykkes hverken digtere eller historikere at give et helt sandt portræt af Monrad. Man får blive stående ved Povl Engelstofts ord om Monrad: »Han var saa sammensat, at det ikke vil være muligt at finde en nogenlunde gyldig Generalnævner for hans Evner og Personlighed«. ⁴⁴

NOTER

1. Der er i denne forbindelse ingen grund til at beskæftige sig med teologen Bregning i *Goldschmidts* »Hjemløs«.

Bregning repræsenterer i bogens diskussioner det teologiske syn på religion og moral. I romanen i dens helhed hører han hjemme blandt mændene af »Partiet«, om hvem det hedder med et udtryk, som Goldschmidt andetsteds (Nord og Syd, 1856, 3. s. 30) har anvendt om de nationalliberale, at »Ingen satte sin hele Personlighed ind«. Bregning begærer intet andet end at være og blive en simpel landsbypræst. Da man i nærværelse af Emilie, som han nærer kærlighed til, spør ham en bispehuc, beholder han ikke pynten »fejgt og forfængelig, som Mange vilde gjort«, men erklærer blot, at han bliver ikke andet end Landsbypræst. Siden møder man ham som Emilies ægtemand, »der i Stedet for at hæve hende højt og virkeliggjøre hendes Drømme var og blev en simpel Landsbypræst og med en Hang, der forekom hende som Indolens, kun sjelden attraaede Andet«.

Goldschmidt kan ikke ved denne skikkelse have haft Monrad i tankerne. Hans opfattelse af Monrad var en ganske anden. I 1848 bebrejdede han ham, at han vilde være fører uden at meddele folket sin plan og uden at lade det dømme og vælge (Nord og Syd, 1848, 2. s. 63). I 1856 karakteriserede han Monrad som »en Typus paa den nærværende Tids honnette Ambition, en stor Virtuos i at bevare Skinnet, i at kjæmpe for det Almene saaledes, at hans egne personlige Interesser trives vel« (Nord og Syd, 1856, 3. s. 88).

Dette billede af Monrad er ganske uforeneligt med Bregnings ret farveløse skikkelse, der er blottet for al ærgerrighed. Forholdet er, som det meget præcist er udtrykt af Hans Kyrre: »Kandidat Bregning er ikke Monrad; han er ikke portrætteret i »Hjemløs«. Goldschmidt har foretrukket en rent »historisk« Skildring: »Et politisk Livsbillede«.« (Hans Kyrre: M. Goldschmidt, II, 1919, s. 213.)

2. Aarestrup til urtekræmmer Chr. Petersen, ^{16/10} 1842, Ny kgl. Saml. 3538, 4°. – 3. Ny kgl. Saml. 3538, 4°. – 4. Brev fra Monrad til hans hustru, dateret: Hamborg, 4. Novbr. 1842. Monrads privatark. tillæg. Rigsark. – 5. Citeret efter H. C. A. Lund: Studenterforeningens Historie, II, 1898, s. 87. – 6. Birkedal: Personlige Oplevelser, I, 1890, s. 126. – Fond. ad usus publ. J. nr. 2003/9. – 7. Maanedsskr. f. Litt. 18. bd. 1837, s. 90. – Tidsskr. f. Litt. og Kritik, IV, 1840,

s. 32. – 8. Frederik Barfod: Et Livs Erindringer, 1938, s. 168. – 9. December 1846. Se: Danske Magazin, 7. rk., III, 1940, s. 3. – 10. Flyvende politiske Blade, Nr. 1. 1839, s. 19. Nr. 2. 1840, s. 62. – D. G. Monrads Deltagelse i Begivenhederne 1864, 1914, s. 36. – 11. Københavnsposten 5. og 13. august, nr. 184 og 191, 1835. – Breve fra og til Chr. Winther, 1880, s. 172. – 12. Rigsraadstid. Overordentl. Saml. 1864. Flkt. ^{24/8}, sp. 1389 f. – Af Orla Lehmanns Papirer, 1903, s. 232. – Vilh. Birkedal: Personlige Oplevelser, I, 1890, s. 126. – 13. Festskrift til Jens Nørregaard, 1947, s. 227. – 14. D. G. Monrads Deltagelse i Begivenhederne 1864, 1914, s. 141. 8 ff. – Rigsraadets 2. overordentl. Saml. 1864/65, Flkt. ^{9/11}, sp. 61 f. – 15. Th. Graae: D. G. Monrad, 1887, s. 34. – 16. Vilh. Birkedal: Personlige Oplevelser, I, 1890, s. 126. – Af Orla Lehmanns Papirer, 1903, s. 233. – Kriegers Dagbøger, III, s. 288. – J. L. Heiberg og A. F. Krieger, II, 1915, s. 17. – Brev t. Baroness Stampe ^{28/7} 1865. Ny kgl. Saml. 1732 fol. – 17. Tilskueren 1904, s. 959 f. – 18. Harry Jacobsen: Herman Bang, Resignationens Digter, 1957, s. 188. – 19. Sønderjyds Maanedsskrift, 1947, s. 72 ff. – 20. Carl S. Petersen og Vilh. Andersen: Illustreret dansk Litteraturhistorie, IV, 1925, s. 426. – 21. Herman Bang: Fra de unge Aar, 1956, s. 143. – 22. Der er intet overraskende i, at Bang lader en biskop optræde som hjemmehørende på egnen. Den daværende biskop over Als og Ærø, Jørgen Hansen, havde sin bolig i Guderup, der lå en lille mils vej fra Bangs barndomshjem. – 23. V. Hørup i Skrift og Tale, II, 1903, s. 148. – 24. Frederik Graae: Falster Minder, 1928, s. 54. – 25. Berlingske Tidende ^{7/12} 1870. – 26. Tilskueren 1905, s. 965. – Fr. Graae: Falster Minder, 1928, s. 47. – 27. Fr. Graae: Falster Minder, 1928, s. 46. – Brev til Viggo Monrad ^{21/6} 1880, Monrads privatark. Rigsark. – 28. Morgenbladet ^{17/2} 1884. – 29. Vilh. Andersen: Henrik Pontoppidan, 1917, s. 50. – 30. Knut Ahnlund: Henrik Pontoppidan, 1956, s. 416. – 31. D. G. Monrads Deltagelse i Begivenhederne 1864, 1914, s. 57 ff. – Fr. Barfod: Et Livs Erindringer, 1938, s. 166. – Tilskueren, 1904, s. 378. – 32. Kirkehist. Saml. 6, III, 1940, s. 355. – Rigsdagstid. 1882/83, Flkt. ^{2/10} 1882, sp. 13. – Tilskueren 1905, s. 552. – Middelfart Avis ^{17/5} 1882. – 33. Brev til Ada Frederiksen ^{9/7} 1884. Monrads privatark. Rigsark. – 34. Politiske Breve, Nr. 9–13, 1877, s. 15, 43 ff., 52 ff. – 35. Politiske Breve, Nr. 14–18, 1878, s. 40. – 36. Politiske Breve, Nr. 9–13, 1877, s. 44, 53. – Nr. 14–18, 1878, s. 70. – 37. Prædikener, 1871, s. 38. – Sønderj. Aarb. 1925, s. 3. – 38. Det hedder, at bispens brudetale egentlig mest lignede en almindelig bordtale. »Bispen hørte til de moderne gejstlige Prædikanter, der benyttede en let Konversationstone og udtalte Ord som »Kristus« og »den hellige Aand« ganske med samme Ligeftremhed som den, hvormed man omtaler en god Omgangsven«. Det svarer ikke til Fr. Graaes karakteristik af Monrad som prædikant: at han kunde »hæve sig til en svulmende Patos, der kunde virke imponerende, men samtidig lovlig meget mindede om den »überschwengliche« Svulst, der kendetegnede tysk Skuespilkunst før Josef Kainz, og som, naar Bevægelsen greb ham og han blev graadkvalt, overskred Skønhedens Grænser«. (Falster-Minder, s. 47). – 39. L. Bergmann i Kirkehist. Saml. 6, V, 1945, s. 79. – 40. Paul Læssøe-Müller i Berl. Aftenavis ^{12/1} 1952. – 41. Vort Land ^{7/2} 1904. – 42. Grundlaget for denne skildring findes i H. F. Rørdam: Peter Rørdam, III, 1895, s. 184. – 43. Den første Kamp om den apostolske Troesbekjendelses Oprindelse, 1875, s. 20. – Et Bidrag til den apostolske Troesbekjendelses Historie, 1886, s. 40. – 44. Dansk biografisk Leksikon, XVI, 1939, s. 112. – 45. (korrekturnote). De i note 2 og 3 omtalte breve er nu udgivet af Morten Borup i Emil Aarestrups Breve til Christian Petersen, 1957, s. 95 f. og 107 f.; det sidste af brevene er p. g. a. digtets datering til 1843 anbragt som det sidste af brevene fra dette år.

Dobbelttydninger og »tilpasningsnavne«

Af C. WASSMANN

I. Hrolf Krake og Vögg.

A. Stigetræet.

Den berømteste beretning om en navnegivning på dansk grund er fortællingen om, hvorledes Hrolf Krake fik sit tilnavn. Hos Saxo finder vi den i dens kendteste form:

Dér berettes om Viggo, der efter at være stedet for kongen kigger og kigger uden at sige noget for så endelig på kongens spørgsmål om, hvad han forundredes over, at udbryde: »At han forundredes over, hvad det var for en »Krage«, han stededes for, idet han herved hentydede til kongens *høje vækst*«. (Olriks oversættelse).

Saxo nævner, at der var tale om en spøg, at »Krage« på dansk betød en stamme med stynede grene, »hvorpå man kan stige *opad*, idet man søger fodfæste på de afkortede sideskud, ligesom på en trappe-(stige)'s trin, og lidt efter lidt kravler til vejrs, indtil man er nået så højt, som man ønsker«. Ved opslagning i »Danmarks gamle Personnavne« konstateres det, at den i sin tid herskende anskuelse, at kongens navn havde forbindelse med fuglenavnet en krage, nu helt er forsvundet. Derimod fastholdes forklaringen fra Olrik (Heltedigtning I, s. 184), at krake kan betyde noget nedsættende, »en lille kraftløs skikkelse, en vantrevning«, og der henvises til Hrólf's saga Kraka, s. 84, hvor Vögg kalder sin herre for en lille »Kraki«. Den islandske saga synes ikke at være overvældende begejstret for heltekongens ydre!

Der kan derfor konstateres en ligefrem modsætning mellem de to beretninger; det ene sted er kongen høj, det andet sted lille. Hos Saxo er Viggo ret imponeret og rosende, hos sagaforfatteren skuffet og en smule spottende. Man begriber ikke, at hans kritik blev godt optaget, endsige belønnet.

Kraki kan imidlertid iflg. dr. N. Cl. Lukmans disputats om Hunnerkongerne (Skjoldunge und Skilfinge 1943) være en herskertitel, som står i forbindelse med chacan og muligvis er fremkommet i hunnertiden, hvor man møder et lignende sagn om Wacho og Rodolphus chaganus. I 839 omtaler desuden svenske udsendinge deres chaganus, og der er mulighed for, at dette på nordisk grund svarer til »Hagen«. Saxo erklærer jo, at der var tale om en spøg, og spilles der – ham uafvidende

– på en lydlig lighed med en gammel herskertitel, kommer der nogenlunde god overensstemmelse i stand mellem de to beretninger. Blot forekommer Vöggs ytring én at være lovlig uærbødig, og sagaens »lille« skurrer også fælt i ørerne, selvom man nu fatter, at der også kan være smiger i hans udtalelse! For vor store middelalderskribent har »kraki« nok kun været en hentydning til kongens lange og høje (smækre) skikkelse og en ganske fiks bemærkning til en regerende fyrste, ved hvis hjælp man stiger til vejs i samfundet, »så højt som man ønsker«. På den måde kan selv en *konge* finde sig i at blive kaldt et stigetræ (krage).

B. Tålmod.

I den danske oversættelse af Dæmesaga (63 Fabel udg. fra 1665) hedder det om Hrolf: »den beste iblandt alle Konger / aff Rundhed / Styrcke / og Ydmyghed«. Foruden gavmildheden (rundheden) prises altså hans tapperhed (lat. fortitudo) og tilmed hans ydmyghed. (I den latinske gengivelse står »humilitatem celeberrimus«, i noten »humanitatem«! Det er typisk nok, at oversætteren fra 17. årh. har erstattet den kristne dyd »humilitas« med det af *hans* samtid langt mere agtede »humanitas«. Han er klar over, at der er tale om en *god* egenskab hos kongen). Det er den sidstnævnte egenskab, som særlig må fremhæves som en mærkelig foreteelse hos en hersker, men så karakteristisk, at den vakte anerkendelse selv hos den kristne vikingekonge Oluf den Hellige! Der var ingen, han hellere ville ligne. Hrolf var, skønt hedning, meget nær ved at besidde en af de kristne hoveddyder *humilitas*. Det lille sagnstykke indledes netop med dette. Hrolf Krake er »agiætastur allra Konga / ad Millde / frækleik og lytelæte«. Der er derfor tale om egenskaben litletæ (beskedenhed). Efter den optakt er det umuligt, at Vögg skulle anse kongen for en »vantrevning«, således som Olrik mener. (Tilnavnet Kraki Olrik I, s. 184–187). I Hrólfssaga siger Vögg ganske vist, at kongen er »tyndladen« og en krake af udseende; men de islandske skribenter har dog kun »ung af alder og slank af vækst« (Olrik I, s. 185). Edda 81 har det bekendte udbrud: »nu sitr hér i hásæti kraki einn litill«. Her ligger det pudsige moment. Kongen har virkelig været høj og slank og lignet et stigetræ; udtalelsen, som tilsyneladende kun gælder det ydre og kongens ungdom, går også på det indre ved henvisning til fyrstens særprægede karakter, hans lytelæte (litletæ) eller tålmod. Saxo har ved sin forklarende tilføjelse ganske ændret pointen i den oprindelige vittighed. Den loyale og fyrstetro

forfatter havde ingensomhelst brug for Hrolfs »humilitas«, der stemte så slet med hans begreber om kongelig myndighed! Til gengæld fik Viggo en guldring og siden endnu een, da han sørgede for at lade den usmykkede venstre arm »skamme sig« over sin nøgenhed. Dette har Islænderne ikke noget om; hos dem var Vögg meget glad for sin *ene* ring; fortællingen hos Saxo med de to guldringe er sikkert lånt fra beretningen om Gave-Ræv. Men ved at betone gavmildheden så stærkt har han nået at skabe et for alle tider uforgængeligt billede af en rask og djærv hofmand og en nådig fyrste. Tålmodigheden er derimod næsten forsvundet og omtales kun i den lille scene i Adils hal, og så er kongens yndlingsdyd endda nærmest fortolket som udholdenhed, bl. a. til at udholde hede!

C. Den unge fyrste.

Vi er ikke helt færdige endnu efter konstateringen af kongens længde (kraki) og egenskaben tålmod (litilæte). Den berømte guldkending »Kraka barr« viser, at man må have sat navnet i forbindelse med grantræet. Når eddaudgaven af 1665 derfor oversætter »Kraka Nokur Lytell« med *exiguus pusio*, tænkes der ikke blot på kongens ungdom, selvom der i noterne står *adolescentulus*. Man har vist lov til at gætte på, at det virkelig sættes i forbindelse med begrebet et træ, idet Hrolf iflg. sin uægte byrd kan betragtes som sideskud på en gammel, ædel stamme. Vögg ser da et lille ungt og ubetydeligt sideskud rage ud fra det store højsæde! Men der kan vist udledes mere endnu. *Adolescentulus* betegner alderen 13–20, medens *pusio* angiver et rent barn. På græsk gengives *pusio* med *paidarion* iflg. et gammelt græsk lexikon; *exiguus pusio* er da noget endnu mindre og må slet og ret have betydningen: et svøbelsesbarn, et lille nor! Udlægningen svøbelsesbarn bliver endnu mere sandsynlig, når man tager i betragtning, at selve »fadde-rens« navn kan opfattes som *vuggebarnet*! Hos Islænderne kaldes Vögg for Vöggr, et ord som må stå verbet *vagga* meget nær. Vigfusson mener, at vöggr fra først af har betydet et vuggebarn; man kan nemlig på Island finde den ordsprogsagtige vending: »litlu verðr vöggr feginn« (der skal kun lidt til at fornøje børn). Fra 9. årh. kendes en Þórðr vögguðr (Olrik I, 142). Men derved er det tillige klart, at også kongen har kendt dobbeltydningernes ædle kunst og i mindeværdige ord har sagt sit »tak i lige måde«, da han ser Vöggs barnlige fryd over guldringen. Der er både smeld og snert i slutningsreplikken, når kongen i

Dæmesaga slutter med det veloverlagte ordsprog: Litlu werdur Wöggur Feigenn«. (Udg. 1665). Også Vögg må betegnes som en barnlig sjæl, nok så barnlig som kongen.

D. »Kraki og Vögg«.

Til slut et sidste forsøg på at aflokke fortællingen en af dens mange spidsfindigheder og en historisk placering af sagnet.

På latin gengives Vögg med Wacho i den udenlandske beretning; det må vel svare til det oldnordiske vakr = hest. Er vakr det samme som vallak (eqvus castratus) er der snarest draget en sammenligning mellem det kappede stige træ og den kastrerede hest. Vögg er dog måske at opfatte som »den i sin gang vuggende«, ɔ: den, der går ligesom et spædbarn eller en stolprende hest; men kraki kan også betyde en stolpe på Islandsk og passer på svøbelsesbarnet, som er hæmmet på hænder og fødder (altså: svøbelsesbarnet, »den lille stolpe« sat i modsætning til »den stolprende«). Vigfusson angiver i sit lexikon, at »vakr is used of an ambling palfrey, a horse which moves the legs on each side together«. Hestenavnet må siges at være sikret. Så må Saxos Viggo komme af oldnordisk vigr, der også betyder en hest. (»Viggo« er i Danmarks gamle Personnavne opfattet som sidestykke til ældre d. og sv. Vigge, imidlertid kan der peges på Saxos særegne »latiniseringsmetode« ang. navne jvf. D. St. 1929, s. 72. Et mytologisk mandsnavn Vigr kendes også fra Vestnordisk).

Dr. Lukman antager nu ligefrem i sin bekendte disputats, at Rodolphus chaganus og Hrolf er identiske personer. Heri får han støtte af professor L. L. Hammerich, som på 11. nordiske folkelivs- og folke-mindeforskers møde i Odense 1952 udtalte: »Jeg indrømmer, at jeg tror, det er rigtigt, at Beowulfdigtningens navn på den danske kongeborg Heorot er identisk med navnet på hunnerborgen Herta ved Donau, at Rolf Krake er Rodolphus chaganus, at Vögg er Wacho og hele komplekset af sagn om Lejre . . . som kerne har Herulerberetningen om deres heruliske herlighedstid«. – Den overalt optrædende tendens til dobbelttydigheder får en dog snarere til at antage, at der er tale om to omtrent samtidige herskerpersonligheder, begge fra o. 500 (Herulerkongen dør lidt før, i 490'erne). Identiske er de næppe: dertil er deres skæbne for forskellig, ligesom også Rodolphus' død er en helt anden end den, der bliver den nordiske heltekonge til del. Sagntraditionen har vel overført sagnet på den langt mere bekendte Hrolf Krake, og

den virkelige begivenhed har da haft sin historiske skueplads i Donau-egnene. At Viggo/Vögg skulle have haft kendskab til begivenheden og derefter forsøgt sin lykke er ikke tænkeligt. Derimod godtgør den forbindelse, der har været mellem Herulerne og Norden, at sagnet absolut må siges at vedrøre den nordiske historie. Dr. Lukman har sikkert ret i, at udvandrede Heruler har bragt den hertil, omend han kun regner med een fyrste med navnet »Rolf«. — Efter alt dette er det vist muligt at gøre sig forklarligt, hvorfor kong Hrolf blev så begejstret for navnet. Den tilsyneladende så ringeagtende betegnelse »kraki einn litill« er i virkeligheden meget velturneret; der ligger noget næsten kærtegnende i litill, som antyder, at Hrolf er et *gudebarn*! (Jvf. kongebetegnelser som »Barn«, »Skotkonung« og »Lam« og sagnet om Hrolfs forfader *Skjold*.). Stigetræet var altså udgangspunktet for vitsen med alle de hentydninger og »bitydninger«, som nu kan lægges deri. »Gudeynglingen« er blot så fint antydet, at det har undsluppet forskernes granskningsforsøg gennem århundreder; men det har straks kunnet fattes af kongen og hans omgivelser. At kæmperne har skogret af grin, er vist et faktum!

I raffineret indviklethed er spøgen næsten enestående, men stemmer (som det vil ses af det flg.) ganske udmærket med oldtidens tankegang.

II. Hjarvard og Bjarke.

Bjarkemål har nogle meget berømte linier, som altid har fyldt både lærde og ulærde med æstetisk begejstring. Henimod slutningen af digtet erklærer Bjarke: »Si *potero* horrendum Friggæ spectare maritum, quantumque sit tectus et altum flectat equum, Letra nequaquam sospes *abibit*; fas est belligerum prosternere divum«. Ifl. Olrik: »*Fik* jeg nu at skue Frigges husbonde skjoldets raske svinger og Sleipners rytter, så ej med livet slap han fra Lejre, hævn over *kampas* kræved da Bjarke«. (Danm. Heltedigtn. I, s. 58).

1) Det er mærkeligt, at der står *indikativ* og ikke *konjunktiv*, så oversættelsen i *datid* er næppe rigtig, der er ikke antydning af *irrealis* i sætningen, der tværtimod giver udtryk for *størst* mulig vished. Jvf. Hauberg § 265: »Staar Hovedsætningens Verbum i Futurum, og meddeler Bisætningen en Handling, der er samtidig med Hovedsætningens, sættes også Bisætningens Verbum i Futur. Dansk har Nutid«. Eks. *Faciam, ut potero* (jeg skal gøre det, så godt jeg kan).

2) Umiddelbart forud er Odin blevet betegnet som *armipotens*, uno

semper contentus ocello. Ocellus kan naturligvis være en poetisk brug for oculus (øje), men anvendes i alm. i betydningen øjesten, *yndling*. En af Madvigs elever betegnede som hans øjesten. – Det drejer sig derfor næppe om en ganske alm. betegnelse på den enøjede kampgud, dertil virker contentus (tilfreds) også for aparte. Nej, der tænkes på noget andet: på den Odin, som kårer valen og altid er tilfreds med een yndling (ikke eet øje!), nemlig den faldne helt, som han kalder hjem til Valhalla!

3) Det virker temmelig besynderligt at møde gedefaderen til hest på en slagmark, dækket af et skjold, og Olrik har derfor også sine betæneligheder ved denne forklaring. Hjalmar Falk vil dog i afhandlingen »Odinsheite« (Videnskapsselsk. Skrifter II 1924 No. 10) bestemt hævde, at der er tale om en ridende Odin i fuldt krigerudstyr, når han optræder som *gud*, skjoldet anser han for et trylleskjold bemalet med trylleformler jvf. 8. Biflindi, 71. Hjalmbæri, 139. Svolnir og 4. Atriðr med modsætningsnavnet Frátriðr no. 31. Der står dog kun, at »Odin« har et *hvidt* skjold (jvf. albo clypeo tectus) og rider på en høj hest, det kan ikke garantere os, at der er tale om Odin i hans guddomsvælde, – og så kaldes han tillige *divus* (og *ikke* deus).

4) Logisk betænkeligt er det i alt fald, at Bjarke netop *nu*, hvor han selv skal møde guden i Valhalla, raser imod ham i selve dødsøjeblikket. Desuden påkalder han ham jo ved *sejrstegnet* og ved at skue under Hruts albue jvf. 34. Gapprosnir, hvor »gapi« netop forklæres som et »magisk tegn som sikrer seir i kampen«.

5) Man må have undervurderet denne signing fra forskernes side, som Bjarke dog udtrykkelig foretager for at se »Frigges husbonde«. Bjarke har faktisk efter denne vished for, at det vil gå *Hjarvard* ilde, han er odinsviet og vil ikke slippe levende fra Lejre. Odin behøver ikke denne gang at *nøjes* med »unus ocellus«! Hvis Odin skulle trues med ihjelslagning, måtte man absolut vente en hypotetisk konjunktiv, så kunne der være mulighed for det i sig selv ret vovelige tankeeksperiment.

6) Valhalla vil få to gæster istf. een, og teknisk set er det Bjarke *selv*, som ved signingen fælder sin modstander. Det er kun ret og rimeligt, synes han, at en mand med odinsnavn (belliger) fælder en gudeætling (*divus*) jvf. »fas est belligerum prosternere divum«.

7) Han benytter sig altså af det ham i sin tid tillagte tilnavn (fra kampen med Agnar, Ingjalds søn) til at »hamle op« med sin mod-

stander. Herigennem er han blevet hans *ligemand*, og det er kun ret og rimeligt at rydde ham af vejen, ligeså rimeligt, som hvis han gjorde det i strid.

8) Strofen taler derfor om 2 Odin'er (slagmarkens sejrherre ȝ: Hjarvard, og Frigges husbonde ȝ: kampguden). Den førstnævnte Odin skal måske ses i forbindelse med Oðr, som er Frejas, ikke Frigges mand.

9) Bjarke har lige udtalt, at han er blevet såret af Sveticus hostis (ȝ: Hjarvard), hvorefter han udbryder: »At nunc, ille ubi *sit*, qui vulgo dicitur Othin armipotens« etc. Men »armipotens« begynder en ny verse-linie og kan udmærket adskilles fra »Othin«, man behøver blot at sætte et komma. Oversættelsen bliver da lidt anderledes end hos Olrik, der (side 57) gengiver stedet med: »Men hvor *er* Odin, gubben den enøjede? sig mig Hrut, snarlig: ser du ham ikke?«

Antagelig var det bedre at oversættelsen blev ændret til: »Men nu, hvor han *end* er (konj.), som *menigmand* kalder for Odin, sig mig så Hrut . . . den våbenmægtige . . . han der altid er tilfreds med kun een yndling . . . om du nogetsteds kan se *ham*?« Den dødsmærkede mand taler i abrupte sætninger, men forstås alligevel med det samme af hustruen, der øjeblikkelig lader ham se igennem sin albue, for at han derved skal kunne få bugt med sin fjende gennem det sejrrike tegn. *Derefter har han vished.*

10) Kun en kristelig-filologisk tankegang kan vist godkende den ellers så gribende fortolkning, hvorefter helten i dødsøjeblikket skulle rase mod sin egen gud. At det *efter* kristendommens indførelse har kunnet fortolkes således, det er en ganske anden sag og vedkommer ikke den oprindelige mening i digtet. Den lidet ærbødige ytring om at kryste »Odin«, ligesom katten kryster en mus (Olrik I 58, noten), må forstås om Hjarvard, hvor det passer glimrende på en tronraner (jvf. søkongenavnet Mýsingr og omtalen hos Olrik II s. 245 ff). Det er Hjarvard, tronraneren, der overøses med spot, og ikke kampguden, der skal hjælpe ham til hævn.

11) Strofen må da gengives således: »Hvis jeg får Frigges frygt-indgydende husbond at se, så vil han (ȝ: Hjarvard) ikke, hvor meget han end er beskyttet af sit hvide skjold og (hvorhen) han end vender sin høje hest, have nogen chance for at slippe *levende* fra Lejre!«

– Endnu engang i selve sin sidste stund har Bjarke vist sig som den tryllekyndige par excellence, ikke mindre frygtelig og farlig for sine

fjender, end da han kæmpede i bjørneskikkelse, men rigtignok også som en ivrig og oprigtig dyrker af den gud, han påkalder.

12) Sagen er naturligvis, at *både* Hjarvard og Bjarke er odinsskikkelser med forvandlingsevner. Bjarke formåede jo at ændre sig til en bjørn, og fra Hjarvards hær udgår der ifl. Hrólfs saga Kraka k. 51 en overnaturlig *galt*, samtidig med at Bjarke ikke længere kan øjne sin modstander »Herjans sonrinn enn fuli ok enn ótrúi«. Falk nævner i sine odinsheite nr. 66 (Herjan) »Herjans troløse søn«, men det er da mest naturligt at antage, at dette ikke skal tydes som *guden selv*! Det er kæmpens sorg, at han ikke kan se »Hjarvard« mellem alle de mægtige og fornemme mænd, som driver imod ham i kamptummelen, selv om han ikke tvivler om, at han sværmer imod ham. Når han ønsker at kryste tronraneren »sem annann versta ok *minsta* mýsling« er det ikke for stærke ord at bruge, når det drejer sig om en kamp mellem 2 odinsdyrkere, begge med odinsnavne. (Odin har også galtenavnet *þrór* (Falk nr. 146)). Skuld har måske nok udsendt galten, men denne er så *Frejas* elskede: Oðr, således at *han* er en odinsskikkelse, *hun* en Freja. (Jvf. »qui *vulgo* dicitur Othin«).

Med denne lille afhandling håber jeg, der må være fundet ligesom en ny »nøgle« til studiet af vore mange gådefulde kongenavne og samtidig en ledetråd i det lodbrogske navnevirvar.

Mindre bidrag

»SVEND I ROSENGÅRD« OG »EDWARD«

Fra professor Archer Taylor, Berkeley, der i 1931 udgav monografien: »Edward« and »Svend i Rosengård«, A study in the dissemination of a ballad, har redaktionen haft den glæde at modtage flg. lille studie, der her gengives i oversættelse fra engelsk og med et par supplerende oplysninger fra Stednavneudvalget. Udgiveren af den middelalderlige lægebog Kvinders Rosengård, cand. mag. Holger M. Nielsen, har venligt gennemlæst stykket, men ser ingen forbindelse mellem dets emne og ordets benyttelse i lægebogen (og dens tyske kilde). E. D.

I drøftelsen af denne berømte vise har man i ringe grad fæstet opmærksomheden på dens forskellige titler. De finske titler angiver klart dens emne: Werinen Pojka (Den blodige søn) og Velisurmaaja (Brodermordet); de kan have været brugt af folkesangere, eller H. R. von Schröter, resp. Elias Lönnrot, kan have præget dem. Ihvertfald er de ganske i de folkelige titlers stil. Den engelske titel, Edward, rejser vanskeligere problemer. Den findes kun i de to ældste trykte tekster, Percy's Reliques of Ancient English Poetry 1765 og Motherwells Minstrelsy 1827. Reliques' pålidelighed, når det gælder nøjagtig gengivelse af traditionens enkeltheder, er mere end tvivlsom, og Motherwell kan udmærket have benyttet titlen fra Reliques af praktiske grunde. Med én undtagelse ses det ikke, at navnet Edward har traditionel tilknytning til visen; i denne undtagelse, en opskrift meddelt i Sharp & Karpeles: Folk Songs from the Southern Appalachians, forekommer navnet Edward ikke som titel, men i teksten, og man fristes til at opfatte det som en reminiscens af Reliques. Mange nutidige engelske visesamlere har brugt titlen Edward, men siger ikke klart, at det er titlen på folkemunde. Jeg er på dette punkt ikke gået udover det materiale, der er samlet af Bertrand H. Bronson i hans endnu utrykte Melodic Tradition of the Popular Ballads og af Tristram P. Coffin i The Traditional Ballad in North America.

Den skandinaviske visetitel er langt interessantere end både den finske og den engelske. Ingeborg Lagercrantz har fornylig været så heldig at fremdrage den svenske opskrift fra 1640'rne, som Grüner-Nielsen i 1927 meddelte mig, at man måtte anse for tabt. Dens omkvæd er »Sohnen i Roosengård«, som udmærket kan have været den titel, hvorunder man kendte visen i 17. årh. (Sohnen i Roosengård. Den förlorade men återfunna 1600-talsvarianten, Arv V 1949 69–99). Senere er den blevet almindelig kendt som »Sven i Rosengård«. Sammenligning mellem finske, engelske og skandinaviske omkvæd viser ifl. dr. Lagercrantz (p. 78 f), at »Sven« er en forvanskning af »Sohnen«. Hun kommenterer imidlertid ikke »Rosengård« udover at påpege, at den nyere svenske traditions omkvædsformer – du Sven i roser vår, du tvenne rosen god – viser, at omkvædet ikke mere var forståeligt.

Jævnføring med det tyske Rosengarten klargør betydningen af Rosengård. Det betyder »kirkegård, de dødes rige, paradis«, og i Tyskland har det viden om og i mange tider haft disse betydninger. (Paul Geiger, »Rosengarten«, i Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens VII sp. 784 f; E. Jacobs: Rosengarten im deutschen Lied, Land und Brauch, i Neujahrsblätter, hrsg. von der Historischen Commission der Provinz Sachsen XXI, Halle 1897; Kurt Rankes nye, omfattende studie: Rosengarten, Recht und Totenkult, Hamburg 1951, har ikke været mig tilgængelig).

Hvorfor ordet anvendes således, er et stridsspørgsmål, som vi kan lade ligge. En gravskrift som »Hier lieg ich im Rosengarten / und tu auf Weib und Kinder warten« kan være illustration nok. Men denne betydning af ordet er sjælden i de nordiske sprog. Jeg kan kun finde ét eksempel i Ordbog over det danske sprog (XVII sp. 1279), hvor det bruges om en »særlig vedligeholdt (beplantet) og finere (del af) kirkegaard. VSO. («forhen»)«. Ved velvilje fra professor Assar Janzén og fra redaktionen af Svenska akademien's ordbok har jeg set dennes utrykte artikel »rosengård«, der ikke synes at rumme svenske eksempler på betydningen »kirkegård« e. l. Desuden har prof. Janzén venligt undersøgt svenske stednavne-eksempler og meddeler, at tre gårde i Skåne og én i Södermanland hedder Rosengård, mens én gård og to huse i Södermanland hedder Rosengården. Der er ingen forklaring på disse sjældne navne, der kun er brugt indenfor et snævert område. Det samme gælder et Rosengård i Tønder amt, Danmark (Sønderjyske Stednavne III 247).

Rosengård som dansk gårdnavn haves iøvrigt mindst 35 gange, men alle nyere og uden betydning for spørgsmålet. Interessantere er for såvidt Rosengård som gadenavn (ældste belæg Rosengardhen, København 11.7. 1454), da denne gade i København o. fl. st. lå ved kirkegården. (Hugo Matthiessen: Gamle Gader. 1917, p. 21, 22, 127). Man tør heri nok se en mindelse om kirkens gamle urtegård, men ikke eksempler på betydningen rosengård lig kirkegård etc.; heller ikke ODS-definitionen yder andet end den gængse betydning af ordet, anvendt på en bestemt del af kirkegården. I norsk er ordet hverken fundet som appellativ eller stednavn. Noget nordisk sidestykke til den tyske betydningsudvikling mangler således, og ordets sjældenhed i de nordiske sprog forklarer, at det svenske omkvæd er blevet korrumperet.

Betydningen »kirkegård, de dødes rige, paradis« for Rosengård passer imidlertid nøje til visen. Morderen træder ud i en bundløs båd, vel vidende at han ikke vil vende tilbage før dommedag, med andre ord betragter han sig selv som død, »i Rosengård«.

Afsluttende må jeg kort nævne dr. Lagercrantz' slutninger vedrørende visens historie. Hun hævder, at de engelske former er afledt af de nordiske eller af begges fælles kilde; prof. von Sydow var af samme mening. De engelske versioner falder i to grupper, en ældre type, der fx. repræsenteres af Reliques, og den nyere traditionelle form, der er optegnet efter mange amerikanske folkesangere. Den ældre form fortæller om en begivenhed fra aristokratiet, den nyere om en strid mellem to brødre på en gård. Jeg må

stadigvæk finde den anskuelse rigtig, som jeg udtrykte for snart 30 år siden: at den aristokratiske form af visen er ældst, og at den er degenereret til de nyere svenske og amerikanske former på folkemunde. Jeg skal ikke argumentere yderligere herfor, blot sige, at man vanskeligt vil finde en vise, der fra at omhandle et mere vulgært skænderi omformes til en scene fra de højere klasser, medens en udvikling i den modsatte retning træffes hyppigt.

Archer Taylor.

EN MODERNE SKILLINGSVISE

Den yngste skillingsvise, man til dato kender, optegnet efter mundtlig tradition, er visen om den 7-årige Gurli, som blev skændet og myrdet på Vesterbro i København i 1939. Jeg optegnede den i sommeren 1956 efter en 11-årig pige fra Nørrebro, og visen findes nu optaget på bånd i Dansk Folkemindesamling. I en radioudsendelse i efteråret 1957 efterlyste jeg den, og resultatet blev, at vi nu har kendskab til 3 forskellige viser om Gurlidrabet.

Først og fremmest blev jeg gjort opmærksom på, at Sølves Sangforlag i Odense umiddelbart efter mordet havde udsendt en vise skrevet af forlagsleder Eigil Sølve selv. Den fremtræder som et traditionelt skillingsvisetryk, 4 sider i oktav. Titelbladet lyder: *Sangen/ om/ Gurli/ Feriepigen, hvis Navn og Skæbne aldrig glemmes./* [I en enkel ramme citeres førstelinjen:] »*Et Barn blev dræbt, en Blomst blev brudt og knækket . . .*«/ Hæftet indeholder tillige *Dronning/ Victorias Vuggesang./ Sølves Sangforlag – Odense.* Den er skrevet på melodien til *Der er et land, dets sted er højt mod norden.*

En københavnsk lytter skrev, at han havde købt Sølves vise umiddelbart efter, at den udkom, og en jyde skrev, at hun havde købt den »i Sølves Forlag, Odense, Postbox 196, som averterede med gamle Viser og sange, det var Aar 1951.« På Dansk Folkemindesamlings vegne satte jeg mig derpå i forbindelse med Eigil Sølve for at høre, om han kendte noget til den Gurlivise, som jeg efterlyste. Det gjorde han ikke, men jeg fik imidlertid lejlighed til at gennemgå hans mere end 3000 viser og sange, som han havde udgivet fra ca. 1930 til 1955, og det var iøvrigt dette besøg, der var den direkte årsag til, at Dansk Folkemindesamling besluttede at erhverve Sølves samlinger, som i løbet af foråret 1958 vil blive flyttet fra Odense til København. Heri vil man finde skillingsviser, der er yngre end *Sangen om Gurli*, nemlig *Bomberne over det fredelige Esbjerg Mandag den 4. September 1939 paa den anden Verdenskrigs anden Dag, Sangen om Stauning og hans eventyrlige Skæbne, forfattet paa hans Dødsdag den 3. Maj 1942 og Bombesprængningen paa den franske Skole i København den 21. Marts 1945, hvor 83 Børn og mange andre dræbtes i Ruinerne . . .* Alle disse viser er skrevet af Eigil Sølve på melodien *Der er et land* –, men ingen af dem, altså heller ikke hans Gurli-vise, har Dansk Folkemindesamling endnu optegnet efter mundtlig tradition.

Et trykt forlæg til den efterlyste Gurlivise fik jeg ikke, men jeg fik til gengæld så mange optegnelser, at man kan sige, at der siden 1939 må have eksisteret 2 forskellige viser – een om selve drabet og een om forbryderen – som så i de sidste år er blevet sunget sammen til een.

De ældste optegnelser af en selvstændig vise om drabet går tilbage til 1940–41. Således har en meddeler fra Esbjerg (født i Aarhus) på dette tidspunkt lært den af sin søster, der havde lært den på Julsminde Kyst-hospital, »men de maatte ikke synge den, naar Plejemor var der, fordi den var saa trist«:

1. Nu vil jeg synge for jer en Vise,
det om en lille syvaarig Pige,
hun var paa Ferie i den store Stad,
hun var saa venlig, saa sød og glad.	4. Og næste Dag stod i alle Blade:
en lille Pige fra Istedgade,
den lille Gurli forsvundet er,
og vi har ledt baade her og der.
2. Hun var paa Ferie i Hovedstaden
og gik alene dernede paa Gaden,
hun tænkte ikke paa Faren stor,
hun elsked' baade sin Far og Mor.	5. En Moder skrev til den ubekendte,
om ikke han hende et Brev vil sende
og sige hende, hvor Gurli er,
for hun kunde snart ikke sanse mer'.
3. En Mand saa stille til Gurli kommer
og spurgte hende, vil du ha' Blommer,
hun elsked' Blommer og tog dem glad,
og snart af Gaden de fulgtes ad.	6. Men saa en Dag saa fandt de hende,
snart ikke Gurli de kunde kende,
han havde gemt hende i en Sæk
og havde ikke faaet hende væk.
7. Den lille Gurli vil ikke græde,
hun er nu der, hvor der er glæde,
og Morderen tilbage staar,
bag Fængslet endte han Livets Aar.	

En meddeler fra Frederiksberg opgiver, at hun tidligst kan have lært den i 1942 på Fixeladeplads Kystsankatorium. Hendes version stemmer ganske godt overens med Esbjerg-optegnelsen, dog har hun ikke stroferne 5 og 7. – En meddeler fra Bjerringbro ved ikke, hvornår og hvor hun har lært den. Hendes version ligger ligeledes tæt opad Esbjerg-optegnelsen, men hun har ikke dennes strofe 6 og sidste strofe lyder:

7. Den lille Gurli i Graven ligger,
der ligger hun nu saa trygt og hviler,
og Morderen i Fængslet er.
.....

En meddeler, der i 1941 var ansat som servitrice i en café i Borgergade i København, skriver: »Dér kom mange af Gadens faste Piger, blandt andet en, der havde mistet sin Mand og tre små Børn i Løbet af et halvt Aar, hun kunde ikke finde sig til rette her i Livet og endte som fast Pige i Borgergade og Adelgade Kvarteret. Naar der ikke var andre Gæster i Restauranten, sad hun ofte og sang så mange små Sange for mig, bl. a. denne Vise om Gurli, jeg spurgte hende, hvem der havde skrevet den, men det kunde hun ikke svare på, hun havde hørt den hos en af de andre Piger en Aften, der var Gilde. Jeg bad hende om at skrive den af til mig,

det gjorde hun, hvad jeg var meget glad for.« Melodien opgives at være *Han vilde ud paa de vilde Vover*. Sammenlignet med Esbjerg-optegnelsen møder vi her flg. væsentlige afvigelser: strofe 2, 3–4 *hun var ej kendt med de Forhold, der/ saa ofte er os saa farligt nær*. – Strofe 4, 3–4 *en lille Pige forsvundet var,/ hvor kunde hun være blevet af?* – og hele strofe

5. Den Moder græd sine bitre Tårer,
hvem kunde dog den Moder såre,
hun søgte dag, hun søgte nat,
hun søgte efter sin tabte skat.

Den udførligste vise om forbryderen i fængslet fik jeg fra en lytter i Sundby-kvarteret i København. Hun havde lært både den egtl. Gurlivise og denne vise på Grønnehave feriekoloni i 1950–51:

1. Ak moder hvad skal jeg dog gøre
der ude der holder en vogn
den vil mig til fængselet fører
ak moder hvad har jeg dog gjort.
2. Du har myrdet en syvårig pige
da hun ville gå sig en tur
ak tårerne tårerne triller
endnu kan du tørre dem bort.
3. Derinde bag fængselets murer
mine hænder er lænket med jern
ak tårerne tårerne triller
jeg kan ej tørre dem bort.
4. Der hjemme sidder moder og fader
de sidder og græder for mig
fordi jeg i ungdommens dage
for vild på livsfarens vej.

Den meddeler, der tidligst kunne have lært den egt. Gurlivise i 1942 på Faxeladeplads Kystsankatorium, lærte samtidigt visen om forbryderen. Hun kender kun Sundby-optegnelsens 1. og 4. strofe, men fortsætter:

5. Derude sidder droslen og lærken
de sidder og synger for mig,
fordi jeg i ungdommens dage
for vild på min ensomme vej.

Forbrydervisen er iøvrigt af en enkelt meddeler blevet sunget sammen med den traditionelle vise på 5 strofer om den angrende forbryder: *Jeg sidder bag Fængselets Mure* (bl. a. trykt af Sølve i hans Hvermands Visebog III side 31). Den følgende optegnelse 1. og 2. strofe svarer til trykkets (markeret tr.) 1. og 3. strofe, hvorimod optegnelsens (mangelfulde) 3. strofe svarer til Sundby-optegnelsens 1. strofe:

1. Jeg sidder bag Fængselets Mure
og stirrer mod Himmelen blaa, (tr.: *Himlens Blaa*)
mens' Stjernerne gaar deres Ture
og Maanen paa Himmelen staa. (tr.: *staar*)
Hjem jeg vilde saa gerne
til (tr.: *i*) mine kæres Favn,
der hvor jeg som lille
hviskede' Moders Navn.

2. O, Moder jeg har dig bedrøvet,
og det jeg fortryder saa (tr.: *det fortryder jeg*) haardt,
din Glæde jeg har dig (tr.: *Glæde har jeg*) berøvet
med Smerte jeg blev røvet (tr.: *revet*) bort.
Hjem jeg vilde etc. . . .
3. [Denne Linie har jeg helt glemt]
derude der holder en Vogn,
den vil mig til Fængselet føre,
snart sidder jeg ene og forladt.
Hjem jeg vilde etc. . . .

Visen om forbryderen synes ofte, men ikke altid at have været sunget umiddelbart efter selve Gurlivisen, og de alleryngste optegnelser – fra 1956–57 – viser det ganske interessante, at de to viser er blevet sunget sammen, dog synges de stadig på to forskellige melodier. Ifl. meddelelsen til nedenstående optegnelse *a* synges strofe 1–4 på *Den lille mand med den røde næse* og strofe 5–7 på den førnævnte *Jeg sidder bag Fængslets Mure*, dog uden omkvædet. *a* er optegnet af mig i 1956 efter den 11-årige Nørrebro-pige, og *b* er indsendt i 1957 af en 12-årig Vesterbro-pige:

a

1. Nu skal I høre en lille vise,
den handler om en syvårig pige.
Hun var på ferie i store stad,
hun var så venlig, så mild og glad.	4. Og moder græd da de bitre tårer,
da lille Gurli blev lagt på bære:
»Oh lille Gurli, oh bliv hos mig,
oh lille Gurli, jeg elsker dig.«
2. En mand står stille, når Gurli kommer, 5.
han spørger hende: »Ka' du li' blommer?«
Hun elsker blommer og ta'r dem glad,
og hen ad vejen de fulgtes ad.	»Ak moder hvad skal jeg dog gøre,
dernede der holder en vogn.
Den vil mig til fængselet føre,
ak moder hvad har jeg dog gjort?
3. Og det blev skrevet i alle blade:
en lørdag aften i Istedgade,
han havde kvalt hende i en seng
og glemt at få taget hende væk.	6. Jeg sidder bag fængslets tremmer,
mine hænder er lænket med jern,
og tårerne trille på kinden,
jeg kan ikke tørre dem bort.
7. Og fader og moder de sidder,
de sidder og græder for mig.
Jeg dræbte en syvårig pige,
som slet ikke tilhørte mig.«	

b

1. Nu vil jeg synge for jer en vise
om lille Gurli, en 7 årig pige,
hun var på ferie den store stad,
hun var jo altid så from og glad.	3. Og det blev skrevet i alle blade,
en lørdag aften, i Istedgade,
en lille pige forsvundet er,
og der blev ledt både her og der.
2. Der kom en mand og spurgte hende,
kan du lide blommer, hun elsker blommer,
hun tog dem glad, de fulgtes ad
hen ad den støvede landevej.	4. Og moder græd de betre tårer,
da lille Gurli blev lagt på bære,
ak lille Gurli, bliv her hos mig,
ak lille Gurli, jeg elsker dig.

5. Ak moder hvad skal jeg dog gøre,
derude der holder en vogn,
den vil mig til fængsele føre,
ak moder, hvad har jeg dog gjort.
6. Jeg sidder bag fængseles mure,
mine hænder er lænket med jern,
jeg kan ej at vindue kigge,
ak moder hvad har jeg dog gjort.
7. Der hjemme sidder fader og moder,
de sidder og græder for mig,
fordi jeg i ungdommens tider
er komme en pige for nær.

Ved allerede nu at fremlægge disse forskellige Gurliviser i deres mundtlige varianter har jeg villet gøre læserne opmærksomme på dette rige traditionsstof inden for en genre, som man vel almindeligvis betragtede som værende uddød. Gurlisagen optog imidlertid sindene meget stærkt, det var omkring 1. august i 1939, altså umiddelbart før krigsudbruddet, og det er værd at bemærke, at et af vore førende eftermiddagsblade den dag, forbyderen blev fanget og aflagde sin detaljerede tilståelse, opnåede det højeste oplagstal i bladets historie til dato.

Kender læserne noget til Gurliviserne eller andre lignende viser, så skriv venligst til Dansk Folkemindesamling, Det kgl. Bibliotek, København K.

Iørn Piø.

OM SJETTE, OTTE OG MÅTTE

Paul Diderichsen skriver i sin afhandling »Udtalen af dansk rigssprog« (her i tidsskriftet 1957 p. 41 ff.): »Det besynderlige par *sjette* og *otte*, som jeg hverken kan finde nogen rimelig historisk eller synkronisk forklaring på« (p. 67). Denne lakoniske meddelelse har givet mig lyst til at offentliggøre et forklaringsforsøg, som jeg har skrevet for en del år siden. Jeg vil prøve at sætte de to former *sjette* og *otte* ind i en større, sproghistorisk sammenhæng og se om det ikke skulle være muligt at finde nogle rimelige forklaringer på disse gådefulde former med lang vokal ved *tt*.

Vi har følgende typer af ord med oprindelig lang vokal (difftong) + *tt*: *ht* > *tt* (*ret*, vestnord. *rētr*; hertil hører *sjette* og *otte*), *ōt* > *tt* (*godt*, vestnord. *gott* < *gōtt* til *gódr* med meget tidlig vokalforkortelse), *t* + *t* (*hvidt*, vestnord. *hvitt*), *ddt* > *tt* (*født*, vestnord. *foett* til *foeddr*), *nt* > *tt* (*et*, vestnord. *eitt*, *mit*, *dit* og *sit*, vestnord. *mitt* etc. til en rod **mīn*- etc.), *t* > *tt* i typen *slutte* (lånt fra middelnedertysk *slūten*: svensk *sluta* med lang vokal, se GG § 6, I, 2); til denne type svarer verber som *gætte*, *knytte* og *skotte* med *tt* overført fra præteritum (se GG § 419).

Konsonantforbindelsen *-tt-* har i almindelighed forkortet den lange vokal: *atten*, *attende*, *brat*, *datter*¹, *latter*, *nat* – *bredt*, *et*, *fedt*, *hedt*, *svedt* – *flette*², *hudflette*, *let*, *ret*, *slet*³ – *blidt*, *frit*, *fritte*, *hvidt*, *nitten*, *tit*; *dit*, *mit*, *sit*; *lidt* (< *lūt*) – *drot*, *godt*, *ottende*, *otting*, *sotte*- (f. eks. *sotteseng*), *tot*⁴ – *knytte*, *nyt*, *sytten* – *dræt*, *idræt*⁵, *grædt*, *gætte*, (*for*)*jætte*, *nætter*, *slæt* (f. eks. *hø-*, *klokkeslæt*), *træt*⁶, *trætte* (verbum og substantiv), *tvætte*, *tæt*, *vætte*, *overvættes* – *blødt*, *dødt*, *døtre*,

mødt, rødt, skotte, stødt, sødt – blåt, gråt, måtte (verbum), *råt, småt, såt* (se ODS XVIII (1939), 359 f., sml. svensk *såt*, vestnord. *sått*), *usått* (se smst. XXVI (1952), 1, sml. forrige ord og vestnord. *úsått*), *vådt*. Jeg henviser bl. a. til GG §§ 112, 115, 255, 409 anm. 1, 412 anm. 1 og 4 og 420 anm. 1, Adolf Noreen »Vårt språk« IV (1918/24) p. 69 ff. (om ord med *-tt*) og Aage Hansens vigtige afhandling »Om kvantitetsudviklingen i dansk rigstalesprog« (i AphS VI (1931/32) p. 97 ff.; om *-tt*-ordene p. 114 f.).

Undtagelser i rigsdansk er *sjette*: *lette, rette, slette, otte*: *ottende, æt* (vestnord. *ætt*) med dobbelt udtale (se ODS XXVII (1954), 1404, Aage Hansen i ovennævnte afhandling og i »Udtalen i moderne dansk« (1956) p. 89), *sot* (vestnord. *sótt*): *godt, drot* (se ODS XXI (1943), 41 og Aage Hansens fremstillinger). Formen *sot* med lang vokal skyldes antagelig ordets litterære karakter. Baggesen og Oehlenschläger skrev *Soet*. Ordet *sot* har sluttet sig til typen *fod, rod, sol* med lang vokal. Undtagelser er videre former som *ladt* (til *lad*), *spædt* (til *spæd*), *ledt* (til *led*) modsat *hedt*; *født* og *nødt* (til *føde* og *nøde*) modsat *mødt*; *kådt* (til *kåd*) modsat *vådt* m. fl. (se Aage Hansen »Udtalen i moderne dansk« p. 88 f.).

Forholdet *atten, attende*: *ottende* : *otte* samt den lange vokal i *sjette* lades uforklaret af Johs. Brøndum-Nielsen i »Gammeldansk Grammatik«. Formerne *atten, attende, otte* og *ottende* går alle tilbage til oprindeligt *-ätt-* (<-*aht-*), og man kunne derfor have ventet at de var fulgtes ad i lydudviklingen: forkortelse af den lange vokal foran *tt* (jf. Aage Hansen p. 99). Formen *sjette* (med brydning) går tilbage til en form med lang vokal (jf. vestnord. *sétti*): *siätti/siætti*.

Det er velkendt at talordene i en lang række sprog har påvirket hinanden, specielt de talord der står umiddelbart side om side i talrækken (ved tælling etc.). Jeg minder her om *fire* og *fem* (forlydskonsonanten), *fem* og *seks* (vokalen i *fem* efter *seks*?), gammeldansk *siæx* efter *siu* syv?, vestnord. *sjau* efter **ahtau* otte?, *ni* og *ti* (sml. latin *novem* efter *decem*), *sytten* og *nitten* med *-tt-* for oprindeligt *-t-* efter *tretten* og *atten* (sml. *sytten* *atten* *nitten*) etc. etc. Det ligger da fristende nær at søge en forklaring på de hidtil uforklarede former *sjette* og *otte* ved at blive indenfor talordenes gruppe og undersøge om der her skulle være gode muligheder for analogi. Formerne kan ikke være lydrette.

For *sjette*'s vedkommende ligger det nær at sidestille formen med *fjerde*.⁷ De ældre former er *fiartha/fiærthæ* svarende til *siattæ/siættæ* (om *ia* eller *iæ* er primært er i denne forbindelse ligegyldigt). Forlængelsen foran *rð* og senere tab af *ð* (se GG §§ 189 og 402, 1) giver en form *fjære* med lang vokal, sml. *tjære* (med forlængelse af vokalen i åben stavelse). Da *siættæ* fik *tt* forkortet (i slutningen af den yngre middeldanske periode?) kan det have sluttet sig til *fjære*, så det ændrede stavelsestype og gik over til typen *bære, være* etc. med åben stavelse modsat *lette, rette, slette* (med vokal- og konsonantforkortelse).

Svarende til *atten, attende, brat, datter, latter, nat* ventede vi en form *atte* (< *ätta*, vestnord. *átta*) med kort *a*. Svarende til *ottende* med kort vokal (o), *drot, godt, blåt, måtte* etc. ventede vi en form med kort, åben vokal [ɔdə]. Om formen *måtte* se nærmere i det følgende. Forkortelsen af det lange *a* ved *tt* ligger forud for overgangen af langt *a* til *å* (GG § 138 anm. 1). Dette synes dog at blive modsagt af den enestående form *ottendadagh* i B 69 af »Skånske lov«.

Håndskrifterne B 74, Cod. run., AM 37 etc. har a^8 I GG § 138 anføres formen som eksempel på labialisering af a uden labial nabolyd og Brøndum-Nielsen tilføjer: med vokalforkortelse? Vi skulle altså have haft en udvikling $\bar{a} > \hat{a} > \text{ɔ}$. I § 196,2 hedder det om denne form (der også er anført i oversigten § 5, II, 6), at det at labialiseringen udtrykkes og betegnes med o -lyd snarest må opfattes som tegn på forkortelse. Men hertil er at sige, at o i og for sig intet siger om kort eller lang vokal, og aa betød i ældre middeldansk langt a . De eksempler Brøndum-Nielsen anfører fra ældre middeldansk på overgangen $\bar{a} > \hat{a}$ har alle o : *bothe* ($< b\hat{a}th\bar{e}$), *wanboro* (vandbølge), *hothkone*, *mandrop*, *damsbond*, *stypborn*, *Hordbo*, *molt*, *Mortensdag* (§ 138), sml. fra yngre middeldansk former som *rodh* råd, *koodh* kåd, *boodh* båd, *hord* hård etc. Eksemplet *ottendadagh* står åbenbart helt isoleret i de ældste lovtekster; det kræver en særforklaring. Enten har vi en tidlig, dialektalt bestemt, overgang af $\bar{a}$ til $\hat{a}$, eller også har vi en differentiering, der skyldes lighed med den nærtstående form *attandi* attende. Ved vokalsvækkelse ville disse to former falde sammen i en form *ottendæ*. Formen *ottende* med o for ventet a – der lydligt, men ikke grafisk, er kommet til at stå på linie med *mätte*, *blåt*, *gråt* etc. – vil jeg altså mene skylder sin oprindelse en psykologisk faktor: det uheldige sammenfald er blevet ophævet, idet den lydlige differentiering mellem a og o er indført. Jeg kan her henvise til Brøndum-Nielsens opfattelse af forholdet: *fire*, *firsindstyve*: *fyrretyve*. En form *firitiughu* (= 40) med delabialisering kom i kollision med *fire* og *tyve* (24) og blev derfor fortrængt (GG § 140 anm. 1). At det ved talordene har været af særlig betydning at undgå uheldige sammenfald siger sig selv.

Formen *ottende* har trukket *otte* med sig. Paul Diderichsen har i sin afhandling »Probleme der altdänischen Orthographie« (i APhS XII (1937/38) p. 116 ff.) ganske kort strejft problemet *otte*, *ottende*. Han anfører formen fra B 69 af »Skånske lov« og mener, at den kan skyldes omdannelse efter *otte* [å·də] p. 153. Men hvorfor *otte* og ikke *atte*? Her kunne man påberåbe sig den lige givne forklaring: en form *atte* ville komme til at ligge meget nær ved *atten*. Her har vi fået en ny differentiering, *ottende* med [ɔ] svarende til kort vokal ved oprindeligt *tt*. Talordene fra *en* til *tyve* kan opdeles i følgende grupper: 1) typen med én stavelse: *en*, *to*, *tre*, *fem*, *seks*, *syv*, *ni*, *ti*, *tolv*; 2) typen med to stavelser på *-e*: *fire*, *otte*, *elleve* (oprindeligt trestavelsesform, vestnord. *ellifu*), *tyve*; 3) typen med to stavelser på *-ten* ($< t\bar{a}n$): *tretten* til *nitten*. Når vi for ventet *ätte* med [ɔ], sml. *mätte*, *blåt*, *gråt* etc., har fået *otte* [å·də] kan det skyldes at den lukkede stavelse i *otte* er blevet ændret til åben efter talord som *fire* (4) og *tyve* (20). Man kunne herimod indvende at der skulle have været gode betingelser for en form [mā·də] efter *mā*; men præteritum har ofte kort vokal: infinitiv med lang vokal (*koge kogte*, *stege stegte*, *råbe råbte*, *tabe tabte* etc., men *mæle mælte* etc.).

Man kan undre sig over at vi ikke har fået *otte*, *ottende* med [ɔ] (sml. svensk *åtta*). Muligvis har substantivet *otte* (vestnord. *ötta*), sml. *ottesang*, i det tidsrum hvor det ikke var litterært, bevirket en differentiering mellem talordet *otte* med $\hat{a}$ og substantivet *otte* med ($\bar{o} > \delta > \text{ɔ}$). Efter sin grafiske type skulle *otte* – sml. *blotte*, *flotte*, *gotte* (sig), *grotte*, *potte*, *rotte*, *slotte* – have [ɔ].

Forholdet i rigsdansk mellem *mā* med lang vokal og *mätte* med kort og mere

åben vokal svarer fuldstændigt til typen *blå, grå, rå, små*: neutrum *blåt, gråt, råt, småt*. Hertil svarer også *våd*: *vådt*. Den nuværende neutrumsform *kådt* (ældre *kaad*, se ODS IX (1927), 1024, sml. *glad* for ældre *glat*) med langt *å* for ventet [ɔ] skyldes tilslutning til fælleskønsformen *kåd*.

Da -*tt*- normalt har forkortet lang vokal, og da forkortelsen i almindelighed ligger forud for overgangen af *ā* til *å* – sml. *nātt* > *nat*, *brātt* > *brat*, *āttān* > *atten* – ventede vi en form *blat* (vestnord. *blātt* til *blår*). Denne type træffer vi i bornholmsk *blat, grat, rat, smat* med kort *a* og langt *t*.⁹ Vi har altså den ventede forkortelse i *blåt, gråt* etc., men vi har fået analogisk *å* efter fælleskøn. Forbindelsen -*tt*- har – bortset fra visse undtagelser som *sāt* og *usāttes* – givet vokalforkortelse. Det hedder i GG: »Gammeldansk *ā* (ogsaa det ved tidlig Forlængelse af *ā* opstaaede *ā*; § 189) labialiseres i videre Udstrækning end de i §§ 133–137 nævnte Vokaler, idet det – hvor ikke tidlig Forkortelse er indtraadt (se ndf. Anm. 1–2 og § 197 f.) – i alle Stillingen undtagen efter *w* (se § 153 ff.) har givet *ā* i nuværende Dansk, d.v.s. en lukket *å*-Lyd, der dog ved senere Forkortelse bliver en aaben *å*-Lyd (jf. glde. *mā* – Præt. *mātti*, nuværende da. *maa* – *maatte* med resp. lukket og aaben Vokal, ligesaa *otte* – *ottende* (af *ātta* – *āttandi*), i Almindelighed ogsaa *paa* [ˈpā]– *paa mig* [ˈpāmˈai] o. l.« (§ 138).¹⁰

Vi har en fuldstændig parallel mellem *mā måtte* og *otte ottende*, men vi ventede at *mätte* og *otte* skulle have fulgtes ad. Formerne *otte* og *mätte* kræver åbenbart hver sin forklaring. Der kan ikke være tvivl om at *mätte* skyldes analogisk tilslutning til *mā* ligesom *blåt, gråt* etc. er dannet efter *blå, grå* etc. Dette godtgøres af at vi i yngre middeldansk ofte finder skrevet *mattæ* med *a*: *mottæ* med *o*.¹¹ Brøndum-Nielsen regner med at *nat* har tidligere forkortelse end *matti* (GG § 194), men det modsiges af formen *mattæ* i yngre middeldansk.

Jeg skal meddele en række eksempler på formen *mattæ* fra yngre middeldanske tekster. De kan meget let suppleres med flere tilsvarende.

»Fragmenter af gammeldanske Haandskrifter« (udgivet af Paul Diderichsen 1931/37) har *matæ, mattæ, mathæ* og en enkelt gang *motthæ* (læsemåden er dog ikke helt sikker). »Den danske Rimkrønike« (udgivet af Holger Nielsen 1895/1911 med glossar) har *motthæ (-e)* og en enkelt gang *matthæ*. »Flores og Blanseflor« (udgivet af C. J. Brandt i »Romantisk Digtning fra Middelalderen« I 1869) har *matte* en enkelt gang (vers 1878), ellers *motte* (25 gange). »De gamle danske Dyrerim« (udgivet af Johs. Brøndum-Nielsen 1908) har *a*-formen 3 gange, »Lucidarius« (i »En klosterbog fra middelalderens slutning« ved Marius Kristensen 1933) har *a*-formen 5 gange og *o*-formen 6 gange, »Karl Magnus Krønike« (i »Romantisk Digtning« III 1877) har *a*-formen 9 gange, »Dværgekongen Laurin« (i »Romantisk Digtning« II 1870) har 11 eksempler på *mattæ*, »Sydrak« (udgivet af Gunnar Knudsen 1921/32) har 20 (: *mottæ* p. 74, 14), »Hellige Kvinder« (udgivet af C. J. Brandt i »Dansk Klosterlæsning fra Middelalderen« 1859) har *a*-formen 37 gange (og *maatte* 45 gange).

»Ivan Løveridder« (i »Romantisk Digtning« I) har rimet *ratte* (= rakte) ~ *matte* (vers 2726), *mattæ* ~ *sattæ* (= forligte, vers 5766 og 5916).

Svarende til udviklingen *mättæ* > *maattæ* har vi i præsens singularis 2. persons *māttu* (vestnord. *māttu* < *mātt þū*) > *maattu, mottu* (se GG § 287 anm., 3 = II p. 99). Lægebogen AM 187, 8 (udgivet af Viggo Såby 1886 med glossar)

har *matthu*, *thu format* og *thu mot*. »Sydrak« har *thu math*, *thu maat*: *matthu*, *mattw*. »Hellige Kvinder«: *thu mat* (9 gange, sml. hermed præteritum *matte* ovenfor), *thu mot*, *mat thu*, *matthu*, *mattu*. Kalkar har i sin ordbog over ældre dansk sprog formerne *mat(t)hæ*, *motte*, *motthu*, *maat du*, *du maat* (under opslagsordet *mu(g)e*).

GG anfører *rat*, *raat* fra »Harpestreng« (udgivet af Marius Kristensen 1908/20), *blat* fra »Mariaklagen« og lægebogen AM 187, 8 (se § 412 anm. 1). Hertil kan føjes *rooth kioth* fra »Lucidarius« (se »En dansk klosterbog . . .« p. 65, 16) og: *man scal gælle raath foræ illæ saadh* (Peder Laales ordsprog nr. 1098 = man skal give rådt for ilde sødet, d.v.s. kogt), *smat* (i AM 187, 8), *smot* (fra »Kvindens Rosengaard« udgivet af Holger M. Nielsen 1930/40 p. 162, 18 og 172, 4) og *smoth* (smst. p. 162, 25), *eth groth hoor* (»Karl Magnus Krønike« p. 180, 20). AM 187, 8 har: *kalt æller of mekæt wat* (d.v.s. *wätt*, neutrum til *wåter våd*) p. 95, 8.

Svarende til vestnord. *hlær* (blid, mild, om vejr og vind) har gammeldansk *lā(r)* med neutrum *lat* (se GG §§ 70, 2 og 81 anm. 2). »Harpestreng« har *lat* (p. 13, 19) og *laat* (p. 139, 6; 269, 14, 22). AM 187, 8 har den samme form (p. 10, 10). Jysk har adjektivet *lā* lunken (se Feilbergs ordbog: 4. *lo*).

Vi må efter dette regne med at vi i yngre middeldansk har haft to former af præteritum, dels *matte* med kort *a* svarende til *atten*, *nat* etc. og dels *motte* ved analogisk tilslutning til *maa* = *må*. Forholdet *må måtte* svarer til *blå blåt* etc. Formen *matte* er blevet fortrængt af *motte*, *maatte* ligesom *blat*, *grat* etc. er blevet fortrængt af *blaat*, *graat* etc. (men jf. forholdet i bornholmsk).

En fuldstændig parallel til *må måtte* har vi i verbet *eje*'s former i ældre tid. Til *mā mätti* (vestnord. *mā mätti*) svarer *ā ātti* (vestnord. *ā ātti* til *eiga*), der giver *aa* = *å* og *aatte* = *åtte*. Kalkar anfører under *ege* (*eje*) eksempler som præteritum *atæ*, *ottæ*, *aatte* og participiumsformer som *oth*, *aatt*, *aat*.

En undtagelse fra reglen om forkortelse af det lange *a* foran *tt* har vi i adjektivet *sāt* enig, forligt og det tilsvarende substantiv *sāt*, ord der svarer til vestnord. *sāttr*. Kalkar anfører *sāt* (*sat*) og har eksempler som *sottæ*, *saathæ*, *sathæ*, *sath*; substantivet *sāt* (*sæt*, sml. vestnord. *sætt*) med eksemplet *sothe minde*. Under *usā[a]t* adj. (vestnord. *ūsāttr*) anføres *wsottæ*, *vsotte*, *usaattis*. GG anfører *satter* fra »Skånske lov« (IV, 4) i §§ 112 og 255.¹² Hvorfor dette ord har fået udvikling til *å* ved jeg ikke. Man er fristet til at betragte *å* som en analogisk indført vokal, men hvorfra?

Der er brugt følgende forkortelser: APhS = Acta Philologica Scandinavica, DgL = Danmarks gamle Landskabslove med Kirkelovene, GG = Johs. Brøndum-Nielsen »Gammeldansk Grammatik«. I-II (1928, 1932; 2. udg. af I 1950), ODS = Ordbog over det danske sprog.

¹ Ordet *datter* forudsætter *dottær* < *döttær*, vestnord. *döttir*. Om ordets udviklingsforhold se nærmere GG §§ 141 anm. 3 og 142 anm. 1.

² I verbet *hudflette* går *-flette* tilbage til **flah(a)tan* (til **flahan* flå) > **flætta* med vokalforkortelse, jf. vestnord. *fletta* flå: *fletta* flette (se Falk og Torp i deres etymologiske ordbog, Torp i »Nynorsk etymologisk ordbog« og GG § 112. Ordet er ikke behandlet af Noreen i hans »Altisländische und altnorwegische Grammatik« 4. udg. 1923).

³ Peter Skautrup sidestiller i »Det danske sprogs historie« I (1944) *tretten* med

fælled, lærred etc. (p. 238), d.v.s. ord med konsonantforlængelse og vokalforkortelse (*fælæth > fælled* etc.); men *tretten* har fællesnordisk *tt* og kort vokal: vestnord. *bréttan*. Der er ikke enighed om ordets grundform (se GG §§ 102 anm. 1, 161 anm. 1 og 250 anm. 3 med henvisninger). Otto von Friesen opstillede **pri-tehun* med hovedtryk på *-tehun* (*tretten* er ikke overleveret i gotisk) og *i > e*, *t > tt* (se »Rökstenen« (1920) p. 145 f.). Noreen opstillede **printan* (altså med *nt > tt* og *i > e*) i »Geschichte der nordischen Sprachen« 3. udg. 1913 § 230.

»Eriks sjællandske lov« har *thrætan* (2, 26 = DgL V p. 104, 11; varianterne har *thrættan*), *thretan* (2, 26 = p. 105, 2; varianterne *thrættan*; 2, 68 = p. 210, 4; varianterne *thrættan*, *-tæn*). »Valdemars sjællandske lov« har *thrætan* (3, 13 = Thorsens udgave p. 62 = DgL VIII p. 356, 7; varianterne *thrættan*, *-tæn*), *thrætandæ* (p. 456, 9), *thrættandæ* (p. 479, 10; varianterne *thrætandæ*). Formerne med enkelt *t* kunne godt synes at tale for en gammeldansk form med lang vokal, idet skrivemåden med *-t-* i indlyd i vid udstrækning har markeret lang vokal. Men formen *tretten* skal ikke gøres til genstand for nærmere undersøgelse i denne sammenhæng.

⁴ Om ordet *tot* se nærmere Harry Andersen APHS XVI (1942/43) p. 261 f. (afhandling om *u*-omlyd i dansk). Jf. ODS III. *Tot* XXIV (1948), 284 f. Her anføres former som *tat*, *taat* (sml. svensk *tåt*, norsk *tått*, vestnord. *páttir*): 1. (nu især dial.) snor (som en del af et reb), rebstreng; 2) som personbetegnelse; 3) efter oldnord.: afsnit af en tekst (især en saga o. lign.). ODS regner med at ordet i rigssproget til dels er blandet sammen med 1. *Tot* samlet mængde (portion, dusk, bundt) af tynde, trådgigtige, trævlede (små)dele, som hør, uld, hår, græs o. lign.

⁵ Om *idræt* hedder det i »Nudansk ordbog« 1953 (anden udg. 1957) at første del af ordet vist er beslægtet med subst. *id* virksomhed og andet led vist er oldnord. *þróttir* kraft (sml. hermed ODS IX (1927), 60). Denne opfattelse er, som det er påvist af Ture Johannisson i en vigtig afhandling om ordets etymologi (i »Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning« V (1943) p. 13 ff.), fejlagtig. Denne afhandling burde være udnyttet i »Nudansk ordbog«, der har en lang række forkerte etymologier.

⁶ GG regner med delabialisering af *thrøtt(ær) > thræt* (§ 141). I den ny udgave af GG I (1950) henvises der ikke til Marius Kristensens opfattelse i »Folkemål og sproghistorie« (1933) p. 188. Marius Kristensen gør opmærksom på at *træt* har *æ*-lyd i hele det danske sprogområde med undtagelse af Halland: svensk *trött*, vestnord. *þreyttir*. Han foreslår en participialdannelse **þrëttir* (til verbalroden i *thrængia*), sml. vestnord. *lëttir*: tysk *gelingen*. Delabialisering må vist betragtes som usandsynlig. ODS XXIV (1948), 924 henviser heller ikke til Marius Kristensen.

⁷ Aage Hansen oplyser i »Udtalen i moderne dansk« (1956) at der i *fjerde* nu ofte høres *e*, ODS angiver kun *æ* 1922 (p. 20).

⁸ Se DgL I p. 871, 14–15. »Skånske kirkelov« efter Cod. run. har *atanda dah* (p. 847, 1–2); varianterne har: *atandæ*, *atændæ*, *atand*, *attanda*, *attande*, *attændæ*, *aatende*, *ottendæ*. B 74 har *attanda* (se »Danske Sprogtekster« I² (1932) p. 11, 31). AM 37, 4 (Tekst 3 i DgL I) har *atanda* (p. 876, 22). Se også Johs. Brøndum-Nielsen i hans afhandling om håndskrifterne af »Skånske lov« (i »Arkiv för nordisk filologi« 34 (1918) p. 115, 118 og 124). »Jyske lov« har *attand dagh* (2, 83 = DgL II p. 289, 3; varianterne har *attënd*, *atend*, *atandæ*, *atændæ*, *attende*, *aattendæ*, *ottendæ*). »Eriks sjællandske lov« har *atændlot* (2, 35 = DgL V p. 116, 7; varianterne har *atændæ*). »Valdemars sjællandske lov« har *atændæ lot* (1, 2 = Thorsen p. 13 = DgL VIII p. 19, 11: *atændæ loth*. Se også p. 115, 31: *atændæ*). »Vederloven« har *a attende dagh* (»Danske Sprogtekster« II (1928) p. 24, 31), *i atta konunga daghum* (smst. p. 25, 10). Disse *a*-former svarer til former som *mate*, *matte*, *rath*, *ratha*, *bathe*, *twa*, *saar* med *a* (og *aa*).

Svækkelsen af *a > e* i forbindelsen *-andi-* (*-anda-*) er værd at bemærke. Man havde ventet *-and-* bevaret i B 69 af »Skånske lov«. Jf. GG § 56, b, II (= I² p. 83).

⁹ Se Vilh. Thomsen i lydlæren i Espersen »Bornholmsk Ordbog« (1908) § 152. Det hedder her at intetkønsformerne *blat*, *grat*, *rat*, *smat* begynder stærkt at fortrænges af de efter hak. og huk. regelmæssig dannede nyere former med *d*. Se tillige GG § 412 anm. 1.

¹⁰ Denne formulering står uændret i den ny udgave af GG I fra 1950. Jeg gør opmærksom på, at der i stedet for »i alle Stillinger undtagen efter w« bør stå: konsonant + w. Udviklingen af det lange *a* til *ā* er i rigsdansk ens uanset den foranstående konsonants art: *båd, kåd, råd, våd* etc., *nåde, råde, våde* (subst.) etc. Ved konsonant + w har vi fået den lukkede vokal *ō*: *to < twā* (se GG § 155).

¹¹ Paul Diderichsen regner med analogisk *mätte*; han fremhæver at der ofte skrives *matte* i gammeldansk (se APhS XII p. 153).

¹² Se DgL p. 44, 3: *satæ*; V, 29 har *sattæ* (p. 84, 2; varianterne har *vsotta*). »Eriks sjællandske lov« har *satæ* (2, 53, 72 = DgL V p. 176, 6; 218, 7). »Jyske lov« har *sattæ* (2, 22; 2, 29; 3, 5 = DgL II p. 183, 2; 196, 4; 363, 5 (med varianterne *saattæ, sathæ*)).

OM DA : DAA

I Johs. Brøndum-Nielsens »Gammeldansk Grammatik« anføres *thaa* som skånsk form for *tha* (§ 14, 10, fremstillingen er ens i første udgave 1928 og anden udgave 1950). I § 138 anm. I anføres *pā > thaa* og trykløst *thā*, nuværende *da*. Formen *da* med kort vokal svarer til *fra* i forbindelser som: *fra landet* med kort *a* (: *fra* med langt *a* i trykstærk stilling i udtryk som *falde fra* o. lign., jf. vestnord. *frā*). Ældre middeldansk oplyser intet om vokalismen, da normalformen er *tha* (vestnord. *pā*), der repræsenterer såvel den langvokaliske form *thā* som den kortvokaliske *thā*.

Rigsdansk *da* svarer til ord som *du, vi, I, de, nu, og jo* (adv.), småord, der kun kan optræde med kort vokal (modsat ord som *i, fra og på*).¹ Den hyppigt forekommende skrivemåde *thaa* i yngre middeldanske tekster, som ikke er skånske eller har skånsk præg, berettiger til den rimelige antagelse, at formen *dā*, skrevet *thaa, daa* – sml. nuværende bornholmsk, skånsk, svensk og norsk landsmål *dā* (islandsk har *pā* med *au*, færøsk *tā* der udtales [tāa]) – har haft en videre udbredelse i ældre tid i det danske sprogområde; den har ikke alene været skånsk. Yngre middeldansk og ældre nydansk har haft dobbeltformer *da* og *dā*. Når *a*-formen har sejret kan en afgørende grund have været, at ordet *thō* (vestnord. *pō*) kunne nærme sig formen *thaa* både lydligt og i visse tilfælde betydningsmæssigt, idet vi fik *thō > dō* og *thā > dā > dō* (jf. den almindelige dialektudvikling af *ā* til *o*). Formen *dōg* for ventet *do, to* (som skyldes middelnedertysk påvirkning, se »Gammeldansk Grammatik« § 286 anm. 1), jf. jysk *tho*, fjernede sig ved sin form fra *da, dā*.

Formen *thaa* har jeg noteret fra følgende, ikke skånske tekster: »Lucidarius« »De gamle danske Dyrerim«, »Sydrak« og »Flores og Blanseflor«. Min eksempelsamling kan let suppleres med flere eksempler. »Lucidarius« (i »En klosterbog fra middelalderens slutning« 1933, udgivet af Marius Kristensen) har i almindelighed *tha* (ca. 80 gange), men *thaa* findes i en lang række tilfælde (p. 57, 10, 22, 33; 58, 13, 28; 59, 12, 17; 60, 2, 5; 64, 7, 10, 11; 69, 19; 70, 4; 72, 6; 75, 18, 23; 76, 10, 19, 21; 77, 3, 4, 7; 79, 20; 83, 13; 84, 2, 5; 97, 13). »De gamle danske Dyrerim« (udgivet af Johs. Brøndum-Nielsen 1908) har formen p. 20, 16; 27, 15 og 30, 6 og rimet *slaa ~ thaa* p. 32, 21–22. »Sydrak« (udgivet af Gunnar Knudsen 1921/32) har *tha* som normalform, men *thaa* p. 132, 16. »Flores og Blanseflor« (udgivet af C. J. Brandt i »Romantisk Digting« I (1869)) har rimene: *thaa ~ saa* (vers 587, 599, 1505 og 1895), *saa ~*

thaa (786, 1230, 1778), *tha* ~ *saa* (1519), *saa* ~ *tha* (1394), *thaa* ~ *fraa* (1603), *tha* ~ *fraa* (781, 1355, 1957), *thaa* ~ *faa* (1181), *thaa* ~ *gaa* (1383), *tha* ~ *laa* (1403), *tha* ~ *staa* (1955), *thaa* ~ *Venetia* (1903). Selv om rimmateriale er meget farligt at operere med – vi kan have øjerim, halvrim, dårlige rim etc. – synes udtaleformen *då* dog godt hjemlet her.

En fremtrædende brug af *thaa* ses i den skånske tekst »Hellige Kvinder«² (udgivet af C. J. Brandt i »Dansk Klosterlæsning« 1859): p. 6, 14; 12, 6; 14, 20; 15, 20; 18, 17; 24, 4; 34, 24; 53, 6; 62, 27; 66, 20; 69, 12; 71, 30; 72, 11; 77, 33; 78, 13; 85, 34; 89, 16, 30; 90, 3. Formen *tha* etc. kan i gammeldansk i visse tilfælde dække over en udtale *då*. Det kan kun afgøres ud fra en minutøs undersøgelse af forskellige teksters ortografi med hensyn til gammelt *ā*. I den skånske prægede tekst »En Ræffue Bog« oversat af Herman Weigere (udgivet af Niels Møller 1915/23) findes såvel *da* som *daa*. Fortalen har *daa*; denne form bevidnes også af rim som *saa* ~ *da*, *da* ~ *gaa*, *forstaa* ~ *da* (: et rim som *saa* ~ *daa* p. 148, 5–6).³

I »En merckelig grundfest disputatz. Vdsatt aff tydsch och fordanskedt af Jens Perszøn« (udgivet med indledning af Poul Andersen 1952) bruges i almindelighed formen *thaa*; *tha* er meget sjælden (se indledningen p. 38). Da Jens Perszøns sprog er jysk, hans hjemsted er sandsynligvis at finde i det sydøstlige Nørrejylland (se indledningen p. 57 ff.), har vi her et nyt og særdeles interessant vidnesbyrd om *daa*-formen uden for det skånske sprogområde i det 16. århundrede. Har vi her at gøre med en skånsk-sjællandsk form (tilhørende Øresundsmålet) som er blevet anvendt i andre dele af Danmark?

I Christian den fjerdes breve findes *daa*. Det hedder hos Peter Skautrup i »Det danske sprogs historie« II (1947): »En rundet form *daa* (Christian IV) har sikkert endnu forekommet dagl.« (p. 344). Jeppe's berømte vers »Jorden drikker Vand« i »Jeppe paa Bjerget« slutter således:

Hvorfor maa jeg *daa*

ei drikke ligesaa? (1. akt, 6. scene).

»Ordbog over det danske sprog« henviser hertil III (1921), 377. Ordbogen anfører gammeldansk *tha*, *thaa* og skriver: nu kun bornholmsk *daa*. Dette rim omtales af D. A. Seip i hans afhandling »Holbergs talemål« (1934); det hedder her: »Formen *då* kjennes i nydansk ikke utenfor bornholmsk, men er mye brugt i norsk, især vestnorsk« (»Studier i norsk språkhistorie« (1934) p. 201).⁴ Peter Skautrup anfører i kapitlet om Holbergs talesprog rimet *daa* *da* ~ *ligesaa* blandt norvagismer, men tilføjer at vi muligvis kan have en Øresundsform (»Det danske sprogs historie« III (1953) p. 27).⁵ Aage Hansen har meddelt mig at Holberg-ordbogens store materiale til *da* kun har *daa* fra verset i »Jeppe paa Bjerget« og et eksempel til. I »Melampe« står der i femte akt, niende scene: Hvis I fremturer meer og Hierterne forhærde, / *Daa* eder denne Geist skal Dag og Nat forfærde (»Den danske Skueplads« III 1731). Da der er mange fejl i den nævnte udgave kan der ikke regnes med denne form, der åbenbart er en trykfejl (originaludgaven i Hans Mikkelsens tredje tome har *da*).

Aage Hansen gør opmærksom på, at ingen af dem der omtaler *daa* hos Jeppe har nævnt, at det er i en vise som Holberg kender fra Bergen, d.v.s. at formen er brugt i en citatliggende forbindelse, og fra den kan man ikke slutte noget

som helst om Holbergs eget sprog. Dette er jo indlysende klart. Vi kan altså udmærket med D. A. Seip opfatte *daa* som en norvagisme, men det er der efter det her oplyste ikke så megen glæde ved.

Kalkar anfører i sin »Ordbog til det ældre danske sprog« (1881 ff.) formerne *tha*, *ta* og *da* (under *da*) og *thaa*, *daa* (under *då*).

Et vidnesbyrd om formen *då* har vi muligvis i Rasmus Rasks lydskevne sprogsprøve fra midtfynsk. Det hedder hos Poul Andersen i hans udgave af Rasmus Rask »De fynske Bønders Sprog« (1938) i indledningen: »Paa et enkelt Punkt, i Modsætningen mellem Adv. *då* i Konens og Adv. *da* i Hennings Sprog ser det endda ud til, at Rask har villet gengive en Nuance i Dialekten mellem Konen som den rene Almuekvind og den mere oplyste Henning« (p. XIII, se sprogsprøven p. 90. Oversættelsen har *da* (eller *dog*) og ordregisteret *da*? adv., *dog* adv.).

Om sammenblanding af *da* og *dog* se Johs. Brøndum-Nielsen i »Sproglig forfatterbestemmelse« (1914) p. 69 f.⁵ Espersen har i »Bornholmsk Ordbog« (1908) *då* = 1) *da*, 2) *dog* (= *dou*, *dau*). Der kan også henvises til Ivar Aasen »Norsk Ordbog« (1873) under *daa* og Trygve Knudsen og Alf Sommerfelt »Norsk riksmålsordbok« I (1937) under *da*, sp. 559 (svarer dels til gammel-norsk *på*, dels til *pó*).

Resultatet af denne lille undersøgelse kan sammenfattes i følgende: Formen *thaa* (= *då*) findes i yngre middeldanske tekster (og i endnu yngre tekster) som ikke er skånske i deres sprogpræg. Det vil sige at gammeldansk har haft dobbeltformer *tha* (af *på* i svagtryksstilling) og *thaa* (af *på* i stærktryksstilling). Formen *daa* har rimeligvis tilhørt dagligsproget op til Holbergs tid. Den skal muligvis betragtes som en form der har tilhørt det såkaldte Øresundsmål, der kan have haft en vis betydning for rigsmålets udformning.

Holbergs *daa* (~ligesaa) i »Jeppe paa Bjerget« kan med D. A. Seip opfattes som en norvagisme; men da den er anvendt i et citatlignende udtryk fortæller den intet om Holbergs eget sprog.

¹ Aage Hansen anfører disse småord samt *så* i sin bog »Udtalen i moderne dansk« (1956) p. 86. Ordet *så* har i almindelighed kort, åben vokal, men i gammeldags og højtideligt sprog træffer vi [sɑː], se »Ordbog over det danske sprog« XVIII (1939), 283 (VI. *saa*). Aage Hansen oplyser at endnu i begyndelsen af ordbogens tidsrum var lang vokal almindelig, for *da*'s vedkommende endnu i begyndelsen af det 19. århundrede. N. von Haven har lang vokal i *da*, *de*, *du* og *vi* i »Et lidet orthographisk Lexicon« (1741). Ifølge Abrahamson »Versuch einer vollständiger dänischen Sprachlehre« (1812) p. 12 og F. P. J. Dahl »Oversigt af den danske Retskrivningslære« (1823) p. 14 brugtes lang vokal i *da* i det 19. århundredes begyndelse (se Aage Hansens afhandling om kvantitetsudviklingen i dansk i »Acta Philologica Scandinavica« VI (1931/32) p. 107 fodnoten). Det lange *a* i *da* er ikke det gamle lange *a*, men udviklet i nyere tid (mærk *a* > *å*).

² Se Johs. Brøndum-Nielsen »Gammeldansk Grammatik« I anden udg. 1950 p. 42.

³ Se glossaret i II ved Kr. Sandfeld. I den sproghist. oversigt omtales *daa* p. 248.

⁴ D. A. Seips afhandling »Holbergs talemål« er oprindeligt trykt i »Holberg Aarbog« 1921 p. 35 ff. Den er optrykt med små ændringer og tilføjelser i »Studier i norsk språkhistorie« (1934). I 1921 er Holbergs rim ikke anført! – derimod i Seips »Om norskhet i språket hos Ludvig Holberg« (1954) p. 24. Brøndum-Nielsen omtaler ikke *daa* i sine to kronikker »Er Holbergs Sprog dansk eller norsk?« (i »Berlingske Aftenavis« 27/4 og 11/5 1943), der indeholder en skarp kritik af D. A. Seips opfattelse af Holbergs formodede norske sprog.

⁵ Johs. Brøndum-Nielsen fremhæver at sammenblandingen af *på* og *pó* er særlig almindelig hvor *på* har rundet vokal. »Ivan Løveridder« (udgivet af C. J. Brandt i »Romantisk Digtning« II 1870) har *tha* svarende til *tho* i den svenske tekst (vers 116) og *tha at* = svensk *tho at* (vers 118, svensk tekst vers 1138).

OM BRUGEN AF ORDET »SUBJEKT«.

Da jeg ikke var tilstede ved de møder i Lingvistikredsen hvor dr. Holger Johansen forelagde sin i sidste årgang af Danske Studier trykte afhandling, vil jeg gerne have lov til at knytte et par bemærkninger til den interessante udredning af spørgsmålet.

Holger Johansen gør opmærksom på at man hele tiden har gået ud fra at subjektet var en real størrelse som man så søgte ad forskellige veje at indkredse og beskrive. Altså som en eftersøgning af en mand hvis signalement ikke kendtes eller var meget mangelfuldt. Eller snarere som en gud på hvis eksistens man troede og hvis gerninger man mente at iagttage, men ved hvis nærmere beskrivelse man delte sig i sekter der hver anlagde sine særlige synsmåder. Men det var jo også tænkeligt at denne »gud« slet ikke eksisterede men var skabt af menneskene selv, eller at han (guder er af vor mandfolkeprægede sprogtradition altid hankøn) var af en helt anden art end man havde tænkt sig.

En stor del af den forvirring i begreberne som Holger Johansen har beskrevet for os, stammer tydeligvis fra at man har sammenblandet synsmåder der må holdes ude fra hinanden. For det første: størrelsen subjekt i en given sætning, taget ud af en skrevet eller talt »tekst«, altså i et stykke sprogudøvelse, i modsætning til størrelsen subjekt betragtet teoretisk-grammatisk, dvs. som en abstraktion fra eller fællesnævner for alle forekommende størrelser af førstnævnte art, altså som et led i sproget som system.

For det andet: det er nødvendigt at skelne mellem analyse og grammatisk beskrivelse, en distinktion som man hidtil, såvidt jeg kan se, ikke har lagt vægt på. Det er to helt forskellige procedurer. Man må begynde med analysen, og ved dette må forstås en opdeling af en foreliggende tekst i stadig mindre dele, udfra et gennemgående princip. Dette princip må være uafhængigt af de forskelligartede sproglige kendetegn vi først får kendskab til ved den senere procedure; det må søges dybere end disse, i et lag hvor selve forudsætningerne for sprogets mekanik ligger skjult. Det er det Hjelmslev har gjort ved sin lære om afhængighed mellem sproglige størrelser indbyrdes. Denne afhængighed er ikke noget grammatisk og den har ikke altid grammatisk eller sprogligt udtryk, men består simpelthen deri at to størrelser i sprogets mekanik *kan* forbindes med hinanden (kan de *ikke* det, forekommer forbindelsen altså ikke i sprogudøvelsen og kommer os ikke ved). Denne afhængighed foreligger i tre former: 1) A forudsætter B, men ikke omvendt. 2) A og B forudsætter gensidig hinanden, dvs. at findes A, må B også findes, og omvendt. 3) Af A og B forudsætter ingen den anden, det vil sige at A kan forekomme uden B og omvendt og at når de forekommer sammen står de uafhængigt af hinanden i samme forhold til

et tredje led. Det første forhold kalder Hjeltslev selektion, det andet solidaritet og det tredje kombination. Se nærmere Hjeltslev. Omkring sprogteoriens grundlæggelse 1943.

Ved analysen når vi fra de største enheder, fx. kapitler, paragraffer i en bog, altså sammen enheder der er knyttet sammen ved kombination, ned til enheder hvor selektionen træder frem (ved de såkaldte led- eller bisætningsforhold) og enheder hvor vi træffer en solidaritet som hovedhjørnesten (sætningerne). I kæden *forfatteren har udgivet en ny bog* er størrelserne *forfatteren har* solidariske, dvs. de er lige nødvendige for at vi overhovedet ved sprogets hjælp kan udtrykke os på den givne måde; det angår altså sprogets mekanik og har intet som helst at gøre med om man i sprogets usus kan nøjes med dette eller må have mere med for at få sagt det man ønsker eller for at tilfredsstille fraseologiens krav. Resten af sætningen *udgivet en ny bog* forudsætter den nævnte solidaritet, som man kunne kalde sætningssolidariteten, og indenfor denne rest kan vi gå videre med opdelingen efter selektionsprincippet.

Jeg skal ikke gå videre ind på dette men blot gøre opmærksom på at ved en sådan analyse bliver vi fri for alle besværlighederne med subjekt som led i analysen.

I sætninger som *det sner kraftigt, der råbes og skrives i skolegården* har vi sætningssolidariteterne *det sner* og *der råbes og skrives* der fra dette synspunkt, altså ved analysen, ikke er forskellige fra *forfatteren har* ovenfor. Ved analysen af solidariteten i de to og kun to led den består af (i *der råbes og skrives* er der kun to led men det sidste rummer en kombination) kommer altså *forfatteren, det og der* til at stå sammen.

Det er først når vi er nået til bunds med analysen, ned til de mindste sproglige enheder, vokaler og konsonanter (hvoraf de sidste (i dansk) forudsætter de første og ikke omvendt), at vi kan gå over til den anden procedure, beskrivelsen og grupperingen af de ved analysen fundne størrelser. Og da størrelserne jo er fastlagt ved analysen efter det ensartede princip, så er der ved beskrivelsen frit slag: det gælder om at få fat i så mange træk og kendemærker af sproglig art som muligt og en skønsom gruppering efter disse kendemærker. Fra arbejdet med en given sprogtekst ved analysen, er vi nu kommen over i beskrivelsen af sprogsystemet, og først her viser sig forskelle mellem *forfatteren, det og der* som inventar betragtet. Om der ved grupperingen af leddene i en sætning bliver brug for en term *subjekt* med nøje fastlagt betydning, kan jeg ikke afgøre, men det vigtigste for mig er at slå fast at ved en analyse efter de ovenfor skitserede linjer er der ingen brug for den.

Aage Hansen.

ANSELMUS OG LICENTIATEN

I sin bog om Poul Møller omtaler Vilh. Andersen to af digterens bekendte, der hver på sin vis har stået model til hans berømte licentiat. »Den lange Erichsen« fra Taasinge skal have givet den ydre fremtoning, og en

spekulativ filosof ved navn August Krejdal nogle af de indre egenskaber. Men for Vilhelm Andersen er hovedsagen at vise ligheden mellem licentiaten og Poul Møller selv.

Noget bestemt litterært forbillede nævner Vilhelm Andersen ikke, men han giver licentiaten en litterær baggrund, idet han siger, at han lider af den samme sygdom som Roquairol – et psykisk utyske i Jean Pauls roman Titan – nemlig den romantiske selvbeskuelse og selvforgodbling, der især er karakteristisk for mange af Hoffmanns figurer.

Hoffmann optog Poul Møller og hans kreds stærkt i årene umiddelbart før Kinarejsen, hvilket blandt andet fremgår af en anekdote, som Thiele fortæller i Af mit Livs Årbøger.

Engang i året 1818 havde Thiele fået fat i Hoffmanns Elixiere des Teufels og tilbragte en søndag formiddag med at læse i denne romantiske gyser. Så gik han sig en tur og lod bogen ligge på bordet. Da han kom hjem igen for at læse videre, så han, at Poul Møller havde været der og havde taget bogen med sig. Thiele ærgrede sig og gik tidligt i seng. Midt om natten kimede portklokken og vækkede alle husets beboere. Det var Poul Møller, der kom for at få anden del af romanen. Men nu var Thiele blevet vred, og Poul Møller måtte gå uden bogen, hvad han var meget fornærmet over.

Det er altså vidnefast, at Poul Møller har læst i hvert fald første del af Elixiere des Teufels. Det kan også bevises, at han har kendt Hoffmanns eventyr Klein Zaches, som han omtaler i en af sine strøttanker på en sådan måde, at man kan se, at han har læst den. Derimod er der ikke noget sikkert bevis for, at han har læst Hoffmanns novelle Der goldene Topf fra 1814; men jeg mener at kunne sandsynliggøre det og påvise muligheden af, at vi her har et litterært forbillede for licentiaten i bogens hovedperson, studenten Anselmus. Ikke sådan at forstå, at de to figurer dækker hinanden, men blot sådan, at de har så mange lighedspunkter, at en – Poul Møller sikkert ubevidst – påvirkning har fundet sted.

Nu skal det straks siges, at Anselmus, i modsætning til den stakkels forkrøblede licentiat, er en smuk, ung mand, som både filistrenes døtre og de eventyrvæsner, han bliver optaget iblandt, ser meget mildt til.

Selv føler han sig ligesom licentiaten og hans alter ego, Den gamle Pedant fra Scener i Rosenborg Have, draget mod det smukke køn, men han savner – som de to ældre akademikere – det fornødne mod til at nærme sig de attråede væsner.

Dette skyldes blandt andet, at han – som de og Poul Møller selv – har så svært ved at holde sin garderobe i orden. Når Anselmus et sted siger: Ziehe ich wohl je einen neuen Rock an, ohne gleich das erstemal einen Talgfleck hineinzubringen, oder mir an einem übel eingeschlagenen Nagel ein verwünschtes Loch hineinzureissen, må man uvilkårlig tænke på de kvaler, den stakkels licentiat har med sine klæder; en talgplet på kjolen var jo netop en af de uovervindelige vanskeligheder, der gjorde, at han aldrig kom fra Møllekroen til Ravnshøj, og derved gik glip af et levebrød. Og minder det ikke om Den gamle Pedant, der vist ikke er så gammel,

som han gør sig til, når han klager over umuligheden af at kappes med Kavalergangens unge lapse i elegance: »Jeg koster udi Kjoler mange Penge, / Men en er mig for kort og en for lang, / Og alle om min lærde Krop de hænge / Som Fugleskræmme paa en Humlestang. – Og disse Nankins Bukser var saa nette, / For fjorten Dage siden splinterny, / Men nu tilredte fælt af Blæk og Plette! / Er det et Under, man er folkesky?« – Nej, det er klart, at når man ser sådan ud i tøj, tør man ikke nærme sig »de velsignede hvidklædte Skønne«, men må nøjes med at stå i en skammekrog bag en busk og beundre dem på afstand.

Men student Anselmus er ligeså forsagt over for de unge piger. På Kristi himmelfartsdag er han på vej til et traktørsted uden for Dresden for at fejre dagen ved et krus øl. Det er hans plan at sætte sig ved et bord nær ved en flok kønne, unge damer, og så håber han, hvis en af dem skulle spørge, hvad klokken er, eller hvad det er for et stykke, orkesteret spiller, at få mod til at springe op og besvare spørgsmålet uden at vælte sit glas eller snuble over bænken. Også han står trods sin ungdom og skønhed »som fej tilbeder« og »leger skjul iblandt de glade«. Får Anselmus endelig mod til at byde en ung pige armen for at følge hende hjem, træder han naturligvis i den eneste klat skidt, der findes på gaden, og smuder hendes lyse kjole til. Kysser han hende til afsked på hånden, træder han hende samtidig over tærne, ligesom licentiaten indgyder hundehvalpen Karo rædsel og skræk ved altid af vanvare at træde den over poterne med sine elefantfødder.

Licentiaten tænker på at skrive en afhandling, der skal hedde: Betragtninger over en sørgelig Skilsmisse mellem Sjæl og Legeme, fordi han har gjort den erfaring, »at Skaberen har nægtet visse Folk ethvert Anlæg til at virke paa Materien«. En sådan afhandling havde Anselmus også kunnet skrive på grundlag af sine erfaringer. Han er født til ulykke, mener han. Det er aldrig ham, der finder mandelen i julegrøden; spiller han effen eller ueffen, vælger han altid forkert. Taber han sin mellemmad, falder den altid med smørsiden nedad. Det får nu endda være; men han hilser aldrig på en hofråd eller en dame uden at tage sin hat eller at snuble over sine egne ben. Det er ham umuligt at møde præcist. Han kan gå hjemmefra i god tid, han kan stå med hånden på dørgrebet for at være parat til at træde ind på klokkeslet; men der kommer alligevel altid noget i vejen, så han ikke når frem i rette tid. Hans kejtethed i forbindelse med et toilettespørgsmål hindrer ham på drastisk vis i at få en stilling, han søger, ligesom licentiaten takket være et lignende uheld går glip af stillingen som huslæge.

De har altså begge samme vanskelighed ved at overvinde den gnidningsmodstand, som dagliglivets små fataliteter frembyder. Men Anselmus er lykkeligere end licentiaten. Efter mange prøvelser løftes han op over filisterverdenen, hvor han gør en så dårlig figur, til en højere poesiens verden. Licentiatens fremtid kender vi jo desværre ikke; men for ham synes der ikke at være noget håb om, at han nogen sinde kan udfries af det net, hvori hans livsudygtighed og hans sygelige hang til refleksion har indspundet ham.

Der findes en situation i Anselmus' liv, der ved sin lighed med en til-

svarende i den krøllede Fritz' brogede tilværelse synes at støtte min formodning om, at Poul Møller har lånt lidt hos Hoffmann.

Efter en mislykket dag sætter Anselmus sig under en hyldebusk ved Elben og tænder sin pibe. Her modtager han en åbenbaring fra en anden verden, den eventyrverden, der hos Hoffmann altid ligger bag ved eller er blandet ind i den verden, det nøgterne øje ser. Åbenbaringen skal ikke beskrives nærmere, men pludselig stirrer han ind i et par herlige, dunkelblå øjne, der ser på ham med usigelig længsel, »så at en ukendt følelse af den højeste salighed og den dybeste smerte er ved at sprænge hans bryst«. Med andre ord, Anselmus bliver forelsket i et mystisk væsen, der holder til i hylde træet. Hun forsvinder med solens sidste stråle, mens Anselmus klamrer sig til træet og bønfaller hende om atter at vise sig for ham. Herunder overraskes han af en familie, der har været på skovtur. Familiefaderen, der tror, at Anselmus er en teologisk kandidat, der har drukket sig fuld i anledning af Kristi himmelfartsdagen, giver ham en faderlig formaning.

Således bryder hverdagens platte prosa forstyrrende ind i poesien.

En lignende oplevelse har den krøllede Frits. Han har med sit lefængelige hjerte forelsket sig i frøken Sophie fra Ravnshøj. Efter deres første, korte møde lægger han sig i græsset og gentager sin samtale med hende, og for ret at indprente sig den søger han at efterligne Sophies stemme. Heri bliver han afbrudt af den djærve forpagter, der spørger ham, om han har maveknub, siden han ligger og piber som en mus i barselsnød. Situationsligheden er umiskendelig.

Flere lighedspunkter mellem *En dansk Students Eventyr* og *Der goldene Topf* er der vistnok ikke, og det kan vel være tvivlsomt, om Poul Møller ville anerkende nogen gæld til Hoffmann på ovennævnte grundlag, men den opmærksomme læser af de to værker, der her har været omtalt, vil næppe helt frikende ham, uden forøvrigt at sætte ham mindre højt af den grund.

Louis Pedersen.

ANMELDELSER

Studies in Folklore, ed. by W. Edson Richmond in honor of Distinguished Service Professor Stith Thompson. Indiana University Press, Bloomington 1957. XVI + 272 s., ill. 5,00 dollars.

Den nylig afgåede Indiana-professor Stith Thompsons navn vil leve meget længe, knyttet som det er ikke blot til hans eget mægtige Motif-Index of Folk Literature, hvis 2. udgave fornylig er ført smukt igennem af et dansk forlag, men også til hans reviderede udgave af Antti Aarnes *Types of the Folktale*, der jo gerne citeres med forff.s navne plus nummer. Intet er da naturligere, end at hans efterfølger i Bloomington har stået for et festskrift med alsidige bidrag fra mange lande til folkemindeforskningens forskellige grene, deres historie, teori og praksis. De nordiske landes smukke forsknings-traditioner indenfor folkloren gør, at Skandinavien er en af de dele af verden, til hvilke Stith Thompson har haft særlig mange relationer, og vi

vil her nævne festskrift-bidrag med nordisk emne: danskeren L. Bødker skriver om Den tapre skrædder i dansk tradition, nordmanden Reidar Th. Christiansen om Søstrene og trolden og nordmanden Nils Lid om oldnordisk hedenskab. Men dertil kommer, at festskriftets udgiver har fortsat sin lærers nordiske interesser og foruden med en biografisk skitse af Stith Thompson har bidraget med en lille studie over norske utrykte opskrifter af den danske vise Frederik II i Ditmarsken (DgF 175), som ene af alle de yngre historiske viser har kunnet glæde sig ved vid udbredelse i almuen. Artiklen kommer just i rette tid til at være nyttig for behandlingen af visen i DgF X. — Det kan tilføjes, at W. Edson Richmond samtidig fik trykt en studie over utrykte varianter af den norske vise Klagande møy (Utsyn 170, jf. DgF 437 og 513) i Scandinavian Studies november 1957. — Festskriftet til Stith Thompson vil give sin læser gode glimt af, hvad der foregår i tidens folkemindeforskning i forskellige lande.

Erik Dal.

Fabula. Zeitschrift für Erzählforschung, Journal of folktale studies, Revue des études sur le conte populaire. Herausgegeben von Kurt Ranke. 1. Band, Heft 1/2. Berlin 1957. Walter de Gruyter & Co. Pr. årgang: 3 hæfter à 96 sider for 36 DM. — Desuden planlægges to rækker Beihefte, A: Texte, B: Untersuchungen.

Her har vi den igen, den gamle vagtparade — siger vi respektløst, når vi lægger Stith Thompsons festskrift fra os og beskæftiger os med den lovende begyndelse til et internationalt tidsskrift for den i sandhed internationale disciplin eventyr- og sagnforskning. Mange af bidragyderne er de samme, men det taler jo kun til gunst for de to hinanden uvedkommende publikationer, at de ledende mænd i denne forsknings Internationale i så stor udstrækning har haft tilknytning til professor Thompson.

Det er et meget gedigent dobbelthæfte med solide førstehåndsarbejder både fra indsamler- og monografi-fronten foruden en række anmeldelser. Mest interesse udenfor fagkredse vil der måske knytte sig til sandsynliggørelsen af, at pudlen i Goethes Faust ikke er lånt fra folkebøgerne, men fra et mundtligt milieu af levende folkeminder (Barbara Allen Woods), og til et nyt forsøg på at vise den historiske bund i sagnet om rottefængerens fra Hameln, der skulle stå i forbindelse med den tyske kolonisation i østen (Hans Dobbertin). Man vil dog også med fornøjelse kunne læse bl. a. skiltringen af en sagnfortæller fra Hebriderne (Maartje Draak), af de tre aber, der holder hænderne for øjne, øren og mund, og som synes at komme fra Japan (Archer Taylor), såvelsom båndoptagelsen af en forskers samtale med en folkeminderig græsk-amerikansk familie (Richard M. Dorson).

Om tidsskriftets almindelige idé kan man gøre sig sine betragtninger, mest positive. De fleste tidsskrifter dækker et forholdsvis stort sagområde, og tidsskrifter med folkemindeinteresser omfatter gerne de fleste af disse, eller må endda dele plads med andre videnskaber som i vort eget beskedne tidsskrift; til gengæld er der oftest tale om en national begrænsning. Her har man søgt at skabe et organ på højeste plan for en bestemt disciplin, jf.

at østrigerne har skabt deres lokale Volkslied-årbog, og selvom det ikke befordrer strejftog ind på andre felter, er det vistnok den rette vej. Sandheden er jo den, at en blot nogenlunde travl læser ikke overkommer mere end de for ham vigtigste dele af, hvad der står i de enkelte periodica, han selv ejer; til gengæld går han glip af vigtige bidrag til andre tidsskrifter. Tog man en halv snes af de nordiske tidsskrifter, hvis titler kan læses på vort omslag, smeltede dem sammen og skilte dem ad igen på en ny måde, ville vi have en komplet suite tidsskrifter for arkæologi, oldnordiske studier, sagn og eventyr, viser og folkemusik, litteratur, folkekultur m. m., der hver især ville være sikre på en betydelig højere læsemæssig udnyttelse og sikkert ikke mindre abonnenttal, end tilfældet nu er. Naturligvis kan man ikke drage grænserne skarpt; men man får antagelig et bedre tidsskrift ved mottoet »koncentration« end ved mottoet »afvexling«, og hvad man taber af læsere i sit eget land, ville man indenfor et område som Norden kunne vinde i nabolandene.

Tidsskrifter er jo i det hele taget noget mærkeligt noget; anerkendt uundværlige, og dog forbavsende lidt spredt og læst. Nye statistikker over nogle engelsk-amerikanske humanistiske tidsskrifter med verdensnavn viser oplagstal på under 2000, ja under 1000 for de fleste. Det er ikke helt forkert, hvad der er bemærket fra kyndig side, at man kan skrive en absolut væsentlig artikel i verdens vigtigste tidsskrift indenfor feltet uden at turde regne med, at de nærmeste specialister i tidsskriftets publikationsland kender artiklen. Mange spørgsmål vedrørende videnskabens organisation og økonomi knytter sig hertil, og jeg beder undskyldte, at jeg har taget plads op med betragtninger som disse, der længe har ligget mig på sinde.

Til Fabula siger vi tillykke og velkommen og ser frem til mange hæfter og extrahæfter. Ifl. meddelelse fra prof. Ranke 16.4.1958 er der af disse udkommet et bind i B-rækken: Warren E. Roberts: *The tale of the kind and the unkind girls* (ATH 480). A-rækken (Texte) vil i 1958 lægge for med eventyrsamlinger fra Jeypore, Estland og Weichselområdet. Erik Dal.

Schleswig-holsteinische Volksmärchen aus den Sammlungen der Kieler Universitätsbibliothek, der Schleswig-holsteinischen Landesbibliothek und des Germanistischen Seminars der Universität Kiel, hrsg. und mit Anmerkungen versehen von Kurt Ranke. I: ATH 300–402, II: ATH 403–665. (Veröffentlichungen der Schleswig-holsteinischen Universitätsgesellschaft, Neue Folge Nr. 14, 22). Ferdinand Hirt in Kiel 1955–58. 360 + 404 s. 25,70 + 32,50 DM indb.

Prof. Rankes udgave af de slesvig-holstenske eventyr er et strålende værk, som bør læses af enhver, der er interesseret i den rene folketradition. Bortset fra enkelte oversættelser fra dansk til plattysk er eventyrene publicerede i den form, de er fortalte, uden ærbødig skelen til børnepsykologernes og æstetikernes dogmatiske krav om, hvordan folkeeventyr bør se ud. I flere tilfælde må man selvfølgelig regne med, at utrænede optegnere har bearbejdet stoffet ved renskrivning af de handlingsreferater, der er ned-

skrevet, mens eventyrene er blevet fortalte; men disse ændringer synes at være så små og intetsigende, at man helt undgår den forstemmende følelse af litterær forkvakling, der så ofte griber en ved gennemlæsningen af både de danske udgaver og de utrykte tekster, der blev optegnet her i landet under den folkloristiske guldalder i 1850'erne.

Teksterne er forsynede med de nødvendige oplysninger om de enkelte fortællere, der i mange tilfælde har fortalt samme eventyr flere gange; og da disse varianter i regelen er placeret ved siden af hinanden, er det muligt at se de ændringer, fortælleren kan foretage med sit stof, uden at gå udover typens rammer. Et interessant eksempel på denne proces er f. eks. de tre varianter af Amor og Psyche (AT 425), der er optegnet efter samme fortællerske i Kraksdorf (II, 29 ff.). Den første variant, der er fortalt 2.10.1908, er så kort, at den kun kan betragtes som et forkrøblet handlingsreferat. Den anden, der er optegnet få dage senere (8.10.), er ca. dobbelt så lang, hvilket vel betyder, at fortællersken i mellemtiden har forsøgt at komme i tanke om flere enkeltheder – altså et bevidst hukommelsesarbejde, som er startet ved optegnerens første besøg. Den tredje variant, der er optegnet i 1926, er et smukt, velafrundet eventyr, delvis fortalt i dialogform. Prof. Ranke har sikkert ret i, at der her er tale om en regenerationsproces. Den modsatte udvikling kan man spore hos fru Bendt i Niedendorf (Fehmarn), der har fortalt det samme eventyr to gange, først i 1908 og derefter igen i 1927 (II, 37 ff.). Hos hende er den yngste form den korteste, idet der er foretaget en stramning af handlingen og en ændring af flere motiver. Her kan spores et bevidst arbejde med stoffet, idet fru Bendt, der stammer fra Sverige, første gang har forsøgt at gengive moderens svenske form, medens hun i 1927 har tilpasset stoffet efter den lokale tradition i Østholsten, hvor hun har været tjenestepige. Den samme fortællerske har også fortalt tre varianter af Dragedræberen (AT 300; I, 39 ff.). Den ældste form (opt. 21.7.1909) er den længste og synes at være en plattysk gengivelse af moderens fortælling, eftersom den er fyldt med svenske ord og sætninger, f. eks. i slutningen (efter dragekampen): »Nu sech de Köni, se schull Hochtit mit em geb'n. O, Vadder, secht se, ik bün noch so jung, eet aar lat mi vente, denn will ik em naher gërn nehm 'n. Ja, secht de Vadder, ên Jahr noch töb'n, se is to jung. As de Jahr üm, nu will ryste til Bryllop. O, Vadder, ik heff so 'n Drom hüt Nach hett, lat mi noch vente eet aar. Denn will jeg give Bryllop« (I, 45 f.). Disse svecismer er forsvundet i de to andre varianter, der begge er optegnet i 1927.

En tredje fortæller, der også arbejder med stoffet, er daglejer Lorenz Jensen (Flensborg), der i 1902 og 1903 fortalte to varianter af De tre bortstjålne prinsesser (AT 301), af hvilke den første er næsten dobbelt så lang som den sidste (I, 66 ff.). Da begge varianter er fortalt til samme optegner, tør man vel gå ud fra, at historierne er gengivet korrekt, eftersom man her har fået elimineret den velkendte fare for traditions-forskydning, der altid foreligger, når en fortæller bliver stillet overfor forskellige optegnere, hvis varierende attitude altid fremmer eller hemmer den personlige kontakt, der betyder så meget for fortælleren og hans lyst til at fabu-

lere. Lorenz Jensen har fortalt sine eventyr på angelsk dialekt, men han synes at være bilingval ligesom fru Bendt, eftersom han selv fortæller, at han har lært historierne af danske kammerater, mens han var soldat i København (I, 59).

De nævnte eksempler, der er taget i flæng fra det store materiale, viser, at prof. Ranke her har fremlagt et materiale af største betydning for den standende strid om eventyrvidenskabens mål og midler. Når man er så heldig at have flere varianter af samme historie optegnet med mellemrum efter samme fortæller, viser det sig næsten altid, at han eller hun i mellemtiden har arbejdet med stoffet på den ene eller den anden måde, dvs. at traditionen i sig selv er dynamisk, og at en enkelt variant, der er optegnet på et eller andet tidspunkt i fortællerens liv, ikke med sikkerhed kan betragtes som hans »normalform«. Hvis dette er rigtigt, må man tvivle på den monografiske metode, hvis tilhængere postulerer, at traditionen er statisk – bortset fra forglemmelser og tilfældig nydigning – og at denne stabilitet motiverer den ihærdige søgen efter urformer, normalformer, og hvad det nu altsammen kaldes.

Et andet metodisk problem, som også belyses af de slesvig-holstenske eventyr, er spørgsmålet om traditionens vandringsveje. På dette punkt hævder monografisterne, at man ved en analyse af varianternes form og indhold kan kortlægge et eventyrs rejserute fra sted til sted. Hvis man forlader denne skrivebordsmetode og holder sig til de foreliggende data om de enkelte fortællere, viser det sig, at eventyrenes vandringsveje ikke følger et fast skema, men er afhængige af traditionsbærernes individuelle omflytninger. De fleste slesvig-holstenske fortællere er – selvfølgelig – født i landsdelen; men mange er flyttet bort fra fødesagnet og har til deres nye hjemstavn bragt nye fortællinger, der enten er lært i barndoms- eller ungdomstiden, eller opsnappet undervejs til den nye bostavn. En lignende traditionsbevægelse indenfor et mindre område kendes f. eks. i Midt- og Nordjylland, hvor man også har gode oplysninger om de enkelte fortællere.

Foruden disse »indfødte« traditionsbærere findes også en del, der er kommet udefra og medfører fremmed tradition. Således har f. eks. optegneren W. Wisser i november 1909 på Fehmarn fundet fire immigrerede fortællere, der stammer fra henholdsvis Østprøjsen, Rügen, Pommern og Sverige (fru Bendt). Hos Ranke findes endnu flere østprøjsiske fortællere, af hvilke i hvert fald Karl Kowalewski har medbragt historier fra sin hjemstavn (I, 188). Niels Lindholm i Grossenbrode stammer fra Sverige og har i 1908 fortalt sagnet om Jætten Finn i den svenske form, lokaliseret til Lunds domkirke (II, 98). Lorenz Jensen i Flensburg har som tidligere nævnt bragt historier fra København til Mellemslesvig. Banearbejder H. M. Hansen i Owschlag er født 1879 i Bollerslev og kan have bragt tradition med sig fra fødesagnet. Jørgen Christiansen i Nybøl (I, 278; II, 386) stammer fra en indvandret nordjysk familie og har fortalt mindst 7 eventyr på sønderjysk dialekt (Nordelbingen 15 (1939) 202 ff.). Broderen Johan Christensen, der før genforeningen flyttede fra hjemstavnen i Tønder Sønderamt til Hjerpsted, har i løbet af 1955–58 fortalt og nedskrevet

mindst 30 eventyr og historier, af hvilke de fleste stammer fra barndomstiden – her er altså tale om en traditionsvandring nordpå.

Prof. Ranke gør med rette opmærksom på, at disse traditionsvandringer er eksempler på en kulturdynamik, der sprænger statsgrænserne (I, 6). Af speciel interesse er her forholdene i Nord- og Mellemslesvig, hvor der er optegnet så meget stof, at det sikkert vil være muligt at undersøge de flydende traditionsgrænser, der bevæger sig både nord og syd for den nuværende statsgrænse. Men en sådan undersøgelse kan ikke gennemføres uden et dansk-tysk samarbejde. Indtil 1864 har man fra dansk side optegnet eventyr langt ned i Mellemslesvig. Derefter har tyske videnskabsmænd indtil 1920 samlet stof på Als og i Nordslesvig, og siden 1920 har man i begge lande været på jagt efter eventyr både nord og syd for statsgrænsen. Resultatet er, at man hverken i Dansk Folkemindesamling eller i Kiel har overblik over det samlede materiale i dette kulturelle grænseområde. Mon man ikke ved fælles hjælp skulle forsøge at trænge tilbunds i dette interessante stof?

L. Bødker.

L. Bødker, Svale Solheim, Carl-Herman Tillhagen: Skæmtsomme eventyr fra Danmark, Norge og Sverige. Hans Reitzels forlag, Kbh. 1957. 132 s. 12,00 kr.

Laurits Bødker: Indian animal tales. A preliminary survey. (FF Communications 170). Helsinki 1957. 144 s., 700 mk.

Tre fremstående nordiske folklorister har udgivet 37 skæmtsomme, dvs. sjofle folkeeventyr. De 8 norske og 5 svenske stykker er oversat og danske dialekter lempet, men iøvrigt er bogen en kildeudgave og har følgelig videnskabelig interesse, da de pågældende eventyr ellers af anstændighedsgrunde mangler i de fleste udgaver. Den, der ikke som fagspecialist har brug for det mest mulige eventyrstof, kan ikke have glæde af, at udvalget har den specielle karakter, det har. Udgiverne har det ønske at vise, hvordan folkeeventyret er, uændret af altfor velmenende optegnere og litterære bearbejdere; dette kunne på den samme plads have været vist ved et alsidigt udvalg af eventyrtyper, deriblandt gerne nogle »skæmtsomme« i naturligt blandingsforhold; som bogen er, viser den højst, hvordan folkeeventyret også er. Og de fleste læsere vil vist finde, at kun få af historierne er fortalt så overbevisende godt, at man accepterer dem trods deres ubehagelige indhold.

Den danske medudgiver, der nylig er udnævnt til arkivar og leder af Nordisk institut for eventyrforskning, har skrevet et forord, hvis tanker kunne ses i journalistisk skærpet form i et interview i Information 7.9.1957. En ikke uforståelig irritation over visse sider af H. C. Andersen-fejringen i 1955 har inspireret ham til betragtninger over folkeeventyret contra H. C. Andersens eventyr. Efter læsningen heraf skrev jeg kladder til en lang polemisk anmeldelse. Men jeg er kommet på bedre tanker. Bogen og forordet er nemlig hovedet ikke nævneværdig tidsskriftplads værd; om Bødkers betragtninger vil man kunne sige, at de røber en diskvalificerende

mangel på æstetisk dømmekraft, men selv det er for hårde ord om et forord, der aldrig hverken aktuelt eller historisk vil blive betragtet som andet end en kuriositet, veloplagt skrevet, men uden forbindelse med de faktiske problemstillinger; forsøget på kunstigt at skabe en kløft mellem Andersenianere, som aldrig har tænkt på at tilkende A.s litterære produktion folkloristiske kvaliteter, og folkemindedyrkere, er således hverken farligt eller vellykket.

Ved at se Bødgers advokatur kan både folkeeventyrene og A. enigt udbryde: Gud bevare os for vore venner – vore fjender skal vi nok selv klare – og når A. har læst Kjeld Galsters nedenfor omtalte bog, siger han såmænd det samme en gang til.

Hvad folkeeventyroptegnelserne angår, så er det jo kendt nok, at en del af dem er »rettet til« af optegnerne. Alligevel begriber man ikke, at en folklorist har råd til at håne de »præstedøtre, baronesser, løjtnanter, studenter og andre folk af rang«, der samlede ind på Sv. Grundtvigs tid (se forord s. 13). Men een af disse optegnere, adjunkt Niels Levinsen, kunne selv efter Bødgers mening få folk til at fortælle, og vi glæder os til inden længe at se Bødgers udgave af hans optegnelser.

Da motivforskning hører hjemme indenfor folkloren, vil vi sige lige ud, at forlaget umuligt kan have planlagt den foreliggende bog for at tjene dens eneste legitime formål, det faglige. Og Bødger og hans to kolleger har hverken gavnet deres eget eller deres studiums renommé ved denne plet på deres produktion.

Og det er en skam. For i det daglige er L. Bødger jo videnskabsmand. Og forskerens stille og tålmodige slid med en opgave, der tilmed er af meget bunden art, ser man i den anden ovennævnte publikation, som er en katalog over vigtige grupper af indiske dyreeventyr, så fuldstændig som man vel kan skabe den uden adgang til kilder på indiske sprog. 1284 typer er refereret i korteste stil, henvisninger tilføjet i en typografisk yderst hensigtsmæssig form, eventyrene er systematisk ordnet, og registre over de deri repræsenterede motiver og eventyrtyper i h. t. Stith Thompsons andetsteds nævnte to værker meddelt. Bogen er, som det vil forstås, ikke beregnet til sammenhængende læsning, men dens forord giver nogle interessante oplysninger, især den, at generationers strid om eventyrudvexling mellem Europa og Indien i fjerne tider hviler på et spinklere grundlag end antaget. Det ses af det forbavsende ringe stoffællesskab mellem de europæiske dyreeventyr og den foreliggende registrant, der som alle andre kataloger, registranter og bibliografier hører til den nyttigste og set fra forfatterens side uegennyttigste gruppe af lærde skrifter.

Erik Dal.

Deutsche Volkslieder mit ihren Melodien. Hrsg. vom Deutschen Volksliedarchiv. 4. Bd.: Balladen, 4. Teil 1. Hälfte. (No. 72–78, S. 1–188.) Walter de Gruyter & Co., Berlin 1957. DM 38,00.

Med glæde og beundring modtager man en ny levering af denne enestående udgave, hvis historie blev genopfrisket i anledning af det første

efterkrigshæftes fremkomst (DSt 1955, 131). Samtidig har man fremstillet et fotografisk nytryk af bd. 3,1 (DM 28), ligesom bd. 3,2 kan fås (DM 32,80). Af de fire første halvbind er derimod kun det allerførste på lager.

Af hæftets 7 ballader om familietragedier har John Meier behandlet nr. 74 og delvis 73, Erich Seemann, der i vinter blev 70, de øvrige; den musikalske del af udgivelsen er for alles vedkommende besørget af Walter Wiora. Om den tid, der er gået, mindes man ikke blot ved at se John Meiers navn, men også ved gentagne henvisninger til H. Grüner-Nielsens hjælpsomhed. Omvendt ser man frem til den dag, hvor DvI skal komme DgF til gode. I dette halvbind har 3 numre direkte og 1 indirekte forbindelse med danske viser, og en anmeldelse her i landet må naturligt bestå i at pege på disse forbindelser.

72 *Die wiedergefundene Schwester*. Et søskendepar er skilt som små, og der opstår komplikationer ved deres møde som voksne; ejendommeligt nok noterer en fodnote et moderne sidestykke fra Danmark, hvor et påtænkt ægteskab måtte forbydes, da halvsøskendeforholdet opdagedes. Til denne ballade, der har to hovedtyper, findes ikke mindre end 66 nordiske sidestykker, og allerede Olrik fremsatte den anskuelse, som her underbygges, at visen er tysk, og at den i Danmark er blevet omstemt efter adelsvisens krav, skønt den i tysk hører et jævnt milieu til. Se DgF 378–80.

73 *Das Schwabentöchterlein*. DgF 382 Kejserens datter slutter sig i begyndelsen til denne, men i slutningen til foregående. En sen og løs vise i dansk, men dog ikke senere, end at den samme ændring i socialt præg kan iagttages som i foregående. I melodioversigten inddrages Jyske folkeminder I,372 og XI,59, og deres særpræg overfor de iøvrigt lignende tyske former udredes s. 49.

74 *Schön Adelheid*. Hertil svarer den meget udbredte DgF 258 Skøn Anna (De røvere ville at stjæle gå). Visen er tyndt repræsenteret i Tyskland og Holland, lidt bedre i England, men med over 100 opskrifter i Norden; en særstudie over den skrev John Meier i Schweizerisches Archiv für Volkskunde XLIII 1946. Visen har gamle aner; en af Marie de Frances berømte *lais* har samme emne, men er ikke forbilledet; snarere er både denne kunstdigtning og visen afledt af en bretonsk vise. Det siger Grundtvig, Child og Meier, og hvad kan man forlange mere! Den nordiske vise er utypisk ved at mangle omkvæd ligesom den tyske, modsat de to foregående, hvor et omkvæd er tilføjlet på dansk, vel fordi overføringen er sket tidligere. – Wiora påpeger, at de svenske melodier viser ændringen fra d-dorisk tonalitet til g-mol; begge dele findes nemlig og har interesse for sammenligningen med de tyske melodier, der alle har det yngre g-mol-præg.

75 *Die dienende Schwester* er en sangleg-ballade, hvis udbredelse i og udenfor Tyskland er så stor, at den kræver 55 siders plads. Blandt kildestedene finder man endog Russlanddeutsches Liederbuch, Buenos Ayres 1937; men i Norden synes visen at mangle.

De tre sidste viser imponerer særligt, fordi den tyske overlevering af dem er begrænset til et par former, medens det har været nødvendigt at indtage et meget stort antal ikke-tyske sidestykker. Der er altså tale om

visetyper, der lige akkurat er sprunget over sproggrænsen i Polen, Flandern eller Gottschee, men som ikke har slået an i de nye omgivelser.

76 *Die misshandelte Schwiegertochter* hører hjemme i hele det vestromanske område samt i det græske indtil Cypern; enkelte former har vundet indpas på rumænsk, jugoslavisk, keltisk område – og så er der altså to opskrifter i flamsk sprogform, for hvis skyld de 205 andre har måttet overskues.

77 *Die ermordete Schwiegertochter* har omtrent samme forhold; her er det en solid masse af c. 100 litauiske og slaviske former, der står overfor een tysk – fra Siebenbürgen. Den er ikke upåvirket af 76, der netop i denne del af verden, nemlig i Kroatien, har sit eneste geografiske fællesområde med 77.

78 *Schwester Giftmischerin* er det mest storstilede stykke sammenlignende forskning, der udfoldes i dette bind, og et smukt sidestykke til de allermest spændende og besnærende komparative studier i litteraturen iøvrigt. Pommern, Vestpreussen og Gottschee leverer de tre tyske eksempler på typen, en ganske kort, rystende historie. Med vanlig suverænitet gennemgås over 250 andre former, næsten alle slaviske og henhørende i grupper, som i dette tilfælde nogenlunde svarer til sproggrænserne. Men når det gælder om at skønne over balladens oprindelige hjemsted, forslår det samlede slaviske område ikke. Med et spring søges et nyt udgangspunkt i den italienske Donna Lombarda, hvormed Vesteuropas forhold er inddraget. Donna Lombarda går tilbage til den skrækkelige beretning fra Paulus Diaconus' Lombarderkrønike, om Rosamunde, der forgav sin mand Alboin, et tema, der vandrede helt til Norden (fx. DgF 345 Utro fæstemø vil forgive sin fæstemand) og England (Child 80). Til studiet af denne har Olrik naturligvis bidraget, og nogle af hans anskuelser gentages her som bindende, andre med modifikation. Nu påviser Erich Seemann, at de polske varianter er nærmest Donna Lombarda, og antager, at denne vise er vandret fra Italien til Frankrig og derfra til Polen, måske ved en polsk enkeltpersons direkte formidling, men måske snarere via Tyskland, hvis tabte former kan have været gennemgangsled for visen også på dens vej til Norden. I Polen omformes visen på prægnant måde, udspreddes indtil Rumænien og Volga – og emnet slår tilbage over det tyske sprogs grænser på få og spredte steder, men uden at give det gamle germanske sagn nyt liv.

Man tænker med Jeppe: »Når jeg føler på min ryg, . . . når jeg hører mig tale, når jeg føler på min hule tand, synes mig, det er jeg. Når jeg derimod ser . . . på al den herlighed, som er mig for øjnene, og jeg hører den liflige musiqve, så drolen splide mig ad, om jeg kan få i mit hoved, at det er jeg.« Den velmenende læser vil forstå associationen. Ingen anden folkevisseudgave giver det, DVI giver, selvom Child og DgF var godt på vej. Og det arbejde, der rester af DgF, skal ikke lægges i det plan og vil – herfor garanteres desværre – heller ikke blive det. Alligevel gribes den implicerede af stærke og blandede følelser ved at se, hvor strålende en behandling en national viseskat og dens fremmede paralleller kan gøres til genstand for, når alle betingelser er til stede.

Men blandt disse følelser er unægtelig glæden ved at se, hvor langt Grundtvig og Olrik med datidens langt mere begrænsede materiale og kommunikation og med et langt mindre ydre apparat kunne nå i udforskningen af nogle af disse digtninge, der i deres almenmenneskelige behandling af de bitreste konflikter har overskredet grænserne mellem århundrederne og mellem sprogene.

Erik Dal.

H. P. Hansen: Syner og Varsler. Parapsykologiske fænomener. Rosenkilde og Bagger, København 1957. 260 s., 18,75 kr. 2. opl. er udkommet.

I denne bog, der er udkommet med støtte fra Carlsbergfondet, Den grevelige Hielmstierne-Rosencroneske stiftelse og Undervisningsministeriet, har H. P. Hansen samlet 809 beretninger, fra få linjer til et par sider lange, om syner og varsler, d. v. s. sådanne fænomener, der af opleveren, den »synske«, opfattes som forvarsler om senere indtræffende eller som genspejlinger af tidligere forefaldne begivenheder.

I en omhyggelig, populær indledning, der glider jævnt over i forelæggelsen af det egentlige stof, gør udgiveren rede for sit personlige syn på sagen, belyser det med en række efter hans mening utvivlsomme eksempler og slutter med en indirekte bevisførelse for, at sådanne varsler er uomtvistelige og reelle, hvordan man så ellers vil forklare dem. Hans egen vurdering af stoffet kan måles med det over forordet anførte motto: *There are more things in heaven and earth, Horatio, than are dreamt of in your philosophy.* – Stoffet selv er såre varieret, ikke alt står mål med mottoet, det indeholder bl. a. også følgende beretning (nr. 740): I en gård i Udbjerg havde de ifølge en optegnelse i DFS. en tønde, hvori de smed opvaskevand. En dag blev pigen så forskrækket ved at se, at der brændte 12 lys over tønden, at hun løb ind og fortalte sin madmoder, hvad hun havde set; men ingen vilde tro hende. Da konen så en dag kom ud og vilde slå vand i tønden, lå en høne med sine elleve kyllinger og var druknet i tønden.

Hverken dette eller andre eksempler, ej heller fænomenet som helhed, skal diskuteres her. Adskilligt lader sig forklare efter elementære psykologiske regler, andet må man lade stå og tro det, om man kan og vil. Adskilligt af os er jo »synske« f. ex. i den forstand, at vi har forvarsler, trin i havegangen og banken på døren nogen tid før en ventet person virkelig ankommer o. l. Kun få interesserer sig for disse gemene forudannelser, andre er mere opmærksomme på dem og mener, at de er de simpleste led i et såre indviklet spind af vidtspændende overnaturlige eller i hvert fald hidtil uforklarede fænomener. H. P. Hansens samling indeholder talrige eksempler på alle arter, fra de jævne til de mere komplicerede.

For den, der har denne interesse, vil H. P. Hansens bog være af stor værdi som velhjemlet kildesamling. Stof af denne art har hidtil mest optrådt i dag- og ugeblades petittribrikker, her foreligger en omhyggelig udgave af stedfæstede eksempler, mange af dem henførte til navngiven person.

Sin største og blivende værdi vil bogen utvivlsomt have for den almindelige kulturhistoriker. Han bliver her eftertrykkelig gjort opmærksom på en side af dansk folkeligt åndsliv, som ikke hidtil har stået synderlig klar. Det viser sig, at mange flere end man skulde tro, er tilbøjelige til at henvise til mystiske kræfter, så snart noget ikke lader sig forklare efter den lille tabel. Det havde været fortræffeligt, hvis bogens sted- og sagregistre havde kunnet suppleres med register over folkegrupper og over sogne eller herreder, så man tydeligt kunde se, hvor og i hvilke lag sådanne forestillinger vurderes som betydningsfulde. Nu viser en grov gennemgang af de eksempler, hvor milieuet er direkte angivet eller sikkert antydnet, at så at sige hele det danske samfund er impliceret, men tillige, at landbo indrømmer det villigere end bybo, bønder hellere end præster (men der foreligger beretninger fra adskillige skolelærere), håndværkere hellere end handlende o. s. v. Også dette er værd at mærke sig.

Men naturligvis vil statistik ikke være anvendelig i det foreliggende emne, usikkert og uhåndgribeligt, som det er. Nogen Kinsey-rapport over en hel egns befolkning, by og land, vil næppe kunne udarbejdes, såsom folk af en eller anden grund trykker sig ved at rykke ud med sproget på netop dette område. De er for det meste bange for at blive til grin, som H. P. Hansen oplyser (p. 34). Så meget mere bør man være ham taknemlig, fordi det er lykkedes ham at indsamle en så stor mængde af dette usikre, men kulturhistorisk set så interessante stof.

Anders Bæksted.

Andreas Heusler: Deutsche Versgeschichte mit Einschluss des altenglischen und altnordischen Stabreimverses. I–III. 2., unveränderte Aufl. (Grundriss der germanischen Philologie . . . begründet von Hermann Paul, 8 / 1–3). Walter de Gruyter & Co, Berlin 1956, 94 DM ib.

Det må hilses med megen glæde, at Andreas Heuslers store Tyske Vershistorie nu foreligger i nytryk. Sammenlignet med de andre germanske vershistorier må den schweiziske forskers arbejde betegnes som et mesterværk og en milepæl inden for genren. I sin indledning bringer det en selvstændig, meget betydningsfuld metrisk teori og i sine historiske dele en næsten uudtømmelig lærdomsfylde, der også er af fremragende betydning for studiet af ældre og nyere nordisk verskunst. I modsætning til forgængerens ofte noget brede eller tunge fremstilling er alt her disponeret med jernhård disciplin og meddelt i den kendte Heusler'ske stil, blank og knap, glimtende af klarhed, inciterende som fyndsporg.

Teoretisk er Heuslers første fortjeneste kampen for at overvinde naturalismens formopløsning. »Gegenstand der Verslehre sind dichterische Kunstformen«, begynder han (I s. 4), »... der Formwille des Urhebers ist uns verbindlich.« Denne kamp slår gnister gennem hele værket (se f. eks. I s. 44 og endnu III s. 90): »Die Vorliebe für alles Entfesselte [ubunden form] ist Privatsache; de gustibus . . . Aber die Geschichte fälscht es, wenn man

diesen Durst einer kunstmüden Zeit beliebig zurückversetzt und z. B. Klopstock mit Kränzen schmückt, die er neidlos den Ururenkeln überliesse.»

Hans anden fortjeneste er betoningen af versenes tilblivelse og gengivelse som syntese mellem formmønstre og sprogstof (I s. 11 og 33): »Der metrische Rahmen bildet das Gleichbleibende, die sprachliche Füllung bringt die Buntheit hinzu.« Han deler her bestræbelse med sine store samtidige, Eduard Sievers og Franz Saran, men finder den første for fantastisk, den anden for prosaisk (I s. 50). En lille rest af naturalisme synes dog at være blevet siddende også i Heusler selv. At stilisere fra prosaen henimod de strenge gangarter, jambisk og trokæisk, er ham instinktivt imod: »Die Grenzen wollen wir uns da wirklich nicht durch Opitz und Gottsched diktieren lassen.« (I s. 69). I stedet for går han til den modsatte yderlighed. Det højst labile, han kalder »die Prosamöglichkeiten« (I s. 70) stiliserer han musikalsk med mange forskellige stavelselængder, snart vilkårligt, snart efter melodiforlæg, som han mener digterne har brugt (I s. 21 og 35). Man undgår ikke at skuffes efter det strålende oplæg. Som stilen er blank, er versbehandlingen hård; sproget i versene synes i nogen grad umyndiggjort.

Den kort fremstillede teori og den efterfølgende store vershistorie er ikke uden sammenhæng. Naturligvis bliver intet fordrejet; men tonen – den mærkeligt levende stemme bogen igennem – lader ingen tvivl tilbage om forfatterens følelser. Ikke mindst inciterende er kulden og skyggen for solen, hvor behandlingen når de glattere, »utyske« former, middelalderens og barokens høviske verskunst (II s. 159 ff., III s. 61 ff.). Her kæmper den temperamentsfulde forsker – med sig selv, ligesom i det lærerige afsnit om versteoriernes historie (III s. 71 ff.). Særlig interesse har disse steder for dansk metrik, idet de to sidste disputatser i faget skylder Heusler hver sit, den ene tankerne om den bevidste formvilje og syntese, den anden smagen for de hjemligt-germanske fri former.

Men kulden er det sjældne i værket, varme og medleven det gennemgående – smukkest næsten i efterskriftens suk (III s. 405): »Der metrischen Forschung fehlte es an werbender Kraft. Sie lag und liegt so oft in der Hand von Kunstfeinden.« Det er ord af en stridsmand, som ikke stred forgæves. Man tør sige, at han var med til at mane naturalismen i jorden.

Arthur Arnholtz.

Synonymordbogen. Danske synonyme i skrift og tale fra Holberg til i dag. Redigeret af Allan Karker. (Udg. under ledelse af Lis Jacobsen. Politikens håndbøger nr. 141 – Politikens blå ord-bøger.) Politikens Forlag, Kbh. 1957. 514 s., 17,50 kr. indb.

Denne i flere henseender ejendommelige publikation kunne anmeldes på (i det mindste) tre forskellige måder:

A.

Man lukker øjnene i for at vi i 17–1800-tallet har haft gode forsøg indenfor dansk synonymik (Sporon, P. E. Müller, Israel Levin) og tager

som udgangspunkt for bedømmelsen de moderne begrebs- og synonym-ordbøger (ved Harry Andersen (på grundlag af Viggo Petersens efterladte arbejde) og ved Ulla Albeck). Disse fremlægger ordstoffet i grupper uden at gå ind på ordenes betydningsmæssige forhold til hinanden og uden at eksemplificere brugen. Synonymordbogen giver undertiden lidt vejledning til ordenes afgrænsning over for hinanden indenfor synonymgruppen og er smækfuld af citater. Ud fra dette alene konstaterer man et fremskridt (selv om det er ringe) og kan anbefale bogen på det bedste. Det var den gode anmelder.

B.

Så kommer den onde. Han skriver f. eks.:

Vi har efterhånden fået en anelig række ordbøger på dansk. En stor del af de ordbøger der for et halvt hundrede år siden stod på dansk filologis ønskeseddel, er nu, for rigssprogets vedkommende, til vor rådighed. Et gammelt ønske er en behandling af sprogets såkaldte énstyldige, synonyme ord. Der blev derfor stor glæde i de interesserede kredse da det for nogle år siden rygtedes at et sådant værk nu var sat i arbejde ved Lis Jacobsens initiativ, og forventningerne blev meget store da det erfarede at Politikens forlag, forlaget med de 140 store salgssuccesser, ikke selv kunne financiere foretagendet hvorfor der var søgt og opnået støtte fra Carlsbergfondet, Statens almindelige Videnskabsfond og Undervisningsministeriet. —

Hvad er en synonymordbog? En eller anden har sagt at det er en ordbog over ord der *ikke* er synonyme, hvad der minder om den klassiske etymologiforklaring af latin *lucus*, en lund, *a non lucendo*. Synonymbegrebet behandles i forordet til Synonymordbogen. Synonymer, som også kaldes egentlige synonymer i modsætning til blot betydningsbeslægtede ord (der vel så må være uegentlige synonymer, men altså dog synonymer), defineres her som to eller flere ord der har en nærmere defineret betydning fælles. Det er meget godt, men man mangler en angivelse af for hvem dette gælder. Jeg troede, før jeg fik ordbogen i hænde, at opgaven var begrænset til moderne rigssprog, men undertitlen lyder: »Danske synonymer i skrift og tale fra Holberg til i dag«. Et ord konfronteres altså ikke blot med sine nutidige konkurrenter, hvor redaktøren formentlig har en sikker viden eller fornemmelse at gå efter, men stilles også overfor konkurrenter der delvis er slået ud og hvis betydningsmæssige habitus vi ofte kun kender tilnærmelsesvis. Denne sammenblanding af det nutidige og det fortidige har ikke været til gavn for klarheden, og iøvrigt er det historiske synspunkt langt fra altid gennemført. Side 3 hedder det f. eks.: »Ordene *oprører* og *rebel* har hver kun én betydning, og om denne er de fælles; de kan da siges i ét og alt at være synonyme«. Min generation kender *rebeller* som politisk jargon om de radikale, en betydning *oprører* ikke har.

Og så skellet mellem synonymer og betydningsbeslægtede ord; man kunne på forhånd sige sig selv at det måtte være meget vanskeligt at drage, og et løseligt gennemsyn giver nærmest det indtryk at distinktionen er skabt ad hoc, nemlig for at begrunde at man har fremhævet visse ord som belægges med citater og undertiden med indskudte retledende bemærkninger (typo-

grafisk betegnet ved to pile), det er dem der kaldes synonymer, medens resten af stoffet blot remses op uden vejledning og citatbelægning, det er brokkassen betydningsbeslægtede ord. Nogle eksempler: *svullen, hævet, hoven, ophovnet, bullen, opbulnet* er synonymer, men *opsvulmet* kun betydningsbeslægtet; *sædvanlig, ordinær, ordentlig* er synonymer, *almindelig* angives som betydningsbeslægtet; *udfordre* og *udæske* er synonymer, *provokere* henvist til brokkassen; *undselig, bly* og *blysom* opstilles som synonymer, *blufærdig* er sat udenfor. Og så videre. Og ordpar som *syg: dårlig: død: livløs; eje: besidde* er behandlet som betydningsbeslægtede. Jeg tror der er grund til at sætte et stort spørgsmålstegn ved det side 3 hævdede: »Synonymordbogen skelner klart imellem blot betydningsbeslægtede ord . . . og egentlige synonymer«.

Materialet i synonymartiklerne er, som nævnt, ikke blot taget fra almindeligt moderne rigssprog, men også fra dialekter (*trængsel: trynge*) og ældre sprog (*true: høde*) og fra forskellige stillag (*vaske: tvætte*); slangordbogen har givet meget stof, d. v. s. at materialet i ikke ringe grad består af sammenbragte børn.

De oplysende bemærkninger har dels henblik på indholdet (betydning) dels på brugssfæren (dagl., gldgs., sjæld. osv.), og ofte er de to arter sammenblandet indenfor samme artikel, fx. »*ophøre (især skriftsprog)*« – »*høre op (især skriftsprog)*« (dette må være en lapsus) – »*holde op (dagl.)*« – »*holde inde (oftest m. h. t. tale, ellers mindre alm.)*« osv.

Princippet burde være: altid en betydningsmæssig afgrænsning, plus (eventuelt) en oplysning om det stilistiske. Således går da også de udenlandske synonymordbøger frem og er derfor af største betydning for den der studerer vedkommende sprog. »Synonymordbogen« kan kun bruges af dem der i forvejen kender ordenes betydning, og hvad skal de så med den?

Og så citaterne! Her har vi det store shownummer. Vi venter at finde citater der viser forskellen mellem de behandlede ord, fx. eksempler med to eller flere af synonymerne stillet over for hinanden i samme sammenhæng, eventuelt brugt i samme citat, men den slags findes ikke. I stedet finder vi en almindelig antologi af citater, for størstedelens vedkommende pillet ud af den store danske ordbog. En indsamling af citater der viser synonym-finesserne synes ikke at have fundet sted. Man kan så nyde citaterne som litteraturopfriskning, hvis man kan forson sig med at se Holberg, Oehlenschläger osv. med moderne ortografi. Værre er at også sprogformen undertiden er moderniseret. Holbergcitater fra Barselstuen II 8: »det gøres ikke fornøden at bemøye hende med at repetere saadan lang Historie« har i Synonymordbogen (34⁹) fået følgende form: »Det gøres ikke fornøden at [besvære] hende med at repetere sådan [en] lang historie«.

Typografisk er der dét at sige at siden er for smal til at være tospaltet, ikke få steder er sidste bogstav forsvundet ud i det store intet (fx. 11¹⁴, 13⁴⁴, 34⁵²).

Til gengæld er der kun få trykfejl: Side 315 har opslagsordet fået den sjove form *ækse* (for *æske*).

Man kan ikke kritisere de fonds der har givet penge til foretagendet – de

har, ligesom vi andre, regnet med at der kom noget helt andet ud af det end der gjorde; det er blot kedeligt hvis planen om en virkelig synonymordbog nu rykker langt ud i fremtiden fordi fondene nu *har* givet penge til formålet. Og der er ingen grund til at skyde på den unge og sikkert dygtige pianist, Allan Karker, han har sikkert gjort sit bedste; han er bare sat til at spille et instrument han endnu ikke mestrer; og Lis Jacobsen – ja hun har vel troet at en synonymordbog kunne laves på grundlag af den store danske ordbog ligeså let som en almindelig ordbog. Det hele opløser sig altså i én stor misforståelse.

Man lukker bogen i og blikket falder på omslaget: »gavnlig – udbytterig – nyttig – fordelagtig«, »fuldendt – perfekt – forbilledlig – tiptop«. Og man hører Shakespeares gravrøst: Words! Words! Words!

– Det var den onde anmelder.

C.

Så er der tilsidst ham der ikke ønsker at tage stilling til værket, men i stedet giver sig til at fundere lidt over synonymer og synonymordbøger.

Man kan vistnok roligt postulere at hvis vi ser bort fra betegnelser der nærmer sig betydning af *proprier* (egennavne) (fx. *løvetand*, *mælkebøtte* om samme plante, *rødhals*, *rødkælk* om samme fugl, *hundestjernen*, *Sirius* om samme stjerne, *brint*, *vandstof*, *hydrogen* om samme grundstof, *subjekt* og *grundled*; *polio* og *børnelammelse*) og nogle af de tilfælde hvor vi ved siden af andre danske ord har tilsvarende fremmedord (*fodpleje*, *pedicure*; *gange*, *multiplacere*; osv.) – er der ingen ord der i alle henseender – m. h. t. betydning og syntaktisk brug, men ikke m. h. t. stilistisk valør – er helt lige-stillede.

Det der har sproglig og praktisk interesse, er ikke ordenes ligheder men deres forskelle i semantisk henseende. Ethvert ord står som del af sprogets ordsystem – som dækker alt hvad vi sanser og tænker, vor ydre og indre verden – i modsætning til alle andre ord i systemet ved sit indhold og (bortset fra en lille gruppe ord, homonymerne) sin form, men stærkest er dette modsætningsforhold til ganske bestemte ord, dels til et ord der betegner det kontrære forhold (*hvid* – *sort*; *god* – *ond* osv.), dels til ét eller flere som sammen med det første danner et lille afgrænset ordsystem inden for det store system til dækning af et bestemt område inden for begrebs-systemet.

Et ords semantiske særpræg får man altså frem når man sammenholder det både med dets modsætning (antonym) og med dets fæller indenfor det lille ordsystem. Men hertil kommer, når vi går ud fra det sproglige plan, endnu en ting: de ord der således stilles overfor hinanden må være af en sådan art at de alle kan stå på samme plads i talens kæde, for først ved en udveksling af det ene med et andet under sprogligt identiske forhold, i samme sproglige sammenhæng, er vi i stand til at sammenligne deres betydningsindhold og helt fatte forskellen (en slags kommutationsprøve).

Lad os tage et par eksempler.

At en følelse af glæde, morskab giver sig synligt og/eller lydligt udtryk

dækkes sprogligt af et system af verber. Det er først og fremmest trilogien *smile – le – grine*. Når man *smiler* har man sin følelse helt under kontrol eller den er ikke særlig kraftig. Den giver sig kun et synligt, ikke et lydligt udtryk. Man *smiler* fx. når man tænker på noget glædeligt eller morsomt og når man føler velvære, man *smiler til* en person for at udtrykke venlighed, elskværdighed, man *smiler ad* noget som udtryk for overbærenhed, ironi, fin spot og lign. For modsætningen fattes sproget et enkelt ord, hvad der meget ofte er tilfældet hvor modsætningen betegner det almindelige, det som der ikke er noget bemærkelsesværdigt ved, men vi kan vistnok altid finde eller danne et udtryk af flere ord til at dække modsætningen, her: *være alvorlig* el. lign.

At *le* er udtryk for den normale naturlige reaktion hvorved man med lidt åben mund og hørligt giver sig sin følelse i vold. Man *kommer til at le* når man ser eller hører, læser noget rigtig morsomt; er man i særlig oplivet stemning kan man *le af* næsten ingen ting, og der kan være nogen spot eller foragt blandet i det, når man fx. *ler ad* en der opfører sig på en måde der både er komisk og tåbelig. Modsætningen er *græde*. Lader man sin følelse få et ganske tøjlesløst forløb, spærrer munden højt op eller trækker den bredt ud og eventuelt giver meget stærke lyde fra sig, så *griner* man. At *grine* betragtes under mange omstændigheder som upassende eller udannet, og den der griner bliver ofte selv komisk at se på, til de store ansigtsforvrængninger kan komme holden sig på maven, slåen sig på lårene osv. *Griner* man *ad* en er det en stærk hån. Nogen direkte modsætning i det bedrøveliges plan findes ikke.

De øvrige ord indenfor dette område grupperer sig i undergrupper under et enkelt af hovedordene til specialisering af dette (dette sker især ved hjælp af sammensætninger), fx. *le – småle – klukle – skoggerle*; eller danner modsætningsgrupper på en anden led med et eller flere af hovedordene, fx. *fnise* for den handling at man søger at undertrykke det lydlige (som er forbundet med *le* (og *grine*)) så der kun slipper nogle spæde lyde ud, ofte gennem næsen. Den yngre generation bruger nu ofte *grine* for *fnise*.

Vi kan tage et andet eksempel og gå ud fra os selv: *mennesket*. Dette ord danner på den ene side modsætning til *dyr*, på den anden til *nisser*, *trolde*, *ånder*, *guder* osv. Til at sammenfatte *mennesker* og *dyr* har vi ordet *skabning* og til at betegne enheder af *dyr*, *mennesker* og *nisser* osv. har vi ordet *væsen*. Disse tre gruppeord betegner altså større og større udsnit af den verden der beskrives, men hvert især står som overhoved for grupper af mere specielle betegnelser (finere udsnit). Lad os vende tilbage til *mennesket*. Der er mange slags mennesker: en gruppe rummer betegnelser efter hudfarve, racer, en anden efter nationalitet, en tredje efter levevej, en fjerde efter fysiske egenskaber, en femte efter åndelige osv. Vi har en gruppe der betegner køn og alder samtidig: *mand – kvinde: dreng – pige* (*mand* angiver køn ved modsætningen til *kvinde*, men alder ved modsætningen til *dreng* osv.). Vi har en gruppe der betegner alder alene: *voksen : barn*. Og vi har en gruppe *mand – herre, kvinde – dame* der rummer modsætning mellem en almindelig, ikke-specifikt markeret voksen

person og en anden der er (eller især betragtes som, behandles som) finere, af stand, påklædning osv. I mandtalslisterne hedder rubrikkerne *mand* – *kvinde*, på hotellisterne og mange andre hedder de *herre* – *dame*. Af høflighedshensyn kaldes nu alle voksne *herrer* og *damer*, især af forretningsfolk, en udvikling der har taget fart i nyere tid. Tidligere hed de små apartements på jernbanestationer: (*For*) *Mænd* – (*For*) *Kvinder*. Fra overgangstiden huskes en vittighedstegning af en trængende bondekone der mente på en banegård at have fundet det sted hun søgte, da hun ser skiltet og udbryder: »Aa nej dog, det er jo for damer!«

Det tydelige modsætningsforhold mellem *mand* og *herre* fremgår af følgende lille historie: en gartner kom en morgen i sit arbejdstøj og pigen kom og meldte at der var en *mand* der ville tale med *herren*. Om aftenen kom han for at få sin betaling og da havde han været hjemme og skifte tøj, og nu hed det at der var en *herre* der spurgte efter *herren*.

Vi har et modsætningspar i *menneske* : *person*. *Person* er et menneske betragtet som en størrelse, et individ som man forholder sig koldt, objektivt overfor: *husstanden består af fem personer; et spisestel til 12 personer; en to personers bil osv.; en vis person; en person hvis navn jeg ikke skal nævne; en skummel person; men: et ædelt, sødt, elskværdigt, klogt menneske* (aldrig: *person*).

Vi må standse. Blot tilslut dette: vi kan altid finde modsætninger til ordene, men det er ikke altid vi finder de modsætninger som vi havde ventet og måske savner. Således danner fx. *sulten* : *mæt* et system hvortil svarer *tørstig* : ÷. *Tørstig* har altså en modsætning til *sulten* f. eks., men mangler et modsætningsforhold svarende til det mellem *sulten* og *mæt*.

På lignende måde har ord som *jomfru*, *mø* sine modsætninger indenfor en gruppe kvindebetegnelser, men mangler et modsætningsforhold til et ord for en mand der er seksuelt uberørt, fordi et sådant ord mangler. Også et direkte mandligt sidestykke til ordet *kælling* savnes. Disse mangler vil af nogle blive brugt til støtte for den påstand at sproget er skabt af eller præget af mændene.

Recensenten slutter med at sige at det vi trænger til, ikke er en ordbog over synonymer (ordbogsformen egner sig nemlig ikke til formålet) men en semantisk beskrivelse af ordene, eller de vigtigste af dem, i deres indbyrdes modsætningsforhold.

Aage Hansen.

Erich Kunze: *Jacob Grimm und Finnland*. (FF Communications 165). Helsinki 1957. 116 s., 250 mk.

Forfatteren, der er tysk lektor ved universitetet i Helsinki, udvider med dette skrift sine forudgående specialundersøgelser om finsk-tyske litterære relationer. Med fremdragelse af breve og personlige forbindelser gøres der udførlig rede for emnet. Litterære hovedpunkter er Rasks *Undersøgelse* ... 1818, der gav Grimm en første impuls til interesse for finsk sprog; dernæst H. R. v. Schröter, *Finnische Runen* 1819, der først åbnede hans øje for

finsk mytologi og folkedigtning; endelig og vigtigst bekendtskabet med det finske nationalepos *Kalevala*. Lönnrots finske originaludgave fra 1835 kunde han kun stave sig igennem; det var Carléns svenske oversættelse fra 1841, der blev anledningen til hans berømte forelæsning i Berliner Akademiet 1845, der med et slag rykkede digtningen ind i centrum for større europæisk opmærksomhed, og som desuden fik betydning for udvikling af finsk selvstændighedsfølelse.

Afhandlingen er noget tungt skrevet, men bringer nyt stof til karakteristikken af Jacob Grimm; den er i det hele kritisk holdt.

Fortalen stiller et arbejde i udsigt, der skal belyse finsk folkedigtnings betydning for tysk romantik på bredere baggrund. Det vilde blive et værdifuldt supplement til allerede foreliggende arbejder om Tyskland og det øvrige Norden. En oversigt har Kunze allerede givet i sit bidrag til Wolfg. Stammler's håndbog *Deutsche Philologie im Aufriss III 1957: Wirkungsgeschichte der finnischen Dichtung im deutschen Sprachbereich*.

Carl Roos.

Emil Aarestrups Breve til Christian Petersen ved Morten Borup. Gyldendal, København. 1957. 240 s., ill. 29,75 kr.

Mellem klassiske Filologer. Af Niels Bygom Krarups Brevvekslinger. Udgivet med en biografisk Ramme og Kommentar ved Morten Borup. Rosenkilde og Bagger, København 1957. 240 s., ill. 18,75 kr.

Lektor Morten Borup, der efterhånden har habiliteret sig som det forrige århundredes særlige litterære gehejmesekretær, har i disse to nye brevgaver nedlagt et omsorgsfuldt og pertentligt arbejde. Af betydeligst værdi er Aarestrups korrespondance med ungdomsvennen urtekræmmer Chr. Petersen; den har været kendt og udnyttet af Aarestrup-forskerne, men kun stykvis trykt. Den strækker sig over 20 år (ikke 30, som det siges i indledningen), fra 1832 indtil Petersens død 1852, dækker altså Aarestrups manddomsperiode. Den større brevrække til ægtefællen, som Hans Brix publicerede i 2. bind af sin Aarestrup-biografi fra 1952 – desværre praktisk talt ukommenteret – ligger forud for eller i slutningen af dette tidsrum; de to brevsamlinger supplerer således til en vis grad hinanden. Hertil kommer, at billedet af den følelsesfulde ægtemand og hustrulyriker her suppleres med en anden Aarestrup: venen der skriver sin ven til i en egen kammeratlig jargon, legende med ord og rim og uden at gå af vejen for det drastiske. Det er en galgenhumorist og ironiker vi nu møder, bevidst anti-sentimental (sml. advarslen mod H. C. Andersens »sentimentale Puddersukker« s. 45, endvidere s. 50, 97, 128, 135); og at Chr. Petersens breve, som beklageligvis er gået tabt, har været i samme stil, får vi flere steder den kræse stilbedømmer Aarestrups ord for. Dette er tydeligt nok mere end et spil med sproget; det er et sjæleligt forsvarsmiddel, et forsøg på at løfte sig over de dagliglivets fortrædeligheder, som begge parter fik rigeligt at kende, og hvorom størsteparten af brevene drejer sig. Holdningen

med den drilske, småraillerende tone sætter udgiveren i sin indledning i forbindelse med vor nationale uvilje mod at give sig hen i følelser; men den er jo tillige mode- og klikebestemt. Og overfor sin gamle københavneren ifører Aarestrup sig særlig gerne denne form som en filosofisk slåbrok.

Et andet bidrag til belysning af national mentalitet giver Aarestrups skildring af slaget ved Fredericia 1849:

Det er næsten latterligt, hvorledes Folk alle vegne fra tager derhen, for at see Krigen i Øinene. Den seer forskrækkelig godmodig ud. Skjøndt det halve Brystværn var skudt ned Dagen iforveien, drager dog Svendborgere, Odensianere, Herrer og Damer, med Madkurve fyldte med Reier og Makreel, tappert ned paa Batteriet, leire sig i et stort Sandhul, som en Bombe om Morgenens har hugget i Grønsværet, høre Fuglene synge og Granaterne pibe, see Artilleristerne ryge Tobak og kløe sig bag Øret, med høist gemytlig Uforsagthed, farer afsted som Satan var efter dem, naar en Kanonkugle suser over deres resp: Hoveder og ind i Sandskrinten bag dem, og fortælle hjemkomne, hvorledes de har været i Kampens Hede og Fare, ligesom Drengen, der saae et par Buxer falde ned fra 3e Etage, raabte: Jesus! havde jeg havt de Buxer paa, var jeg da skeet en Ulykke!

Man sammenligne de folkelige reaktioner under besættelse og generalstrejke henvend et århundrede senere, eller under Københavns belejring 200 år før, da Frederik III måtte forbyde uforsigtigheder ved udkig fra tårne og lofter.

At Emil Aarestrup er en brevskrivningens mester, selv når det blot gælder at meddele lægeråd eller rekvirere urtekram, sandes ved sammenligning med de brave filologer, hvis brevvekslinger udgør den anden nyudgivne samling. Her kommer alene Poul Martin Møllers uimodståelige ungdomsbreve op derimod; de er stilet til Niels Bygom Krarup, den antagne model for novellens »jyske Bertel«. Da Poul Martin Møller vendte tilbage fra Kinarejsen, var Krarup på studierejse i Tyskland, og herfra stammer en hovedpart af brevene, især sendt til Krarups elev og protegé F. C. Olsen, Møllers senere levnedsskildrer. Både Krarup og Olsen studerede klassisk filologi, og deres korrespondance bliver hovedsagelig af faghistorisk og kulturhistorisk interesse. Rejsen strakte sig over årene 1821–24, og ruten var den klassiske dannelsesrejses, Tyskland – Italien – Schweiz – Frankrig. Krarup opsøger efter tidens skik åndslivets store navne, ikke blot filologer som Otfried Müller og F. A. Wolf, men også Tieck, Jean Paul, Schleiermacher og Schelling i Tyskland, Thorvaldsen i Rom og P. A. Heiberg i Paris. Alt relateres sindigt og omhyggeligt; tillige får man et indtryk af den detektivistiske spænding, der kunne være over klassikerstudiet endnu dengang, da de gamle codices kun var ufuldstændigt udgivne, så at det gjaldt om at opspore dem rundt omkring i bibliotekerne for at kunne sammenligne tekststeder og læsemåder. Krarup søger at drage Olsen ind i et Plautusstudium og giver detaljerede anvisninger på, hvordan et sådant skulle lægges an.

Begge gik imidlertid den praktiske undervisnings vej og endte som meritede latinskolefolk, og brevudgaven afrundes med et udblik over deres senere vitæ. Poul Møller knyttedes som bekendt til Krarups Borgerdydskole på Christianshavn, og nogle breve herfra og fra hans Norgestid meddeles i bogens slutning. Gerne havde man set de øvrige bevarede breve fra hans Norgesophold føjet til, så at også billedet af brevskriveren Poul Møller var blevet fyldigere; engang burde overhovedet Poul Møllers spredte breve samles under eet – en værdig ny opgave for den rutinerede udgiver Morten Borup.

Mogens Brøndsted.

Kjeld Galster: Da H. C. Andersen tog Jylland i besiddelse. Kolding 1957. Konrad Jørgensens Bogtrykkeri. 100 s. 9,75 kr.

Fhv. rektor Kjeld Galster har til sit øvrige forfatterskab om dansk guldalderlitteratur føjet denne lille bog, der mest omfatter dagbøger og breve fra Jylland af den på Fyn fødte og i hovedstaden boende kosmopolitiske forfatter til Jylland mellem tvende Have. Ideen er, om ikke ligefrem presserende, så dog ingenlunde dårlig, og den lidt løse måde, hvorpå tekster og rammebemærkninger skyder sig ind mellem hinanden, gør bogen let læst. Når vi her opholder os ved den, er det dog især, fordi specialårsskriftet Anderseniana ikke bringer anmeldelser, og fordi dagspressen ikke kan gå ind på det, som dog *må* siges i anledning af denne og andre publikationer indenfor og såmænd også udenfor Andersenstudiet: nemlig at det ikke bør tolereres, at litteraturdyrkere med et anset navn tilsidesætter de allersimpleste regler for textoptryk og udgivervirksomhed. Dr. Galster har valgt at gengive A.s optegnelser med moderne retskrivning, men har hermed kombineret troskab overfor *nogle af* de forældede stavemåder. Dette kunne endnu forsvares, selvom det giver et besynderligt skriftbillede. Men det gale er, at det her i bogen er aldeles tilfældigt, hvilke gamle former der respekteres og hvilke der moderniseres (fx. *Corsør*, hvor A. har *Corsøer*). Endvidere forekommer forkortelser af teksten. Nogle omfatter hele perioder og skyldes ønske om at udelade mindre væsentlige udtalelser. Dette kan gå, men ikke, når man undlader at sætte prikker, hvad der ofte er tilfældet her. Andre forkortelser rammer kun et par ord (med eller uden erstatning i prikker), og dette kan ikke motiveres med andet end manglende evne til at læse originalen eller korrektoren. Endelig får man hist og her et indtryk af filologisk nøjagtighed, når et bogstav tilføjes i () – man plejer ellers at bruge [] – men hvad hjælper det, hvis originalens form er den utvivlsomt rette. (A. skriver i anledning af en stank udefra: *Luften er som bedærvet ind i Stuerne*; denne typiske syntax rettes til *ind(e) i stuerne*.)

Jeg har sammenlignet nogle stykker af bogen med A.s originale dagbog og vover på grundlag heraf at sige, at man aldrig vil turde citere så meget som een linie af denne publikation, hvis man da vil gøre sig håb om at gengive, hvad A. har skrevet. Hans skrift kan være slem, og jeg har søgt

en mere kyndig kollegas råd på et par steder. Det er heller ikke et par isolerede brølere, jeg vil hænge mig i; det er derimod en udgivelsesmåde, som man godt kunne have lyst til at parodiere ved i lignende stil at mis-handle et eller andet kendt vers, men som dog hellere må oplyses direkte ved at citere fra udgaven og fra originalen i den Collinske Samling.

21. juli. I morges klokken 4 vågnede jeg, havde en qvalm hoste der varede over en time. Forlod Nørre Vosborg henimod 10, hele familien på lille Mahilde nær fulgte, vi kørte til *Fjaltring* præstegård, hvor præsten Harboe boer; jeg fik logi over et loft, der stinkede af tørrede fisk, men værelset var varmt og næt som en blomst. Vi kørte $\frac{3}{4}$ mil ud til Bovbjerg, hvor en obelisk for Frederik d. 6te står, men kobberindskriften er pillet ud jeg skrev mit navn der. Bovbjerg strækker sig en halv mil, vandet har ædt ind, som man med store stærke tænder kan bide ind i et smørrebrød. Grus, ler og mergel er bestanddelene, der danner formationer som Møens sommerspir; jordskorpen var flere steder revnet alt truede med at falde.

Torsdag 21 Imorges Klokken 4 vaagnede jeg havde en qvalm Hoste der varede over en Time. Forlod Nørre Vosborg Klokken henimod 10, hele Familien paa lille Mathilde nær fulgte vi kørte til *Fjaltring* Præstegaard hvor Præsten Harboe boer; jeg fik Logie over et Loft der stinkede af tørrede Fisk, men Værelset var reent og næt, som en Blomst. Vi kørte nu $\frac{3}{4}$ Miil ud til Bovbjerg hvor en Obelisk for Frederik den 6 staaer med [c: men] Kobberindskriften er pillet ud, jeg skrev mit Navn der. Bovbjerg strækker sig vist en halv Miil, Vandet har ædt ind, som man med store stærke Tænder kan bide ind i et Smørrebrød. Gruus, Leer og Mergel er Bestanddelene; der dannedes Formationer som Møens Sommerspiir; Jordskorpen var flere Steder revnet, noget sjunket, Alt truede med at falde og vil falde.

Konsekvensen af denne triste konfrontation må blive, at H. C. Andersens meget efterspurgte og efterhånden slidte dagbøger, der fornylig er blevet fysisk beskyttet ved gennemfotografering, nu også gøres filologisk og indholdsmæssigt tilgængelige ved en afskrift, udført og overvåget af de bedste skriftlæsere. Også disse vil komme i delvis uløselige tvivl, men et sådant arbejde vil dog kunne tjene som basis for den komplette, alt fuskeri overflødiggende udgave, der står først på Andersenianernes ønskeseddel.

Erik Dal.